

HELSINKI EGYETEM JOGI KAR

**Jog, gazdaság és társadalom
tanulmányozása: A társadalmi-jogi
gondolkodás rövid története**

SABINE FRERICHS

JOGI TANULMÁNYOK KUTATÁSI TANULMÁNYSOROZAT

Papírszám 19

A dokumentum ingyenesen letölthető a következő honlapról
a Társadalomtudományi Kutatóhálózat a <http://www.ssrn.com> címen

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

OIKEUSTIETEELLINEN TIEDEKUNTA
JURIDISKA FAKULTETEN
FACULTY OF LAW

Absztrakt

Ez a tanulmány áttekintést ad a társadalmi-jogi gondolkodás fejlődéséről az elmúlt két évszázadban. A jog, a gazdaság és a társadalom metszéspontjában lévő tudományosságot veszi figyelembe, és így egyaránt érdeklődik a "gazdaság és társadalom", a "jog és társadalom", valamint a "jog és gazdaság" területe iránt, a gazdaságszociológia, a jogszociológia és a jog és közgazdaságtan megfelelő aldiszciplínáival együtt. A fő érv az, hogy a társadalmi-jogi tudományosság három generáció, illetve egymást követő paradigma mintáját követte, amelyeket "historizmus", "realizmus" és "konstruktivizmus" néven határoz meg. E fejlemények felvázolásával a dolgozat célja a jog gazdaságszociológiájának előmozdítása, amely szociológiai szempontból újra összekapcsolja a jogot, a gazdaságot és a társadalmat.

A tanulmány először bemutatja a három generáció mintázatát, és pontosítja ezt a mintázatot a gazdaságszociológia, a jogszociológia és a társadalomelmélet tekintetében. A tanulmány továbbá összekapcsolja a mintát a társadalomtudományok általánosabb fejleményeivel, és a "jog a", a "jog és" és a "jog mint" megközelítésekben foglalja össze. A dolgozat további része külön fejezetekben vizsgálja a jogszociológiai gondolkodás három generációját, mindegyik α általános háttérrel kapcsolatos nézetekkel kezdődik. A historizáló paradigmát a történeti jogtudomány, a történeti közgazdaságtan (beleértve a "rég" intézményi közgazdaságtant is) és a klasszikus történeti szociológia (Marx, Durkheim, Weber, Tönnies) példázza. A realista tudományosságot a jogi realizmus (Holmes, Pound, Llewellyn), a "jog és gazdaság" (Posner) és a "jog és társadalom" (Friedman) mozgalmak példázzák. A konstruktivista tudományosságot a jog gazdaságszociológiájának és a jog társadalomelméletének (Luhmann, Habermas, Bourdieu) legújabb kutatásai szemléltetik.

Kulcsszavak

jog, gazdaság, társadalom, szociológia, történelem

Szerkezet

Bevezetés: A szociáljogi gondolkodás három generációja

1. Elveszett és talált tárgyak: A jog gazdaszociológiája

1.1 Gazdasági szociológia

1.2 Jogsociológia

1.3 Társadalomelmélet

1.4 Jog, gazdaság és társadalom

1.5 "Törvény a", "Törvény és", és "Törvény mint".

2. Az első generáció: Historicist Scholarship

2.1 Általános háttér

2.2 Történelmi jogtudomány

2.3 Történelmi közgazdaságtan

2.4 Klasszikus szociológia

2.4.1. Konfliktusparadigma: Marx

2.4.2 Konszenzus paradigma: Durkheim

3. A második generáció: Realista ösztöndíj

3.1 Általános háttér

3.1.1 A jogsociológia mint elméleti diszciplína

3.1.2 A jogsociológia mint empirikus diszciplína

3.2 Jogi realizmus

3.2.1 Holmes és *Lochner*

3.2.2 Pound és Llewellyn

3.3 Jog és társadalom

3.4 Jog és közgazdaságtan

4. A harmadik generáció: Konstruktivista tudományosság

4.1 Általános háttér

4.2 A jog gazdaszociológiája

4.3 A jog társadalomelmélete

4.3.1 Radikális konstruktivizmus: Luhmann

4.3.2 Racionális rekonstrukcionizmus: Habermas

4.3.3 Strukturális konstruktivizmus: Bourdieu

Következtetés: Vissza a klasszikusokhoz, vagy

inkább túl?

Bevezetés: A szociáljogi gondolkodás három generációja

Ez a tanulmány két korábban megjelent cikkre támaszkodik, nevezetesen a "Jog a társadalomelméletekben" című finn tankönyv bevezető fejezetére (Frerichs 2010b) és a globalizált konfliktusminták "Szociológiai és jogi rekonstrukciói" című konferenciakötet egyik fejezetére (Frerichs 2011b). Az előbbiben dolgoztam ki először azt a gondolatot, hogy a "társadalmi-jogi gondolkodás történetét" - vagyis a jog és a társadalomtudományok határterületén folytatott tudományosságot - "három generáció", nevezetesen a historizáló, a realista és a konstruktivista tudományosság szempontjából kell elbeszélni. Ez utóbbiban továbbfejlesztettem ezt a sémát, hogy megpróbáljam bemutatni a klasszikus és a kortárs szociológia közötti folytonosságokat és szakadásokat a jognak mint a társadalom részének és perspektívájának tanulmányozásában. Mindkét hozzászólásban nemcsak a szociológia és a jogtudomány közötti kapcsolatokra fordítottam figyelmet, hanem arra is, hogy a közgazdaságtan hogyan fejlődött e tudományágak mellett és között. Az én szóhasználatomban a "társadalmi-jogi gondolkodás" tehát magában foglal minden olyan tudományosságot, amely így vagy úgy a jog, a gazdaság és a társadalom közötti kölcsönhatással foglalkozik. Azzal, hogy kiemeli az e különböző szakterületek közötti kapcsolatokat, és egyúttal hangsúlyt fektet az átfogó szociológiai perspektívára, ez a tanulmány megalapozza a "jog gazdaságszociológiájának" (Frerichs 2009) alapjait is.

Ezért a következőkben a társadalmi-jogi gondolkodás történetét három különböző generáció formájában foglaljuk össze. Ezek a generációk "genealógiai" fogalmakkal is jellemezhetők (például "származás" és "örökség"), amelyek azt magyarázzák, hogy bizonyos tudományos gyakorlatok vagy gondolkodásmódok hogyan keletkeztek az idők során, és hogyan fejlődött egyik a másikból. Bár nem fogunk olyan mélyre ásni, mint a "nagy genealógusok" Nietzsche-től Foucault-ig, érdekes módon a genealógiai gondolkodásmód maga is hatással van arra, hogy milyen módon beszélhetünk a társadalmi-jogi tudományosság történetéről. Így a "historizáló" tudományosság *első* generációja úgy tűnik, hogy a legjobban "a szociológia születése a jogtudomány szelleméből" fogalmába sűrítendő. Ez a kifejezés Nietzsche híres mondatának és címének, "A tragédia születése a zene szelleméből" (2005 [1872]) variációja. A pályáját jogászként kezdő és szociológusként befejező Max Weber munkásságára tekintettel Werner Gephart (2003) ezt a gondolatot a jogtudomány és a szociológia kapcsolatára ültette át. A szociológia genezise a jogtudományban - vagy a szociológiai a jogi gondolkodásban - azonban nem csak Weber munkásságára korlátozódik, amint azt Gephart korábbi munkája (1993) is mutatja. Valójában bizonyos rokonság és folytonosság látszik fennállni a történeti jogtudomány, amely még mindig nagyon érdeklődött a társadalom iránt,

és a klasszikus történeti szociológia között, amely még mindig nagyon érdeklődött a jog iránt.

Míg tehát a szociáljogi gondolkodás első generációját a két tudományág közötti jelentős mértékű kölcsönösség jellemezte, addig a "realista" tudományok *második* generációja a jog és a szociológia - vagy általában a jog és a társadalomtudományok - megkülönböztetésén és függetlenségén alapszik, amelyek addigra elvesztették közösségeik és kölcsönös kapcsolataik nagy részét. Ami a jogtudományt illeti, a jogpozitivizmus immár uralkodó iskolája kizárólag a jogi szövegre összpontosít, annak társadalmi kontextusának és morális szubtextusának rovására. A jogi diszciplína perifériáján a jogi realizmus a tudományos realizmus empirikus módszereit, a természet- és társadalomtudományokban akkoriban uralkodó paradigmát használja a jogi szakemberek és laikusok tényleges viselkedésének vizsgálatára. A realista tudományosság tehát "szociológiai" vagy "tudományos", mindenekelőtt módszereiben, miközben a szociológiai elmélettől meglehetősen távol marad. Ami az utóbbit illeti, Talcott Parsons (1977) kritizálja kortársait, amiért szakítottak a szociológia klasszikusainak örökségével, és "a jogot [nem több, mint] intellektuális mostohagyermekként kezelik". Genealógiai értelemben tehát a jog és a szociológia viszonya új fordulatot vett: az utóbbit már nem az előbbi "természetes gyermekének", hanem az előbbit az utóbbi "intellektuális mostohagyermekének" tekintik. Más szóval, a szociáljogi gondolkodás második generációjában az eltérő projektek és a kölcsönös mellőzés váltotta fel a két tudományág közötti közös szellemiséget és folytonosságot, ami még az első generációs gondolkodásra volt jellemző.

De ez még nem a fejlődés vége. A "konstruktivista" tudomány *harmadik generációja* új érdeklődést vált ki a jog iránt a társadalomelmélet és általában a szociológia részéről, még akkor is, ha a jog szerepe és funkciója a társadalomban továbbra is mélyen vitatott. Ezt példázza Michel Foucault munkássága, amely a modern társadalom és különösen a modern kormányzat "genealógiáját" kínálja, és ebben a jogot is figyelembe veszi. A jog azonban ebben a tekintetben Janus-arcúnak tűnik, így Foucault munkássága így a jog "kiűzésének" (Hunt 1992) és "reneszánszának" (Biebricher 2006, 148) egyaránt állt. Ez felveti a kérdést, hogy mindkét esetben milyen jogra, illetve jogfogalomra utal. Mivel egy egész könyvet igényelne Foucault-nak a jog mint kormányzati technológia genealógiájának és a modern egyén "megszületésében" játszott ambivalens szerepének (Hurri 2011) nyomon követése és elbeszélése, itt csak a jog és a társadalom, illetve a szociológia és a jogtudomány viszonyának kétértelműségeire kívánok koncentrálni. A konstruktivista perspektívában ezek a "definíciók" maguk is a vizsgálat tárgyává válnak. Valójában a jogi és szociológiai tudományok közötti határvonalak meghúzása mindig kontingens marad. A jog egy vitatott fogalom, és így a

a társadalomban betöltött szerepe. Továbbá, ahogyan minden jogelmélet magában hordoz egy "rejtett társadalomelméletet" (Tuori 2010, 20), úgy minden társadalomelmélet is tartalmaz egy "rejtett" jogelméletet. "A társadalom jogának" (Luhmann 1993) meghatározásában és újrafogalmazásában a szociológia és a jogtudomány így egyszerre cinkos és ellenfél.

Így a "szociológia születésétől a jogban" a "jog reneszánszáig a szociológiában" a két tudományág és a társadalmi-jogi gondolkodás kapcsolódó módszerei váltakozó történelmet éltek át, amely a kölcsönös "kiűzés" és "elfogadás" szakaszait foglalja magában. Ezek az összetettségek és feszültségek napjainkban is kihatnak minden hídépítési kísérletre. Arra a kérdésre, hogy "kinek a szellem gyermeke" (*wes Geistes Kind*) volt és van a jogszociológia, így különböző válaszok adhatók. Ez az írás három paradigmaticus választ kínál, amelyek nagyjából rekonstruálják a jogszociológiai gondolkodás történetét. A következőkben először a "három nemzedék" sémáját konkretizálom a különböző tudományterületeken, majd külön-külön fejezetekben részletezem az egyes hagyományokat, nevezetesen a historizáló, a realista és a konstruktivista tudományosságot.

1. Elveszett és talált tárgyak: A jog gazdaságsszociológiája

A jog, a gazdaság és a társadalom közötti tudománytörténeti rekonstrukció háttérében a "jog gazdaságsszociológiájának" újjáélesztése és újradefiniálása áll. Ez alatt nem csupán egy részdiszciplína egyik alágazatát, azaz a kutatás egy nagyon szűk rekeszét értem, hanem egy olyan tudományos vállalkozásra, amely a társadalomtudományok közepén helyezkedik el. A jog gazdaságsszociológiája tehát nem egy túlspecializált megközelítésként értelmezendő, amely jogi, gazdasági és társadalmi szempontokat boncolgat, és csak a lehető legkisebb részhalmazra összpontosít, hanem a jog, a gazdaság és a társadalom mint valóságszférák és mint tudományos érdeklődési területek újbóli összekapcsolására irányuló integratív törekvésként. Ugyanakkor egy valóban szociológiai nézőpontot szeretnék érvényesíteni, amely e sférák közötti kapcsolatokra összpontosít.

A jog gazdaságsszociológiája közvetít egyrészt a jogszociológia, másrészt a gazdaságsszociológia nézőpontjai között. Ezeket jellemzően különálló aldiszciplínákként fogják fel, amelyek csak közvetve kapcsolódnak egymáshoz az általános szociológiához való kapcsolódásuk révén. Jelen összefüggésben azonban a jogszociológia és a gazdaságsszociológia tágabb értelemben értendő. Érdekes módon úgy tűnik, hogy mindkét aldiszciplína sajátosságát annak köszönheti, hogy a "szociológiai" elemzést elválasztották a

"történeti" és a "szociológiai" elemzéstől.

"elméleti" napirendek, mind a jog, mind a gazdaság tekintetében. Más szóval, a jog tekintetében a jogelmélet, a jogtörténet és a jogszociológia, a gazdaság tekintetében pedig a gazdaságelmélet, a gazdaságtörténet és a gazdaságszociológia megkülönböztetésén alapulnak. Ugyanakkor a *szociológiai* elméletet - az (általános) szociológia elméleti ágát - általában megkülönböztetettnek tekintik egyrészt a jogelmélettől, másrészt a gazdaságelmélettől. Általánosabb értelemben azonban beszélhetünk társadalomelméletről is, amely ekkor magába foglalhatja a társadalom gazdasági és jogi elméleteit, vagy pedig helyet tarthat fenn mind a jognak, mind a gazdaságnak a társadalomban, amelyre reflektál. Természetesen mindezek a meghatározások és megkülönböztetések általánosabban a társadalomtudományi terület részét képezik, amely egy erősen integráltból egy sokkal differenciáltabb tanulmányi területté fejlődött. Ennek eredményeként a jog, a gazdaság és a társadalom egy-egy tudományág, nevezetesen a jogtudomány, a közgazdaságtan és a szociológia tárgyává vált.

A következőkben a "három nemzedék" témáját négy különböző nézőpontból mutatom be: a gazdaságszociológia, a jogszociológia és a társadalomelmélet szemszögéből, valamint a jog, a gazdaság és a társadalom egészét vizsgálva. Befejezésül a jog és a társadalom kapcsolatának különböző értelmezéseit ("jog a társadalomban", "jog és", "jog mint") mutatom be, amelyek ebből következnek, és amelyek dióhéjban a jogtársadalmi gondolkodás három generációját osztályozzák.

1.1 Gazdasági szociológia

A gazdaságszociológia esetében az 1890 és 1920 közötti évtizedek döntőnek bizonyultak az aldiszciplína fejlődése és differenciálódása szempontjából. Ez volt a gazdaságszociológia "klasszikus" időszaka (Swedberg 1987), amelyet többek között Emile Durkheim, Max Weber és Georg Simmel - a szociológia általánosabb értelemben vett "alapító atyái" - úttörő munkái fémjeleztek. A "régiből" gazdaságszociológia számára azonban ugyanilyen fontosak voltak Vilfredo Pareto, Joseph Schumpeter és Thorstein Veblen, a ma már inkább a közgazdaságtan képviselőiként ismert Vilfredo Pareto, Joseph Schumpeter és Thorstein Veblen releváns hozzájárulásai. A gazdaságszociológia kezdetei azonban nemcsak a tudományos béke, hanem a tudományos zűrzavarok időszaka is volt. A német nyelvű országokban a *fin de 20ème siècle* így az első *Methodenstreit* (a módszerekért folytatott harc) színterévé vált. Ezt követte egy generációval később a második *Methodenstreit*, vagy *Werturteilsstreit* (az értékítéletekért folytatott harc). Ezek a módszertani viták nemcsak azt az irányt alakították ki, amelyet a közgazdaságtan és a szociológia mint független társadalmi- és társadalmi

tudományágakra, hanem a gazdaszociológia jövőbeli fejlődésére is hatással volt (Zafirovski 2002).

Az akkori konstellációt Max Weber (1864-1920) és Joseph Schumpeter (1883-1950) neve és munkássága példázza. Mindketten nemcsak a gazdaszociológia úttörőiként, hanem a közgazdaságtudomány történeti iskolájának kései "termékeiként" - vagy úgynevezett harmadik generációjaként - is ismertek, amire az alábbiakban még részletesebben kitérünk. Bár Schumpeter és Weber módszertani szempontból kritizálták a történeti közgazdaságtant, mégis osztották annak interdiszciplináris szemléletét, és maguk is közvetítőkké váltak a szociológia és a közgazdaságtan között. A módszertani viták (és a kapcsolódó tudományos át- és átszervezési folyamatok) eredményeként kialakult meglehetősen radikális elmozdulás a történeti közgazdaságtan holisztikus napirendjétől a gazdaszociológia jóval specializáltabb vállalkozása felé tehát elárulni látszik mindkettőjük integratív törekvéseit. Ezt mutatja Weber posztumusz megjelent "Gazdaság és társadalom" című munkája (1978 [1922]), amely hosszasan foglalkozik a jog szerepével is. Terjedelmét tekintve egyértelműen túlmutat a ma értelmezett gazdaság- és jogszociológián. Hasonlóan lehet érvelni Schumpeter munkássága mellett is, bár ő valamivel kevésbé foglalkozik a gazdasági fejlemények jogi oldalával, mint Weber. (Shionoya 1997; Kingston 2006; Swedberg 2006)

Sematikusan összefoglalhatjuk ezeknek az évtizedeknek a formáló hatását Weber analitikus megkülönböztetésével a "gazdaságtörténet", a "gazdaságelmélet" és a "gazdaszociológia" között, amelyeket eredetileg a "társadalmi gazdaságtan" (vagy éppen a történeti közgazdaságtan) átfogó területének egymással összefüggő ágaiént fogalmaztak meg. Ha tehát a társadalmi közgazdaságtan képezte a "differenciálatlan" kiindulópontot, akkor a fent említett, a módszerekért folytatott csatározások elsősorban a gazdaságtörténet és a gazdaságelmélet megkülönböztetésére dolgoztak. Ebben az értelemben a "redukcionista" elméleti közgazdaságtan (az osztrákok vezetésével) kizárta a "holisztikus" történeti közgazdaságtant (a németek vezetésével). E definíciós harcok mellékhatásaként a gazdaszociológia a társadalomgazdaságtan eredeti területénél jóval kisebb, a gazdaságelmélettől és a gazdaságtörténettől egyaránt elszakadt részdiszciplínaként került kiemelésre. (Frerichs 2009, 21)

Mai szemmel nézve maga a gazdaszociológia tehát különböző fejlődési szakaszokon, vagy - az egyszerűség kedvéért - "három generáción" ment keresztül. Az első generációt nevezhetjük "rég" gazdaszociológiának, amelyet különösen a következők jellemeztek

holisztikus, interdiszciplináris szemléletmóddal. Más szóval, a gazdaságszociológiát akkoriban a történeti közgazdaságtannal azonosnak vagy annak kvintesszenciájának lehetett tekinteni. A második generációban a gazdaságszociológiát ehelyett a szociológia egyik aldiszciplínájaként fogták fel, amely ekkorra már "normális tudomány" lett, világos határokkal és határozott identitással. Így a tudományágak közötti munkamegosztást elismerve a gazdaságszociológia szembetűnő ellentétben áll a gazdaságelmélettel, de egyben ki is egészíti azt, amely a közgazdaságtan szakterületének (és előjogának) tekinthető. A harmadik generáció végül az "új" gazdaságszociológiát hozza el, amely továbbra is szociológiai aldiszciplínaként értelmezhető, de a korábnál elkötelezettebben foglalkozik a gazdasági bölcsesség belülről történő kritikájával és rekonstrukciójával. Így, az újraindítás mögött álló szélesebb (szereplő- és hálózatorientált) mozgalom ellenére az új gazdaságszociológia nevezetesen a "gazdaságszociológiát" foglalja magában (Zafirovski 2001).

A gazdasággal kapcsolatos különböző részdiszciplinák - mint például a gazdaságtörténet, a gazdaságelmélet és a gazdaságszociológia - differenciálódása és tényleges elkülönülése a mai napig nem szűnt meg. Ez azonban csak az egyik fejlemény, amelyet ebben a fejezetben meg kell jegyeznünk. A jog gazdaságszociológiájának, illetve a jog, a gazdaság és a társadalom integratív megközelítésének újrafelfedezése szempontjából ugyanilyen fontos, hogy mi történt az egyenlet másik oldalán, nevezetesen a jog területén, és hogy a gazdaság- és a jogszociológia végül hogyan veszítette el kölcsönös kapcsolatát. Valójában párhuzamos fejleményekről beszélhetünk mind a jogtudományban - vagy általánosabban a jogtudományban -, mind a szociológiában. A gazdaságtörténet, a gazdaságelmélet és a gazdaságszociológia differenciálódását, amelyeket ezentúl kevésbé a gazdaság iránti közös érdeklődésük egyesített, mint inkább a különböző "anyadisziplínákhoz" való tartozásuk választotta el egymástól, a jog területén tehát hasonló fejlemények tükrözik, nevezetesen a jogtörténet, a jogelmélet és a jogszociológia messzemenő differenciálódása. A szociológián belüli növekvő specializáció viszont egyrészt az általános szociológia és a (történeti-összehasonlító) makroszociológia, másrészt a gazdaság- és jogszociológia eltérő útjaihoz vezetett. Manapság mindezen részterületeket ritkán uralja egyazon tudós, míg a szociológiai klasszika még "mindenes" volt, aki úgy tűnt, hogy szinte mindent képes volt ötvözni és összekapcsolni.

1.2 Jogszociológia

Ami a jogszociológiát illeti, a huszadik század fordulója nem kevésbé meghatározó volt egy új aldiszciplína megalapozásában. Némileg meglepő módon azonban az uralkodó iskola, a

gondolkodásnak e tekintetben a jogtudomány - és nem a szociológia - adott otthont. Amire itt utalok, az a jogi realizmus hagyománya, amely csak mintegy száz évvel ezelőtt alakult ki a jogi diszciplína peremén, és amely még nem bukkan fel Harold Berman (2005, 13) összefoglalójában, amely "a jogi gondolkodás három fő iskoláját [...], amelyek az elmúlt két évszázadban Európában és Amerikában egyaránt versengtek egymással". Mindazonáltal történeti beszámolója segít megérteni, mi volt azelőtt, hogy a jogi realizmus uralni kezdte a társadalmi-jogi gondolkodást - legalábbis a jogászok fejében. Amit a szociológusok a jogról gondoltak, az végül egészen másnak bizonyult. Első lépésünk tehát annak felismerése, hogy a jogszociológiai gondolkodás a jogi gondolkodás legitim, sőt időnként domináns fajtája volt jóval a jogi realizmus kialakulása előtt. Különösen igaz ez a jogtörténeti iskolára, amely megelőzte a fent említett jogtörténeti iskolát, és amely egyrészt a pozitivista jogi iskolával, másrészt a természetjogi iskolával versenyez.

E pont tisztázása érdekében a "szöveg", a "mellékszöveg" és a "kontextus" fogalmakkal fogom szemléltetni e három jogi gondolkodásmód napirendjét. "Szöveg" alatt a jogi szöveget értem, vagyis az írott szabályokat és tanokat, vagy azt, amit fekete betűs jognak tekinthetünk. "Szubtextus" alatt a jogi szöveg erkölcsi szubtextusát értem, vagyis a szöveg burkolt vagy mélyebb jelentését. Ide tartoznak a jogi érvelés alapjául szolgáló igazságossági elképzelések is, amelyek szintén szükségessé teszik a sorok között olvasást. A "kontextus" alatt egy jogi szöveg társadalmi kontextusára, azaz a valósággal való erőteljes kapcsolatára utalok. Ebből a szempontból a jog nem egy önmagába zárt diskurzus, hanem egy berögzült társadalmi intézmény. A jogi szöveg, az erkölcsi szubszöveg és a társadalmi kontextus kategóriái segítenek különbséget tenni a pozitivista, a naturalista és a historizáló jogi gondolkodás iskolái között. Leegyszerűsítve, ezen iskolák mindegyike egy-egy tényezőt hangsúlyoz a többi rovására, legyen szó akár tételezett szabályokról, erkölcsi elvekről vagy társadalmi gyakorlatokról. (Frerichs 2010b, 10.)

Berman megkülönböztetéseire támaszkodva ez a következőképpen szemléltethető: "A pozitivista iskola a jogot alapvetően politikai eszközként kezeli, a hivatalos hatóságok által kihirdetett és érvényesített szabályok összességéként, amelyek a törvényhozók akaratát, politikáját képviselik" (2005, 13). A pozitívizmus tehát a jognak mint a jogalkotó által adott kodifikált szövegnek a legalista megközelítését részesíti előnyben. Ezzel szemben a természetjogi iskola "a jogot alapvetően erkölcsi eszközként kezeli, az emberi természetben implicit módon rejlő ész- és lelkiismereti elvek megtestesítőjeként" (uo.). Ezért a naturalizmusban a hangsúly az erkölcsi megítélésen van, amely túlmutathat a jogi megfogalmazáson. Végül a történeti iskola "a jogot lényegében a csoport

megnyilvánulásaként kezeli[i]

emlékezetét, a történelmileg kialakult ethoszát, annak a társadalomnak, amelynek a törvénye" (ibid.). Ez a jogi gondolkodás leg "szociológiaiabb" típusa: a historikusok a jogot egy közösség történelmébe és kultúrájába ágyazottan értelmezik. Ennek megfelelően a jogi szöveg a társadalmi kontextusból nyeri jelentését. Dióhéjban összefoglalva: a pozitívizmus tehát szövegalapú megközelítést alkalmaz, amely a jogalkotó szavát és akaratát követi; a naturalizmus az erkölcsi érvelést és a sorok közötti olvasást támogatja; míg a historizmus a jognak mint társadalmi jelenségnek a holisztikus megértését részesíti előnyben. Ez utóbbi hagyományban találjuk tehát a szociáljogi gondolkodás eredetét is.

A történeti jogtudomány részéről tehát egy eredendő társadalmi érdek érvényesülhet. Ugyanakkor a szociológia kezdetben még nagyon is érdeklődött a jog iránt. Roger Cotterrell (2006) az alapító atyák joggal kapcsolatos érdeklődését a modern társadalmak sajátos jogi természetével magyarázza. A társadalmakat ugyanis jellemzően a "nemzetállami jogrendszerek joghatósági kiterjedése" (ibid., 16) határozta meg. Ennek fényében "nem meglepő, hogy a [klasszikus társadalom-] elmélet legambiciózusabb és legbefolyásosabb hozzájárulásaiban erős érzékenységet találunk a jog iránt" (ibid.). Más szóval, a klasszikus szociológusok aligha hagyhatták figyelmen kívül azt a szerepet, amelyet az állam és a (pozitív) jog játszott a társadalmi szerveződés "modern" formáiban. A modern társadalmat a jog példázta, amely így a szociológiai vizsgálódás természetes tárgyává vált. Ezért a történeti jogtudomány és a klasszikus történeti szociológia napirendjei és törekvései találkoztak "a társadalomban, amelynek joga van". Míg a történeti jogtudomány a jogot egy (nemzeti) társadalmi kollektíva történelmi és kulturális üledékeként fogta fel, a klasszikus szociológia a jogot "bizonyos struktúrák és minták példájának tekintette, amelyek a [modern] társadalom számára alapvetőek" (ibid.), nevezetesen a nemzetállam keretein belül. Dióhéjban összefoglalva, a klasszikus szociológia tehát a jogot tanulmányozta, ahogyan a történeti jogtudomány a társadalmat. A két gondolkodásmód konvergált - és versengett is - abban, amit a társadalmi-jogi gondolkodás kezdeteiként értelmezhetünk.

Ami a jogszociológia fejlődését illeti, a jogi realizmus uralkodó nézőpontját tehát a történeti jogtudomány előzte meg. A huszadik század végén azonban a jogi realizmus elkezdett morzsolódní, így az aldiszciplína vitathatóan a "poszt-realista" szakaszba lépett (Sarat 2004). Ezt a szakaszt olyan megközelítések jellemzik, amelyeket leginkább a "konstruktivista" jelzővel lehet illetni. Míg a "poszt-realizmus" kifejezés mint olyan visszatekintő, azaz arra irányul, ami elveszett (nevezetesen a tudomány realista felfogására és társadalmi technológiaként való használatára), addig a "konstruktivizmus" fogalma előremutatóbb, mivel pontosan arra irányul, ami új. Ráadásul magában foglalja a poszt-realista gondolkodást is,

mivel az új

bizonytalanságok a tudomány előfeltételeivel és a társadalomra gyakorolt hatásaival kapcsolatban. Ennek fényében a társadalmi-jogi gondolkodás harmadik generációját "konstruktivista" irányultságúnak fogom nevezni.

1.3 Társadalomelmélet

Amint az előző szakasz már jelezte, a gazdaság- és jogszociológia perspektívái kiegészíthetők a társadalomelmélet perspektívájával, amely alatt itt a társadalom egészére vonatkozó elméletalkotást értjük, amint azt a szociológiai klasszikusok ismét példázzák. Az átfogó társadalomelméletek így a jogról és a gazdaságról szóló elképzeléseket is magukban foglalják. A gazdasági és jogi intézmények ugyanis a "modern társadalmak" konstitutív elemeinek tekinthetők, amelyek nevezetesen a nemzetállamok és nemzetgazdaságok keretében alakultak ki - e formák jelenlegi "európaizálódása" és "globalizálódása" ellenére. Az alábbi beszámolót Gephart "Social Theory and the Law" (1993) című műve ihlette, amely a jognak a klasszikus és a kortárs társadalomelméletekben betöltött szerepéről és jelentőségéről szóló alapos tanulmány.

Az elképzelés, amely szerint Gephart felépíti könyvét, az, hogy a jog tekintetében a modern szociológia három nagy szakaszon ment keresztül. Az első fázist "a jog- és társadalomelmélet eredeti egységének" nevezi (ibid., 7). A szociológiai diszciplína alapító atyáira (nevezetesen Karl Marxra, Emile Durkheimre és Max Weberre) hivatkozva Gephart amellet érvel, hogy a klasszikus társadalomelméletek bizonyos értelemben a jog elméletei is voltak. Kétféle érvelés szolgálhat ennek az állításnak a megerősítésére. Egyrészt a szociológia és a jogtudomány akkoriban még nem különült el teljesen egymástól. Valójában a korai szociológusok közül néhányan jogászként is képezték magukat. Másrészt a társadalmak nem utolsósorban jogi intézményeken alapulnak. Időnként a modern társadalmat maga is jogi fogalmakkal határozzák meg.

A második szakaszra úgy hivatkoznak, mint "a jog elvesztésére a társadalomelméletben" (ibid., 5). Ebben a szakaszban Gephart számos szociológus (nevezetesen George Herbert Mead, Alfred Schütz és Thomas P. Wilson) munkásságát tárgyalja, akiket kevésbé érdekel a társadalom egészére vonatkozó elmélet megfogalmazása, mint inkább a szereplők részleges perspektíváinak megértése. Ezért nem az absztrakt társadalmi rendszerek működésére összpontosítanak, hanem arra, hogy az emberek hogyan cselekszenek és hogyan lépnek kapcsolatba egymással mindennapi életükben. Ebben a perspektívában a jog könnyen szem elől téveszthető. Azt is mondhatnánk, hogy azt nemcsak az adott terület szereplői veszik

természetesnek (mint "háttértudást"), hanem a

ösztöndíjasok. A nép "jogtudatáról" szóló explicit tanulmányok tehát viszonylag ritkák (Hertogh 2004).

A jogról szóló szociológiai elméletalkotás harmadik szakaszát "a jog újrafelfedezésének a társadalomelméletben" nevezik (Gephart 1993, 6). E címszó alatt Gephart egy sor ismert szociológusra (nevezetesen Talcott Parsonsra, Niklas Luhmannra és Jürgen Habermasra) hivatkozik, akik erőteljesen visszahozzák a jogot a társadalomelméletbe. A jelentős különbségek ellenére, amelyekre alább kitérünk, mindezek az elméletek abból indulnak ki, hogy a modern társadalom számos funkcionális szférára differenciálódik - ezek közül a legfontosabbak közé tartozik a politika és a gazdaság, de a jog is -, megkülönböztetett kommunikációs módokkal és hatalmi formákkal. A kérdés tehát a társadalom egészének integrációja (és a jog szerepe ebben).

A jogról szóló szociológiai elméletalkotás három generációjáról beszélhetünk tehát. Az első generációban a jog- és a társadalomelmélet még szorosan kapcsolódott egymáshoz; a második generációban a jog elvesztette helyét a szociológiai elméletalkotásban; a harmadik generációban pedig a jog újra a szociológiai érdeklődés egyik pontjaként jelent meg. Gephart beszámolója reprodukálja a makroszociológia (amely a társadalom egészével foglalkozik) és a mikroszociológia (amely a szereplők perspektíváját részesíti előnyben), a "struktúra" és az "ügynökség" felosztását (Walsh 1998). Nem meglepő módon Gephart úgy találja, hogy a jog viszonylag elhanyagolt az úgynevezett cselekvéseméletekben. Bár ez egy érvényes nézőpont az általános szociológia részéről, nem ragadja meg azt, amit a jogi realizmus ugyanakkor tett. Itt valóban központi szerepet játszottak a jog szereplőkörpontos elbeszélései. A cselekvőkörpontos megközelítések relevanciáját a jog szövegalapú megközelítéseivel szemben nem utolsósorban a "jog a cselekvésben" programszerű fogalma ragadja meg, szemben a "jog a könyvekben" (Pound 1910). A szociológiai diszciplína határain túlmutatva, az ebben a tanulmányban bemutatott társadalmi-jogi gondolkodás története tehát kifejezetten magában foglalja a "realizmust", mint annak második generációját - a "historizmust" követően és a "konstruktivizmust" megelőzve.

Míg ez az engedmény a jogszociológia "kettős kötöttségét" tükrözi egyrészt a (inkább) gyakorlatiasan gondolkodó jogászokkal, másrészt az (inkább) elméletileg gondolkodó társadalomelméleti szakemberekkel szemben, addig más kérdés merül fel, amennyiben Gephart története a "társadalomelmélet és a gazdaság" közötti kétértelműségeket is megragadja. Beszélhetünk-e ugyanúgy "a gazdaság- és társadalomelmélet eredeti egységéről", "a gazdaság elvesztéséről a társadalomelméletben" és "a gazdaság

újráfelfedezéséről a társadalomelméletben", mint a jog esetében? A Gephart érvelésének alapjául szolgáló szerzők listájára támaszkodva bizonyosan megtehetjük. A oldalon.

Valójában azok a társadalomelméleti szakemberek, akik a jogra figyeltek, általában a gazdaságra is figyeltek, amelynek működése makroszociológiai szempontból nem kevésbé kulcsfontosságú.

A "gazdaságosság a tettekben" és a "gazdaságosság a könyvekben" között azonban némileg más volt a dinamika. Az biztos, hogy a gazdasági szereplők mindig is a gazdasági elmélet középpontjában álltak, bár a gazdasági ember csonka, vagy "alulszocializált" formájában. Ezzel szemben a gazdaságszociológia - mint a szociológia egyik aldiszciplínája - sokáig a "strukturalista" vagy "funkcionalista" jellegű makroszociológiai perspektívákkal volt elfoglalva. A gazdasági cselekvésnek ezek a "túlszocializált" felfogásai azok, amelyek különösen a marxista és parsonista tudományosságban (Karl Marx és Talcott Parsons nyomdokain haladva) jelentek meg, és amelyektől az "új" gazdaságszociológia elhatárolódik. (Granovetter 1985)

A *jogi* szereplők elvesztését a szociológiai gondolkodásban tehát bizonyos értelemben már a régi jogi realizmus kompenzálta, amely a huszadik század elején a "szociológián mint tudományágon" kívül jelent meg (Cotterrell 1995), míg a *gazdasági* szereplők elvesztését csak a huszadik század végén az új gazdaságszociológia kompenzálta (legalábbis, ha a régi intézményi közgazdaságtan örökségét kihagyjuk). Gephart sémájának alkalmazásakor azonban nem kell aggódnunk e következetlenség miatt, hiszen a továbbiakban ezt a sémát a "historizáló", "realista" és "konstruktivista" tudományosság terminológiájával helyettesítjük, amely egyaránt magában foglalja a struktúra- és a szereplőorientált megközelítéseket. A "három nemzedék" fogalma ráadásul markánsabban kiemeli a három különböző paradigma egymásutániségát, amelyek nemcsak a társadalomelméletet, hanem a társadalomtudományi terület egészét érintik.

1.4 Jog, gazdaság és társadalom

Az előző fejezetekben felvázoltam, hogy a gazdaságszociológia, a jogszociológia és a társadalomelmélet hogyan fejlődött a szociológiai klasszikusok óta. Bár ezt minden egyes szakterületre külön-külön tettem, már utaltam a "három nemzedék" közös mintáira, amelyek összekötni látszanak a különböző területeket. E leegyszerűsített séma alapján most arról adok számot, hogyan fejlődött a társadalomtudományi terület egésze, nevezetesen a jog, a gazdaság és a társadalom tárgya(i) tekintetében. Az alapfeltevés az, hogy a társadalmi-jogi gondolkodás története, amelyet ebben a dolgozatban el kívánunk mesélni, szorosan kapcsolódik a társadalomtudományok területének általánosabb fejlődéséhez. A XVIII. század

végén és a XX. század elején tehát tanúi lehetünk egy olyan elmozdulásnak, amely a kissé

holisztikus, történelmi megközelítések és sokkal specifikusabb, diszciplináris megközelítések között. A jogtudományon, a közgazdaságtanon és a szociológián belüli "normális tudomány" időszakát követően a huszadik század vége számos önreflexivebb (és önkritikusabb) megközelítést hozott, amelyek megkérdőjelezzik a tudomány "darabos" és "pozitivist" eszményét, és nevezetesen a tudás relativisztikusabb felfogását támogatják.

A kérdés tehát az, hogy a társadalmi-jogi gondolkodás három generációja - nevezetesen a historizmus, a realizmus és a konstruktivizmus - hogyan rezonál a társadalomtudományok általánosabb fejleményeire, illetve hogyan reagál azokra. Az *első* szakasz tekintetében érvelésem meglehetősen egyszerű. Itt azt állítom, hogy a társadalomtudományok területét kezdetben maga a történelmi paradigma "integrálta". Ezzel kapcsolatban azonban néhány minősítés látszik indokoltnak. Egyfelől a történelmi iskolák túlsúlya, sőt időnként dominanciája a jogtudomány, a közgazdaságtan és a szociológia (kialakulóban lévő) tudományágaiban csak a német nyelvterületre vonatkozóan állítható nyugodtan. Bár a történelmi paradigma máshol is nagy hatást gyakorolt, más szellemi hagyományok is nyomot hagytak a XVIII. századra. Másrészt az alternatív paradigmák nyilvánvalóan hasonlóan "integratív", azaz tudományágakon átívelő módon működtek. A legjobb példa erre a klasszikus gazdasági liberalizmus - a szociológiai gondolkodás egyik fő versenytársa és katalizátora -, amely a gazdasági szabadság alap gondolatát az erkölcsfilozófia és a természetjog-elmélet szempontjából fogalmazza meg. Akárhogy is legyen, a szociáljogi gondolkodás eredete a történelmi paradigmában keresendő, és ezért hangsúlyozzuk itt.

Ami a társadalomtudományok *második*, differenciáltabb szakaszát illeti, amelyet erős diszciplináris identitás és egyértelmű interdiszciplináris munkamegosztás jellemez, érvelésem kissé összetettebb. A probléma az, hogy a "realizmus" címke, amelyet a társadalmi-jogi gondolkodás második generációjának leírására használnak, nem alkalmazható a társadalomtudományi terület egészére - legalábbis akkor nem, ha a doktrinális jogtudományt értjük alatta. Mindazonáltal a "jogi realizmus" a "tudományos realizmus" egyik változataként értelmezhető, amely mind a természet-, mind a társadalomtudományok empirikusan orientált tudományosságát jellemzi. A jogi realisták ugyanis bőségesen használják a társadalomtudományi módszereket a "jog cselekvésben" tanulmányozása során. Az empirikus módszerek ilyen hangsúlyozását "pozitivizmusnak" vagy "empirizmusnak" is nevezik. Ez elvezet bennünket egy újabb megkülönböztetéshez, nevezetesen a "tudományos pozitívizmus", amely nem más, mint a "tudományos realizmus" szinonimája, és a "jogi pozitívizmus" között, amely semmiképpen sem a "jogi realizmus" szinonimája, hanem inkább a doktrinális jogtudományra utal. Terminológiailag ez elsőre kissé zavarosnak tűnik, de nem

érthetetlen.

Míg a jogi realizmus osztozik a tudományos realizmussal/positivizmussal az empirikus orientációban (nevezetesen a tényleges viselkedés irányába), addig a jogi pozitivizmus elsősorban az adott anyag (ebben az esetben a jogi tételek) logikai rendje iránt érdeklődik. A jog tekintetében tehát a "realizmus" és a "pozitivizmus" címkék nem használhatók felcserélhetően - míg a többi társadalomtudomány területén nagyjából szinonimának tekinthetők. Dióhéjban az az érvem, hogy a jogi realizmus pozitív (affirmatív) válasz a tudományos realizmusra és negatív (kritikai) válasz a jogi pozitivizmusra.

Általánosabban fogalmazva, a szociáljogi gondolkodás második generációja a társadalomtudományi területnek azt az állapotát is jelöli, amelyben a különböző diszciplínák "egytemájú" tudományágakká váltak, amelyek mindegyike csak a saját "anyagára" összpontosít - legyenek azok megfigyelési vagy szöveges "adatok". Ez az orientáció nemcsak az egyes diszciplínák függetlenségét biztosítja, hanem az egyes társadalmi szférák autonómiáját is elősegíti. Más szóval, azok az elméletek, amelyek a jog (mint a jogi pozitivizmus) vagy a gazdaság (mint a gazdasági liberalizmus) autonómiáját állítják vagy hirdetik, részét képezik e szférák "differenciálásának" és "racionalizálásának" - mind az elméletben, mind a gyakorlatban. A szociológia esetében az eset némileg más. Amíg a társadalom egésze iránt elkötelezett, amely magában foglalja a jogot és a gazdaságot is, addig vizsgálhatja az autonómiát éppúgy, mint a rokonságot, a funkcionális differenciálódást éppúgy, mint a társadalmi integrációt. Ha azonban a szociológia a társadalomnak csak egy "pihenőkategóriájára" szorítkozik, amely kizárja a jogi és gazdasági gyakorlatot, akkor a különböző szférák közötti kapcsolatokat is szem előtt téveszti. E tekintetben a jog gazdaságszociológiája az egyensúly helyreállítására törekszik.

Ami a társadalomtudományok *harmadik* és jelenlegi szakaszát illeti, a "differenciált" kép még nem vesztette el a hitelességét. A különböző tudományágakban a "szokásos üzletmenetet" azonban egyre inkább beárnyékolja az, amit a tudományos megismerés válságának nevezhetnénk. Ez lényegében azt jelenti, hogy minden korábbi megkülönböztetés újra megkérdőjeleződik - anélkül azonban, hogy visszatérnénk a korai társadalomtudományok differenciálatlan állapotához. A társadalom holisztikus ábrázolása helyett most a perspektívák pluralizmusa uralkodik; a realizmus helyett a konstruktivizmus. Általánosabban szólva "kognitív fordulatról" beszélhetünk, amely az ontológiai kérdésekről, "mi van a valóságban" (mint az empirista megközelítésben), az episztemológiai kérdésekre, "hogyan tudunk róla", való átállást eredményezi. Ennek megfelelően a vizsgált tárgyra hatással van az azt vizsgáló szubjektum, és fordítva. Ahhoz, hogy ezt az önreferenciális dimenziót be tudják vonni, a társadalomtudományoknak növelniük kell reflexivitásukat, azaz tudatosítaniuk kell, hogy egy

elmélet végső soron hogyan hozza létre azt a valóságot, amelyet tükrözni hivatott.

1.5 "Törvény a", "Törvény és", és "Törvény mint".

E szakasz zárásaként egy másik rendszertani rendszertant szeretnék felajánlani, amely segíthet a társadalmi-jogi gondolkodás három generációjának megismerésében. Ebben az esetben érvelésem alapja a "jog és társadalom" kritikai megközelítése, amelyet manapság a szociológia és a jogtudomány metszéspontján végzett számos kutatás címkéjeként használnak (de kevésbé a közgazdaságtannal való kapcsolódási pontjaikra). Érdekes módon a "jog és társadalom" kutatások nagy része valójában a jogi realizmus hagyományába, és így a szociáljogi gondolkodás második generációjába tartozik. Nem meglepő tehát, hogy e fogalom használatát mind holisztikus-történeti, mind relativista-konstruktivista szempontból kritizálhatjuk. Míg a "jog és társadalom" mindenekelőtt gyűjtőfogalomnak tűnik, valójában félrevezető a jog és a társadalom szembeállítása. Más szóval, már eleve feltételez egy olyan differenciálódási folyamatot, amely a jogot - mint autonóm szférát - elválasztja a társadalom egészétől. Szociológiai értelemben azonban nincs jog társadalom nélkül, és nincs társadalom jog nélkül (bár a *modern* jog definíció szerint csak a modern társadalmakban található meg). Csak ha már ezt a "differenciált" állapotot természetesnek vesszük, akkor lehetséges az egyik szférát "hozzáadni" a másikhoz, majd tanulmányozni egymáshoz való viszonyukat.

Az előző érveléssel összhangban tehát feltételezhetjük, hogy a jog és a társadalom viszonyát a társadalmi-jogi gondolkodás történetében másként fogalmazták meg. A különbségek kiemelése és a "három nemzedékhez" való kapcsolása érdekében háromféle megközelítést különböztetek meg: "jog a", "jog és" és "jog mint" megközelítéseket. A történeti megközelítéseket ennek megfelelően a "jogban lévő" megközelítések közé sorolnám. Ezek a "jog a társadalomban", azaz a jogra mint a társadalom szerves részére összpontosítanak. A jog és a társadalom közötti kapcsolatról alkotott előfeltevésük tehát a társadalmi *beágyazottság*. Az a nézet, hogy a jog - a gazdasághoz hasonlóan - beágyazódik a társadalomba, a jogtörténeti iskolában, a közgazdaságtörténeti iskolában, valamint a klasszikus történeti szociológiában is uralkodó volt.

Ezzel szemben a realista megközelítéseket leginkább "törvény és" megközelítésként lehet értelmezni. Még ha a jogot és a társadalmat valójában nem is különálló entitásokként fogjuk fel, a szociológia és a jogtudomány diszciplínái bizonyosan azok. A "jog és társadalom" szó szerint tehát azt jelenti, hogy a hagyományos jogtudományi perspektívát (jog) kiegészítjük egy alternatív, inkább szociológiai perspektívával (társadalom).

- egy olyan perspektíva, amely egyszerűen szólva kevésbé elméleti, mint empirikus, és

kevésbé normatív, mint kritikai. Ezért egyrészt létezik egy "ortodox" jogi diskurzus, amelyet
a

pozitivistai jogi iskola, másrészt pedig egy "heterodox" ellen-diskurzus, amelyet a szociáljogászok vezetnek, akik többnyire a jogi realizmus hívei. A "jog és közgazdaságtan" tekintetében az érvelés alapvetően ugyanaz, még akkor is, ha a jog közgazdasági elemzése a jog más társadalmi rendszerekkel való *kapcsolatának* meglehetősen csonka változatát képviseli, ami a "jog és" megközelítésekben a hangsúlyt jelenti.

A konstruktivistai megközelítések, a társadalmi-jogi gondolkodás harmadik generációja, végül a "jog mint" megközelítések közé sorolható. Itt a jogot nem tekintik a társadalom szerves részének, és nem is különálló szférának, amely csak a saját logikáját követi. Ehelyett a jogot társadalmi konstrukcióként, azaz "mintha" valóságként jelölik meg. A kérdés tehát nem az, hogy mi a jog valójában - beágyazott vagy autonóm -, hanem az, hogy miként fogják fel és hajtják végre, akár tudósok, akár gyakorlati szakemberek, akár szakemberek, akár laikusok. Ezen túlmenően a jog és általában a társadalmi valóság *konstruáltsága olyan* rendszerszintűbb kérdésekhez is vezet, mint például, hogy a jog hogyan konstruálja a társadalmat és a társadalom hogyan konstruálja a jogot. Ez magában foglalja a jogtudomány "rejtett társadalmi elméleteit", valamint a jognak a társadalmi elméletek által implikált fogalmait. Végül soron a jog gazdasági szempontból is konstruálható (vagy rekonstruálható), mint a jog gazdasági elemzése, és a gazdaság jogi szempontból is, mint a jog jogi elemzése. Mindezek a mozzanatok - a jog mint társadalom, a társadalom mint jog, a jog mint gazdaság, a gazdaság mint jog - csak konstruktivistai nézőpontból válnak láthatóvá.

A következőkben tovább részletezem és példákat hozok arra, amit a jog, a gazdaság és a társadalom határterületén végzett kutatások első, második és harmadik "generációjának" tekintek. Ezzel egy általános fejlődést szeretnék bemutatni, amely a "historizmustól" a "realista" és később a "konstruktivistai" tudományossághoz vezet, és amely átível a szociológia, a közgazdaságtan és a jogtudomány tudományágain. Ennek során a sokrétű tudományos hagyományokat néhány praktikus címkére fogom redukálni. Ez merész vállalkozás, amely bevallottan nem mentes a kétértelműségetől. Magától értetődik, hogy a szociáljogi gondolkodás történetét többféleképpen is el lehetne mesélni, így különböző szempontokat kiemelve (pl. Deflem 2008). Jelen cél érdekében azonban hasznosnak tűnik, ha a társadalmi-jogi gondolkodás elmúlt egy-két évszázadban végbement - többnyire konvergencia, de részben ellentmondásos - fejlődéséből általánosítunk (és néha túl általánosítunk). Ezáltal egyszerűsített, de viszonylag teljes képet kapunk a jog, a gazdaság és a társadalom közötti tudományosságról, ami segít azonosítani a terület hiányosságait, és meggyőzőbben érvelni a jog gazdaságszociológiája mellett, amelyet e törekvésünkkel kívánunk előmozdítani. Továbbá, anélkül, hogy valamilyen általános elképzelésünk lenne

a társadalomtudományok alapítási időszakában érzékelték, és hogyan tekintettek rá a tudományágak közötti egyértelmű munkamegosztás idején, nehéz lenne megérteni, miről is szól a kortárs társadalmi-jogi gondolkodás. Ez legalább két szempontot foglal magában: egyrészt azt, hogy a jog, a gazdaság és a társadalom kortárs megközelítései miben különböznek a korábbi megközelítésektől, másrészt pedig azt, hogy a köztük lévő különbségek ellenére mi a közös bennük.

2. Az első generáció: Historicist Scholarship

A szociáljogi gondolkodás első generációját a történeti-holista megközelítések jellemzik. A tudományosság e korszakának vagy paradigmájának általános megjelöléseként a "historizmus" kifejezést használom. Míg ezt a jelzőt időnként kritikusan és pejoratívan értelmezik, én itt minden olyan tudományosságra utalok vele, amely a társadalmi jelenségeket történelmi és gyakran összehasonlító perspektívába helyezi. Ez a fajta tudományosság a tizenkilencedik századra jellemző, és különösen a történeti jogtudomány és a történeti közgazdaságtan iskoláit, valamint a klasszikus történeti szociológiát foglalja magában. Más szóval, a historizáló paradigma összekapcsolta és egyesítette a társadalomtudományok tudományát, és tulajdonképpen "áttérjelt" a történeti jogtudománytól a közgazdaságtanra és a történeti közgazdaságtantól a szociológiára. A következőkben először ezt az átgyűrűző hatást fejtem ki, és kifejtem a historizáló tudományosság közös vonásait a módszertani holizmus és a nemzeti kollektívákra való irányultság tekintetében. Ezután a fejezet további részében bemutatom a különböző történeti iskolákat és néhány vezető képviselőjük munkásságát. A jog, a gazdaság és a társadalom közötti keresztszektorból egy olyan kép rajzolódik ki a "jog gazdaságszociológiájáról", amilyen az volt, mielőtt ez a címke egyáltalán szükségesnek tűnt volna.

2.1 Általános háttér

Az e fejezet fő érvét összefoglaló átgyűrűző hatás Gephart "a szociológia születése a jogtudomány szelleméből" (2003) diktumának egyik variációjaként értelmezhető. A háttér egyszerű: A XIX. században a jogtudomány, a közgazdaságtan és a szociológia tudományágai még nem különültek el teljesen. Ehelyett a jog, a gazdaság és a társadalom területét még nagyjából integrálták a kor számos tudósa által osztott módszertani és tartalmi aggályok. Ez a legnyilvánvalóbb a historizáló tudományosság területén. Más szóval, az irányadó elképzelések (vagy "preanalitikus víziók") a

a historizmus fogalmi kapcsolatot - és így némi folytonosságot - is biztosított a különböző tudományterületek között. Ezt jól példázza az az átgyűrűző hatás, amely a jogtudomány történeti iskolájától a közgazdaságtan történeti iskoláján át a klasszikus történeti szociológiáig működik. Ezen a ponton a kapcsolatot csak anekdotikus bizonyítékok formájában illusztráljuk, amelyek mindazonáltal azt mutatják, hogy a historista tudományosság vezető alakjai a tudományágakon átívelő kapcsolatban álltak egymással.

Friedrich Carl von Savigny (1779-1861), a német történeti jogi iskola megalapítójának eszméi így nemcsak az angol és amerikai történeti jogi iskolákat inspirálták, hanem a közgazdaságtan és a szociológia (kialakulóban lévő) tudományágaiban is. Két példa elegendő lehet az eset dokumentálására: Wilhelm Roscher (1817-1894), a német történeti közgazdasági iskola egyik vezetője arról ismert, hogy "saját kutatási programját kifejezetten a német történeti jogtudományi iskola nyakába akasztotta" (Pearson 1999, 548). Ezzel a saját, akkor még gyerekcipőben járó tudományterületének legitimitását a historizáló tudományosság már megalapozottabb területéről merítette. Emile Durkheim (1858-1917) viszont "a német [történeti] közgazdászok nézeteire való hivatkozást használta fel [...] saját társadalomtudományi perspektívájának megalapozásához" (Steiner 2003, 254). A klasszikus történeti szociológia egyik fő képviselőjeként Durkheim tehát nem utolsósorban a történeti közgazdaságtan akkor már kialakult iskolájának meglátásaira alapozta szociológiai vízióját. Sőt, mint alább bemutatjuk, a klasszikus szociológusokat közvetlenül inspirálta - és részben frusztrálta is - a történeti jogtudomány is. A kérdés tehát az, hogy a szociológia milyen "szellemiséget" örökölt így vagy úgy jogtudományi elődjétől.

A válasz részben abban rejlik, amit von Savigny a "nép szellemének" (*Volksgeist*) nevezett, és amit Berman (2005, 13) "történelmileg kialakuló ethosznak" nevez. A történeti jogtudományban ez a kollektív szellem biztosítja a kapcsolatot a jog és "az a társadalom között, amelynek a jogáról van szó" (ibid.). Ez különösen a jogi szokásokban jut kifejezésre, amelyek az idők során a társadalmi (és gazdasági) gyakorlatok szerves részeként alakultak ki. A szokásjog természetes vagy organikus tulajdonságai ellentétben állnak a törvényes jog önkényes vagy mesterséges jellegével. Azt állítva, hogy a jogalkotó akaratának tiszteletben kell tartania - és nem szabad túlszárnyalnia - a nép szellemét, von Savigny végül ellenezte a német nemzet egységes polgári törvénykönyvének elfogadását. Összességében tehát a nép szellemére való hivatkozás nemcsak történelmi, hanem erkölcsi érvet is tartalmaz, és mint ilyen, a nemzeti kollektívára irányul. Úgy tűnik, a történeti közgazdászok valami nagyon hasonlóra gondolnak, amikor a nemzetgazdaságra (*Volkswirtschaft*) hivatkoznak.

A hangsúly ismét a gazdasági gyakorlatok szokásszerű oldalára helyeződik, amelyek általánosabban "az ember erkölcsi és társadalmi életének fejlődését" tükrözik (Marshall [19201890]). A klasszikus szociológusok ezt a képet kiegészítik a nemzeti közösséget, illetve a polgári társadalmat megalapozó társadalmi mintákkal és kapcsolatokkal. A szolidaritás és a szimbolikus hatalom formái, amelyek egy modern nemzetet jellemeznek, ismét a kollektív tudat - legyen az igaz vagy hamis, erkölcs vagy ideológia - fogalmába foglalhatók. A jogtudománytól a közgazdaságtanig és a szociológiáig terjedő historizáló tudományosság tehát a kollektív szellem hasonló elképzelésein alapul, amely "alulról felfelé", a társadalomból, annak történelméből és kultúrájából ered (bár az állam által "felülről lefelé" is manipulálható), és amely a jogot és a gazdaságot is formálja.

A historizáló tudományosságot tehát a kollektív szellemiségű nemzeti entitások iránti bizonyos előszeretettel jellemzi. Ez a szellem egyaránt megnyilvánul a (nemzeti) közösségben, a (nemzeti) gazdaságban és a (nemzeti) jogban, és így egyesíti a különböző tudományterületeket is. Továbbá azt eredményezi, hogy a történeti "van" és az erkölcsi "kellene" a historizáló tudományban gyakran összemosódik egymással. Így Durkheim számára az "erkölcs pozitív tudományának" (1887) - amely átível az említett különböző tudományterületeken - feladata végső soron a "kollektív szellem" (1888, 24) újjáélesztése, azaz az erkölcsi rend (*nomosz*) megerősítése és a modern ipari társadalom erkölcsi válságának (*anómia*) leküzdése volt. Úgy vélem, hogy az erkölcsi állítások viszonylagos könnyedsége a szociáljogi gondolkodás első generációjának jellemzője. Utólag úgy tűnhet, hogy a modern társadalomról alkotott erkölcsi víziókat és kritikákat egyszerűen a történelmi szakértelemmel támasztották alá, vagyis a társadalom mögöttes jogi, gazdasági és társadalmi fejleményeire vonatkozó ismeretekkel. Függetlenül attól, hogy a modernizációs folyamatról szóló historizáló beszámolók mögött milyen különböző (konzervatív vagy progresszív, partikuláris vagy univerzalista) politikai célok álltak, a társadalmi rend megőrzésének vagy jobbra fordításának kérdése így a társadalomtudományi kutatások szerves részét képezte. Csak a fent említett "módszertani csatározások" révén különült el végül a társadalomtudomány a szociálpolitikától (bár ez a vonal maga is kontingens és vitatott marad).

A historizáló tudományosság általános szemléletmódját különböző kifejezésekkel lehet leírni: "módszertani kollektivizmusként" a kollektív, nem pedig az egyéni entitások hangsúlyozása miatt, "módszertani nacionalizmusként" a nemzeti, nem pedig a globális entitások hangsúlyozása miatt, vagy "módszertani holizmusként" a részek helyett az egész általánosabb hangsúlyozása miatt. A holisztikus orientáció különböző dimenziókban írható le: A

holisztikus, mindenekelőtt azért, hogy az egyének helyett a *kollektívákra* összpontosít. Ezen túlmenően bizonyos társadalmi szférákat - mint például a jog vagy a gazdaság - mindig a társadalom egészét szem előtt tartva elemez. *Tárgyát tekintve* is holisztikus. A holisztikus módszer azonban nem érvényesül teljes mértékben a *térbeli* dimenzióra. A nemzeti társadalmak történetére és összehasonlítására való összpontosítás, amely a XIX. századi tudományosságban uralkodó, a nemzeti integrációt hangsúlyozza, de a globális integrációt elhanyagolja. Valójában a világtörténelem és a világtársadalom perspektívája csak a huszadik század vége felé kerül előtérbe. Ezzel szemben a historizáló tudományosság *időbeli* dimenziója már nyitottnak tűnik. Mindazonáltal érdemes megemlíteni, hogy a történelem mindig a jelen szemszögéből történő rekonstrukció, és így önmagában is elfogult. A historizáló tudományosságban ez jellemzően nacionalista elfogultságot jelent. Végül a historizáló tudományosság holisztikusan előmozdítja a "pozitív erkölcsstani tudományt", amely maga is *erkölcsi* funkciót tölt be. Más szóval, kifejezetten értékalapú, és még nem vallja a "Van" és a "Kell" egyértelmű szétválasztását.

A következőkben összefoglalom a jogtudomány történeti iskolájáról és a közgazdaságtudomány történeti iskolájáról már elmondottakat, és kiegészítem azokat annak érdekében, hogy jobban megértsük, milyen "szellemiséget" örökölt a klasszikus szociológia historizáló elődeitől. Ezt követően bemutatok néhány szociológiai klasszikus munkásságát, különös hangsúlyt fektetve arra, hogy azok hogyan gyökereznek a historizáló hagyományban, legyen szó akár a történeti jogtudományról, akár a történeti közgazdaságtanról.

2.2 Történelmi jogtudomány

Amint láttuk, a jogtudomány történelmi iskoláját a nyugati féltekén az elmúlt két évszázadban egymás mellett létező és egymással versengő három fő jogi iskola egyikeként jellemezték. Berman (2005, 16) szerint "[h]isztórikus jogtudomány [...] a nyugati jogi hagyomány fejlődésében a XII. századtól kezdve implicit szerepet játszott". Azonban csak "a tizenkilencedik században, a pozitívizmus és a természetjog közötti vita keretében jelent meg önálló jogfilozófiai iskolaként" (ibid.). A Friedrich Carl von Savigny (1779-1861) által alapított német történeti jogtudományi iskola mellett létezik egy angol, amelyet Henry James Sumner Maine (1822-1888), valamint egy amerikai, amelyet James Coolidge Carter (1837-1905) képvisel. Fentebb már utaltunk von Savigny "a nép szellemének" fogalmára, amely különösen a szokásjogban jut kifejezésre. Rodes (2004, 165) a következőképpen foglalja össze ezt a gondolatot: "[A]z L]aw lényegét tekintve

nem valami, amit felülről vagy kívülről kényszerítenek egy közösségre, hanem a közösség folyamatos életének szerves része, az emberek szellemének kisugárzása." Ennek megfelelően a jog egy adott közösségben kialakult szokásokon és szokásokon alapul; a társadalom kultúrájának részét képezi. Azzal, hogy a "politikai akarat" vagy az "erkölcsi ész" helyett a "társadalmi szokásokra" helyezi a hangsúlyt, a jogtörténeti iskola különbözik mind a pozitivistától, mind a természetes jogi iskolától. Mindezek fényében e tanulmány elején azt állítottam, hogy a jogszociológia - vagy általánosabban a társadalmi-jogi gondolkodás - eredete a történeti jogtudományban keresendő.

Annak érdekében azonban, hogy ne vigyem túlzásba az érvelésemet, helyénvalónak tűnik egy fenntartás: A történeti jogtudomány végül is kevésbé volt szociológiai, mint azt a fenti besorolás sugallja. Valójában a jogtudomány egy meglehetősen formalista típusának adott helyet, ami többet árul el a jogászok (és különösen a jogtudósok) gondolkodásmódjáról, mint az emberek gondolkodásmódjáról. Amint Siltala (2011, 190) rámutat, von Savigny elképzelése valójában az volt, hogy a jogászok némileg "kiváltságos hozzáféréssel rendelkeznek a [nép] valódi szellemiségéhez" - így rájuk bízva "a jog hiteles rekonstrukcióját". Ez végső soron egy "ügyvédi jogot (*Juristenrecht*)", vagy "jogászprofesszori jogot (*Professorenrecht*)" segít elő, amely meglehetősen elszakad a népi gondolkodásmódtól (ibid.). A jogtudománynak ez a konceptualista formája (*Begriffsjurisprudenz*) nevezetesen Georg Friedrich Puchta (1798-1846) nevéhez fűződik. Így értelmezve a jogi formalizmus a történeti jogtudomány mint szociológiai vállalkozás zsákutcája.

A második megjegyzés a történeti jogtudomány és a jogi realizmus közötti kapcsolatra vonatkozik (amely a következő fejezet témája lesz). Érdekes módon az utóbbi mind a történeti, mind a fogalmi jogtudomány ellenében fejlődik - és így úgy tűnik, hogy az egész hagyományt felszámolja. Valójában a társadalmi-jogi gondolkodás első generációjától a második generáció felé történő fordulatot általában úgy lehet értelmezni, mint a szokásjogtól, vagyis a társadalomból eredő jogtól a hivatalos joghoz, vagyis a joghoz mint az állami jogalkotás és ítékezés termékéhez való fordulást. Politikai értelemben ez a jogi érvelés konzervatívabb (az állam szerepét korlátozó) stílusától egy progresszívebb (az állam aktív bevonásával történő) stílus felé való elmozdulást jelent. A korai jogi realizmus azonban még mindig a kollektív tudat iránt érdeklődik, még ha ezt kevésbé történelmileg, mint inkább "a kor szellemeként" (Pound 1910, 35) határozza is meg. Ha tehát a történeti jogtudomány szociológiai örökségét nem találjuk meg a jogi realizmusban, akkor talán mégis máshol kell keresnünk.

Ezzel el is érkeztem a harmadik és egyben utolsó pontomhoz: Míg az alábbiakban a szociológiai klasszicisták munkásságát mutatom be, akik a jog és a gazdaság társadalmán belüli összefüggéseit dolgozták ki, és ezzel a jog gazdaságszociológiájának is utat törtek, addig a jogszociológia egyik klasszicistája itt azért említésre méltó, mert osztozik a historizáló tudományosság örökségében - és tulajdonképpen a nép jogtudatát vizsgálja: Eugen Ehrlich (1862-1922). Ő írja 1912-ben: "Ideje, hogy a történeti iskola hívei, akik az elmúlt évszázadban többször is azt állították, hogy a jog a népi jogtudatban fejlődik [...] végre komolyabban vegyék ezt az állítást; és elkezdjék tanulmányozni ezt a jogtudatot" (1964, 48; idézi és fordítja: Hertogh 2004, 474). Ehrlich munkájának középpontjában a szokásjog, vagy ahogy ő nevezi, az "élő jog" áll, amely nemcsak különbözik a hivatalos jogtól, hanem maga is sokrétű. Amit tehát szülőföldjén, Bukovinában - az Osztrák-Magyar Monarchia akkori tartományában - megtapasztalt és tanulmányozott, az a "nép(ek) szelleme(i)" a jogi pluralizmus körülményei között. A jogi pluralizmus tehát bizonyos értelemben többet mond el a kollektívák jogtudatáról, mint a történeti jogtudomány valaha is.

2.3 Történelmi közgazdaságtan

Ami a történeti közgazdaságtant illeti, a közgazdasági gondolkodásnak ezt az iskoláját mindenekelőtt a klasszikus és a neoklasszikus közgazdaságtantól kell megkülönböztetni, vagy attól, amit ma "mainstream" közgazdaságtannak tartanak. E tekintetben követhetjük Thorstein Veblent (1857-1929), aki a huszadik századfordulón "a [közgazdasági] elmélet elismert két-három fő 'iskoláját'" összehasonlítva elsősorban "egyrészt a modernizált klasszikus nézeteket, másrészt a történelmi és a marxista iskolákat" különböztette meg, és aki eközben az osztrák közgazdasági iskolát az előbbi kategóriába sorolja, mivel az "alig különböztethető meg a neoklasszikusoktól" (2011 [1899/1900], 238-239). Fentebb a német történeti közgazdaságtan "holisztikus" felfogása és az osztrák közgazdaságtan "redukcionista" felfogása közötti konfliktust azonosították az első *Methodenstreit* (a módszerekért folytatott csata) magjaként. Nagyjából a századforduló előtt a történeti közgazdaságtan volt az uralkodó iskola, legalábbis a német nyelvterületen, míg nem sokkal később - és mind a mai napig - a neoklasszikus (és az osztrák) közgazdaságtan került a terület uralmába. A módszertani kritika és átrendeződés ezen időszakának eredményeként a közgazdaságtan nagyjából "marginalista" közgazdasági elméletalkotásra redukálódott, és egyúttal elszakadt a történeti és szociológiaiabb érvelési irányzatoktól, amelyek még mindig konstitutívak voltak a történeti közgazdasági iskola számára.

Érdekes módon a klasszikus közgazdasági gondolkodás képviselőjeként ismert angol közgazdász, Alfred Marshall (1842-1924) is méltatta a német történeti közgazdasági iskola eredményeit: "Ők élen jártak a gazdasági, valamint az általános történelem "összehasonlító" tanulmányozásában. Egymás mellé állították a különböző országok és korok társadalmi és ipari jelenségeit; úgy rendezték őket, hogy egymásra világítsanak és értelmezzék egymást, és mindezt a jogtudomány szuggesztív történetével összefüggésben tanulmányozták" (1920 [1890], B. függelék, 8. §). Amikor Marshall kiemeli ennek az iskolának és különösen történeti-összehasonlító módszerének érdemeit, elismeri azt a kapcsolatot is, amelyet a német történeti közgazdászok a jogi és gazdasági fejlemények között teremtettek, vagyis a jog és a gazdaság integratív szemléletét. Így értelmezve a történeti közgazdasági iskola egyúttal a *jog és a gazdaságtan* első iskolája is volt. Általánosabb szinten Marshall hangsúlyozza, hogy a történeti közgazdászok "mit tettek a gazdasági szokások és intézmények történetének nyomon követése és magyarázata terén", és hogy ezáltal hogyan javították "az ember erkölcsi és társadalmi életének fejlődéséről" alkotott képünket (ibid.). Ez a beszámoló jól összecseng azzal, amit egy másik közgazdasági iskoláról tudunk, amely a történeti közgazdasági iskolával azonos táborban helyezkedik el, de egy másik kontinensen alakult ki: a régi intézményi közgazdaságtan, amelynek egyik képviselője Veblen, akinek a "feltűnő fogyasztás" fogalmára ma is hivatkoznak.

A német jogtörténeti iskolához hasonlóan tehát a német történeti közgazdasági iskolának is megvoltak a megfelelői az angolszász világban - egy kevésbé jelentős angol iskola és egy amerikai iskola, amely intézményi közgazdaságtan néven ismertebb (és "rég" csak az "új" intézményi közgazdaságtanhoz képest). Geoffrey Hodgson (1998) szerint az institutionalista közgazdasági iskola "az 1890-es évek és az 1900-as évek elejének evolúciós vitáiból" (ibid., 190) alakult ki, és különösen jellemző rá, hogy "az intézményekre, szokásokra, szabályokra és azok fejlődésére" (ibid., 168) helyezi a hangsúlyt. Az első világháború után a "rég" intézményi közgazdaságtan még "az amerikai egyetemek közgazdasági tanszékein is dominánsnak tekinthető" (ibid., 166). Ebben a tekintetben úgy tűnik, hogy a történeti-intézményi gondolkodás amerikai változata ekkoriban túlélte német testvérét, amelynek befolyása elhalványult. Ekkorra már három generáción ment keresztül - az idősebb Wilhelm Roscher (1817-1894) generációjától, aki egykor a történeti jogtudománytól kölcsönzött legitimitációt programjához, a fiatalabb Gustav von Schmoller (1838-1917) generációjáig, aki az "első" módszertani csatát vívta a képviselőivel a

"osztrák iskola", és végül Max Weber (1864-1920) "harmadik" generációjához, aki részt vett a "második" módszertani csatározásban, de igyekezett túllépni a régi skizmán.

Ismét néhány megjegyzés segíthet elhelyezni a történeti közgazdaságtan és annak intézményi megfelelőjét a társadalmi-jogi gondolkodás tágabb területén, és a szociológiai klasszikusok vonatkozó munkájához is viszonyítani. Az első megjegyzésem a történeti közgazdaságtan és a történeti jogtudomány közötti kapcsolatokra vonatkozik. Mindkét gondolkodási irányzat az adott társadalomban idővel ("alulról felfelé") kialakult "intézményesített" társadalmi gyakorlatokra összpontosít. Ennek megfelelően a gazdasági szokások éppúgy, mint a jogi szokások egy adott idő és hely lenyomatát viselik. Ezt a kulturális kontextust a klasszikus és még inkább a neoklasszikus elméletalkotás általában elhanyagolja. Elvileg tehát a történeti jogtudomány és a történeti közgazdaságtan programjai jól illeszkednek egymáshoz. A történeti jogászok azonban az állam szerepét illetően egyfajta konzervativizmusról/liberalizmusról is ismertek, ami elmosja a (neo)klasszikus közgazdaságtan által kedvelt érvekkel való kapcsolatot.

Második megjegyzésem a történeti közgazdaságtan intézményesített megfelelője és a jogi realizmus korai mozgalma közötti kapcsolatokra vonatkozik, amely elutasítja a történeti jogtudomány formalizmusát (és konzervativizmusát). Mind a "régik" intézményi közgazdaságtan, mind a "régik" jogi realizmus ugyanazon a kontinensen alakult ki, és mindkettő a huszadik század első felében érte el csúcspontját. Ebből a szempontból némileg anakronisztikus a társadalmi-jogi gondolkodás különböző (historizáló, illetve realista) nemzedékeihez rendelni őket, még ha az ebben a tanulmányban szereplő általános érvelés szempontjából van is értelme. Ami a két hagyomány közötti kapcsolatot illeti, a kép kissé vegyes: Oliver Wendell Holmes, a jogi realizmus egyik úttörője a magánjog elveinek rekonstruálásakor "kifejezetten marginalista álláspontot" képviselt, és "egész életében rendkívül szkeptikus maradt a szegények és a dolgozó osztályok életének javítását célzó állami programokkal szemben" (Hovenkamp 2009, 824). Másrészt nevéhez fűződik a *laissez-faire* jogtudomány éles kritikája, amely az amerikai alkotmány egyoldalú gazdasági értelmezésén alapul, amint azt a Lochner-ügy is bizonyította. Holmes némileg kétértelmű álláspontjától eltekintve azonban a jogi realizmus általában a "[p]rogresszív jogi gondolkodásnak azzal az irányvonalával azonosítható, [amely] soha nem barátkozott meg a mainstream neoklasszikus közgazdaságtannal" (ibid., 810). Ahogy Herbert Hovenkamp jelzi, Roscoe Pound "szociológiai jogtudománya" és Karl Llewellyn "realista jogtudománya" közelebb állt az intézményi közgazdaságtan napirendjéhez, mint a neoklasszikus közgazdaságtanhoz. Induktív, vagyis empirikus, nem pedig deduktív, vagyis deduktív, vagyis

elméleti, orientációs, a jogi realisták tehát "gyógyíthatatlan institucionalisták" voltak (ibid., 854). Mindazonáltal a jog területén is propagálták a költség-haszon elemzést, amely a mai mainstream közgazdaságtan specialitása lett, beleértve a "jog gazdasági elemzését" is.

Harmadik megjegyzésem tehát a jog és a közgazdaságtan fogalmára vonatkozik, amely a történeti közgazdaságtanban és különösen a régi intézményi közgazdaságtanban rejlik. Általában véve az "első" jog és közgazdaságtan mozgalom inkább a "közgazdaságtan jogi elemzésének", mint a "jog gazdasági elemzésének" irányvonalát követte (Desautels-Stein 2010, 36-37). Ezt két névvel és két projekttel lehet illusztrálni: John Roger Commons (1862-1945) - akinek "[a] jogi precedensek tanulmányozása éppúgy a dolga lett, mint a gazdasági elemzések készítése" (Mitchell 1924, 240) - sokatmondó címmel adott ki könyvet: "A kapitalizmus jogi alapjai" (1924). Az 1930-as és 1940-es években pedig Robert L. Hale (1884-1969) gyűjtött és terjesztett átfogó tananyagot nem kevésbé árulkodó címmel: "Jogi tényezők a gazdasági társadalomban" (Duxbury 1990, 423). Amint ezek a projektek jelzik, a jogtudomány egykor a gazdaság megértésének eszköze volt, míg a mai jog és közgazdaságtan inkább fordítva.

Az utolsó megjegyzésem ebben a szakaszban az állam szerepére vonatkozik a történelmi és régi intézményes jogban és a közgazdaságtanban. Többek között Commons érvelésére támaszkodva Geoffrey Hodgson rámutat, hogy a modern jog nem csupán a társadalomban spontán módon kialakult jogi szokásokból áll, hanem "az állam" is fontos szerepet játszik "a jog intézményes alapjaként" (2009, 6). E nézőpont szerint "[a] jog nagymértékben a szokásokra támaszkodik, de a jog az állam létezésétől is függ" (ibid., 14). Ez az érvelés szintén ellentétes a spontán gazdasági rendről szóló elképzelésekkel, és az ebből következő, minimális állami beavatkozásra vonatkozó állítással. Német kontextusban az államról alkotott proaktív elképzelések a *Staatswissenschaften* (államtudományok) történeti-holista hagyományának és "a politikai gazdaságtan és a jog összekapcsolásának" (Mackaay 1999, 69) részét képezik. Bizonyos mértékig ez a szemlélet még mindig tükröződik a gazdaság "ordoliberalis" felfogásában, amely a versenyjog által védett liberális gazdasági rendet és általában véve a jogállamiságot támogatja (Sally 1996).

2.4 Klasszikus szociológia

A klasszikus szociológia nagyjából a történeti szociológiával azonosítható, míg a mai szociológia sokkal kevésbé történeti irányultságú. A szociológia kialakulóban lévő tudományágának uralkodó "iskolája" tehát a közgazdaságtan és a jogtudomány "historizáló" áramlatait tükrözte. A jogtudomány történeti iskolája és a klasszikus történeti szociológia - a történeti közgazdaságtannal mint közvetítő harmadikkal - közötti szellemi folytonosság nem utolsósorban abban mutatkozik meg, ahogyan a modern társadalmat ténylegesen jogi kategóriákban fogalmazták meg. Mivel a szociológiai diszciplína alapító atyái közül néhányan először jogot tanultak (Karl Marx, Max Weber), vagy más módon érdeklődtek a jogtudomány iránt, illetve részt vettek benne (Emile Durkheim, Ferdinand Tönnies), ez nem meglepő.

Gephart (2003) alkotta meg a "szociológia születése a jogtudomány szelleméből" kifejezést Max Weber (1864-1920) munkássága kapcsán, ahol a jogi és szociológiai terminológia közötti kapcsolat a legnyilvánvalóbb. A "jogi dogmatika" és az "értelmező szociológia" nézőpontjainak összehasonlításakor Weber még azt is állítja: "Minden szociológia elkerülhetetlen sorsa, hogy nagyon gyakran szigorú jogi kifejezéseket kell használnia (szigorú, mert a normák logikus értelmezésén alapulnak) a tényleges cselekvés vizsgálatához, amely a cselekvés "tipikus" esetei között állandó átmenetben van, hogy aztán a lényegesen eltérő jogi jelentést a saját jelentésével helyettesítse." A szociológia a szociológiát a szociológiában a "tipikus" cselekvésekkel szemben a "tipikus" cselekvések között állandóan átmenetben van. (1981 [1913], 159.) Ennek megfelelően tehát mind a jog, mind a szociológia osztályozza a cselekvést. A szociológia azonban a "'tipikus' cselekvési eseteket" csak a "tényleges cselekvés" vizsgálatára használja, nem pedig arra, hogy koherens szabályrendszer dolgozzon ki. Nem fiktív jogi személyekkel, hanem valós társadalmi szereplőkkel, nem a jog normatív, hanem empirikus érvényességével foglalkozik. Weber "Gazdaság és társadalom" (1978 [1922]) című műve jó példa arra, hogy a jogszociológia hogyan sajátíthat el bizonyos kategóriákat, illetve gondolkodásmódokat a jogtudományból. Ebben a művében Weber a jog történeti-összehasonlító megközelítését, amely a különböző jogi kultúrákkal foglalkozik, az ideáltípusok általánosított sémájával kombinálja, amely ezeket a kulturális különbségeket rendszerezi és osztályozza. A jogi szókincs szociológiai terminológiává alakítása ebben a tekintetben is támogathatónak tűnik.

De egy lépéssel tovább is mehetünk, és azt is állíthatjuk, hogy a (modern) társadalmat, az új szociológiai tudományág tárgyát, maga is a (modern) jog alkotja, és ezért nem érhető meg nélküle. Más szóval, maga a társadalom jogi formát ölt. Nem meglepő tehát, hogy szociológiai tartalma jogi kategóriákban is kifejezhető. Ennek illusztrálására feltételezhetjük,

hogy a modern társadalom a szolidaritás viszonylag absztrakt formáira épül - "idegenek közötti szolidaritásra", akik ugyanannak a polisznak (jellemzően egy nemzetállamnak) az állampolgárai, de egyébként

nem sok közös vonásuk van, vagy személyes kapcsolatuk. Szociológiai szempontból az ilyen "jogon keresztüli integráció" a társadalmi szerveződés igen igényes és ezért igen valószínűtlen formája. Vitathatóan csak a modern társadalom és a modern állam szoros összeköttetésével lehetne megvalósítani, amelynek anyagi és ideológiai hatalma a jog mögött is áll.

Ennek a gondolkodásmódnak a példája Ferdinand Tönnies (1855- 1936) munkásságában található, akinek megközelítésére közvetlen hatást gyakoroltak a történeti jogtudomány, pontosabban az angol történeti jogtudományi iskola és vezetője, Henry James Sumner Maine (1822-1888) elképzelései. Az "Ósi jog" című művében ez utóbbi azt állítja, hogy a "haladó társadalmak" abban különböznek az ókoriaktól, hogy "a családi függőség fokozatos felbomlása és helyette az egyéni kötelezettség növekedése" (1983 [1861], 172). E nézet szerint a polgári jog, vagyis a "személyek joga" eredetileg a "státuson", vagyis "a családban rejlő [...] hatáskörökön és kiváltságokon" alapult (ibid., 173-174), míg a polgári jog napjainkban a "szerződésből", vagyis "az egyének szabad megállapodásából" ered (ibid., 172-173). A modern társadalmak fejlődése tehát úgy írható le, mint "a státustól a szerződés felé való elmozdulás" (ibid., 174; kiemelés kihagyva). Bár ez már a jogi tények, illetve jelenségek szociológiai értelmezése, Ferdinand Tönnies (2001 [1887], 12), akire Maine "mélyen hatott", még szociologikusabbá teszi ezt a felismerést. Különösen a társadalom különböző formáihoz kapcsolja: a hagyományos formához, amelyet "közösségként" (*Gemeinschaft*), és a modern formához, amelyet "polgári társadalomként" (*Gesellschaft*) fogalmaz meg. Tönnies elismeri, hogy ez a kettősség sokat köszönhet Maine "a 'státus' és a 'szerződés' jogi formái közötti különbségtételnek" (ibid., 192). De ő túlmutat a jogi kötöttségeken, helyesebben szólva, és egy átfogóbb társadalmi átalakulást állít (Deflem 2004).

Bár Weber és Tönnies munkái minden bizonnyal több figyelmet érdemelnének, e fejezet további részében a klasszikus történeti szociológia két másik képviselőjére, Karl Marxra és Emile Durkheimre összpontosítok. Az összehasonlítás kedvéért különbséget teszek a szociológiai gondolkodás "konfliktus" és "konszenzus" paradigmái között. Míg Marx az előbbivel azonosítható, Durkheim inkább az utóbbit képviseli. Dióhéjban a konszenzusparadigma képviselőit a társadalmat alkotó normák és értékek érdeklik, vagyis az a társadalmi vagy erkölcsi rend, amelyet ideális esetben a társadalom minden tagja oszt. Ezzel szemben a konfliktusparadigma hívei úgy vélik, hogy a konfliktusok központi, ha nem is konstitutív szerepet játszanak a társadalomban, amelyet a folyamatos rivalizálás és ezáltal a hatalmi harcok jellemeznek. Ezen az alapon kifejezetten cáfolják a harmonikus társadalmi rend eszméjét - vagy ideológiáját -.

Bizonyos értelemben tehát az egyik szociológiai hagyomány az (erkölcsi) konszenzussal, a stabilitással és a renddel foglalkozik, míg a másik a (materiális) konfliktusra, a változásra és a válságra összpontosít.

2.4.1 Konfliktusparadigma: Marx

A fenti érvelés szerint Karl Marx (1818-1883) a tudománytörténetnek azt a típusát képviseli, amely általánosabban jellemzi a korai társadalomtudományokat. Ugyanakkor némileg kétélű lenne, ha egyszerűen "historistának" bélyegeznénk őt. Kapcsolata a történeti jogtudományhoz, vagy ahhoz, amit a társadalmi-jogi gondolkodás prototípusának tekintettünk, valójában igen ambivalens. Egyrészt szigorú ellenfele volt a történeti jogi iskolának, amely az ő idejében Friedrich Carl von Savigny (1779-1861) vezetésével virágzott. Ennek ellenére a társadalom (és annak joga) tanulmányozására olyan történeti megközelítést dolgozott ki, amely ma is a történeti jogtudományra adott válaszként értelmezhető. A szociológián belül munkásságát a historizáló tudományosság egyik legjobb példájának tartják. Ha a történeti szociológiát "[a]z intellektuális vállalkozás egy sajátos típusaként határozzuk meg, [amely] megpróbálja explicitté tenni a társadalomelmélet és a történelmi változások közötti kapcsolatot", és "[amely] a társadalomelméletet öntudatos módon használja fel arra, hogy általános tételeket vázoljon fel a történelmi fejlődés természetéről", akkor kétségtelenül Marx munkássága áll e törekvés élvonalában (Kelly 11).2003,

A porosz jogrendszerben ügyvédként dolgozó apja nyomdokain haladva Marx 1835-ben beiratkozott a bonni egyetem jogi karára. Itt kezdődött a történelmi jogtudományokkal való megismerkedése. "Az ott töltött egy év alatt az általa felvett kurzusok több mint fele vagy jog- vagy jogtörténeti tárgy volt, és az összes professzora ezen a területen a történeti jogi iskola széleskörű módszereinek és feltevéseinek híve volt". (ibid., 12.) A következő évben Marx a berlini egyetemre költözött, ahol inkább a bölcsészettudományok felé orientálódott, és ahol 1841-ben filozófiai doktori címmel fejezte be tanulmányait. Egy évvel később a *Rheinische Zeitungban* "A történelmi jogi iskola filozófiai kiáltványa" (1842b) címmel értekezést jelentetett meg, amelyben polemizált: "Általánosan elterjedt nézet, hogy a *történeti iskola* reakció a *tizennyolcadik* század frivol szelleme ellen. Ennek a nézetnek az aktualitása fordított arányban áll az igazságával. A *tizennyolcadik* századnak ugyanis egyetlen terméke volt, amelynek lényegi jellege a frivolitás, és ez az *egyetlen frivol* termék a *történelmi iskola*." (ibid.; eredeti kiemelés) Amint fentebb érveltük, a történeti jogtudományt meglehetősen visszamenőleges érdeklődés jellemzi a "szellemének

a nép", különösen az évszázadok során a szokásjogban kikristályosodott normákban és hiedelmekben. Ráadásul a jogtudósok némileg kiváltságosnak tekintették a kollektív tudat tanulmányozásához és rendszerezéséhez való hozzáférést - nem utolsósorban a jogtörténetre való visszanyúlás révén. Úgy tűnik, ez tükröződik Marx kritikájában, amikor azt állítja: "A történeti iskola a források tanulmányozását tűzte zászlajára, a források iránti szeretetét olyan szélsőségig vitte, hogy felszólítja a csónakost, hogy ne törődjön a folyóval, és csak a forrásvidékén evezzen". (ibid.)

Marx saját szándéka pályája e korai szakaszában az volt, hogy a politikai gazdaságtan kritikáját, amellyel már akkor is foglalkozott, összekapcsolja a jogtudomány kritikájával. Így a "Gazdasági és filozófiai kéziratok" (1844) előszavában kijelenti: "A jog, az etika, a politika stb. kritikáját [...] különálló, független röpiratok sorozatában fogom kiadni, és a végén egy külön műben megpróbálom azokat ismét összefüggő egészként bemutatni, megmutatva a különálló részek összefüggéseit, végül pedig kritikát fogok írni ennek az anyagnak a spekulatív feldolgozásáról." A kritika a jog, az etika, a politika stb. kritikáját is tartalmazza. (ibid.) Ezzel részletesebben akarta bemutatni "a politikai gazdaságtan és az állam, a jog, az etika, a polgári élet stb. közötti összefüggéseket". (ibid.), amelyet a szóban forgó mű csak érintőlegesen érintett. Ez az átfogóbb program azonban nagyrészt teljesítetlen maradt. Ez készíti Robert Fine-t (2002, 101) arra a következtetésre, hogy "Marx [...] soha nem tért vissza ahhoz a projekthez, amelyet fiatalkorában kitűzött maga elé: hogy a politikai gazdaságtan kritikáját kiegészítse a jogtudomány kritikájával". Ugyanakkor, figyelembe véve jogtudományi háttérét és a korának vonatkozó vitáiban való részvételét, mégis azt állíthatjuk, hogy Marx szociológiája a történeti jogtudomány szelleméből - vagy inkább kritikájából - született. Ezt hangsúlyozza Duncan Kelly (2003, 12) is: "[A]z a széleskörű jogi műveltségéből adódóan számos olyan gondolat és elmélet, amelyet később szisztematikusabb formában, a történelmi materializmus módszereként fejlesztett ki, a korabeli jogtudományhoz való korai viszonyában találja meg az alapját" (Kelly 122003,).

Ugyanakkor Fine (2002, 102) helyesen mutat rá arra, hogy Marx jogtudomány-kritikájának fő mozgatórugója az volt, hogy "ellenálljon a historizmus minden formájának, eloszlassa a haladás minden teleológiáját, egyszóval bírálja a tökéletes harmónia minden olyan állítását, amely a megszentelt jogi kategóriák mögé reális társadalmi ellentéteket rejt". Ebben az összefüggésben a "historizmus" - mint negatív vonatkoztatási pont - tehát a korabeli jogtudomány történeti idealizmusával, ideológiáival és ideológiáival azonosul, amelyeket Marx "történeti" eszmeiségével kellett volna legyőzni.

materializmus". A kérdés tehát nem a történelmi módszerről mint olyanról, hanem a történelmi elemzés tárgyáról szól: A *jogi eszmék* története, amelyeket a nemzet közös tudatát reprezentálónak tekintünk (mint von Savigny megközelítésében)? Vagy a *gazdasági viszonyok* története, amelyek a modern kapitalizmus alapjául szolgáló "társadalmi ellentéteket" tükrözik (mint Marx megközelítésében)? Marx elmélete tehát a konfliktusszociológia részét képezi, sőt megalapozza azt, amely ebben az esetben materialista és historizáló értelemben egyaránt értelmezhető.

E megközelítés illusztrálására a "bázis" és a "felépítmény" közötti híres megkülönböztetésre támaszkodhatunk, amely már előre vetíti, hogy a politikai gazdaságtan kritikája és a jogtudomány kritikája végül hogyan fog összeérni. Eszerint a "társadalom gazdasági struktúrája" "[a] termelési viszonyok összességéből" áll, amely megfelel "a termelés anyagi erőinek [a] fejlődés egy adott szakaszának" (Marx 1859). Ez "az a reális alap, amelyen egy jogi és politikai felépítmény keletkezik, és amelynek megfelelnek a társadalmi tudat meghatározott formái" (ibid.). Az anyagi, gazdasági alappal szemben a jogi és politikai felépítmény tehát inkább eszmei vagy ideológiai jellegű. Hasonló terminológiával Marx már 1845-ben azt állította, hogy "[a]z egyének eddigi termelési viszonyai kénytelenek politikai és jogi viszonyokként is kifejeződni", amelyek viszont "kénytelenek önálló létet nyerni az egyének felett [és] velük szemben". A politikai és jogi viszonyok így - bár csak másodlagos természetűek - saját életet fejlesztenek - mégpedig "fogalmak formájában" (ibid.). "[E]zeket az általános eszméket a politikusok és a jogászok dolgozzák tovább és adnak nekik különleges jelentőséget, akik [...] e fogalmak kultuszától függenek, és akik bennük, és nem a termelési viszonyokban látják minden reáltulajdoni viszony valódi alapját". (ibid.)

A társadalmi és jogi tudatosság egy másik felfogásának nyomai is felfedezhetők azonban Marx munkásságában, mégpedig a "Viták a fatolvajlásról szóló törvényről" című cikkében (1842a), amely a *Rheinische Zeitungban* jelent meg ugyanabban az évben, mint a történelmi jogtudományról szóló röpirata. Ez a szegények szokásjogával foglalkozik - nevezetesen azzal, hogy az erdőben a kidőlt fát összegyűjtsék és ezáltal "kisajátítsák". Marx szerint ezek a szokások "egy természetes szükséglet kielégítésének készítésén" és "egy jogos készítés kielégítésének igényén" (ibid.) alapulnak, és ezért jogosnak tekinthetők. Ennek megfelelően az a tény, hogy a vitatott falopási törvény kriminalizálná ezeket a szokásokat, szembemegy a szegényosztály "ösztönös jogérezékével", amelynek létezését Marx viszont "a polgári társadalom *puszta szokásának*" tekinti (ibid.);

eredeti kiemelés). Más szóval, a jog figyelmen kívül hagyja a szegények jogtudatát, amely "nem talált megfelelő helyet az állam tudatos szerveződésében" (ibid.), és ehelyett az "arisztokrácia" felé elfogult. Ebben a szakaszban Marx még el tudott képzelni egy "erkölcsi törvényhozót", aki nem negligálja és elnyomja a szegények szokásjogát, hanem "pozitív cselekvési szférát" biztosít számukra (ibid.). Ugyanakkor a "polgári társadalom szokásának" gúnyolódása, hogy a szegények osztályának otthont adjon, már magában hordozza a kapitalista ideológia kritikáját. A szóban forgó esetben a szegényeket megfosztják szokásjoguktól, hogy tulajdonjogot teremtsenek azok számára, akik a fa "áruvá tételéből" - a fának mint ipari árucikknek a fokozódó használatából - hasznot húznak (Deflem 282008,; Fine 105-1062002,).

Összességében tehát Marx a XIX. századot és a XX. század elejét átfogó, a jogtudományt a közgazdaságtannal és a szociológiával összekötő historista tudományosság széles áramlatának képviselőjének tekinthető. De nem csak ezt képviseli. Marx mindenekelőtt az osztálykülönbségek és a társadalmi konfliktusok teoretikusaként szerzett hírnevet. A történeti jogtudományban rejlő idealista tendenciák kritikája így egyben lépés volt saját történelmi materialista szemléletének kidolgozása felé is, amely a szociológiában - beleértve a jogszociológiát is - általánosságban a konfliktusparadigma példájává vált.

2.4.2 Konszenzus paradigma: Durkheim

Bár Emile Durkheim (1858-1917) egy másik generációt képvisel, mint Marx, és egy másik országot is, a szociológiai tudományág egyik alapító atyjának tekinthető. És akárcsak Marxt, őt is befolyásolta munkásságában a kortárs történettudomány. Durkheim a szociológia felé való elmozdulásával különösen "a sokféleséget elutasító filozófus túlságosan általános és az összehasonlítást elutasító történész túlságosan részletes álláspontja között fennálló dilemmát" (Steiner 2003, 253) akarta leküzdeni. Az eredmény egy történeti-összehasonlító megközelítés, amely lehetővé teszi a társadalomról (vagy társadalmakról többes számban) szóló általános kijelentéseket anélkül, hogy elhanyagolná annak számos, térben és időben változó változatosságát.

Durkheim 1887-ben tartotta első "társadalomtudományi kurzusát" a bordeaux-i egyetemen, amelynek bevezető leckéje már a jogszociológia vízióját tartalmazza. Figyelemre méltó, hogy a kurzust a bölcsészkaron tartották, ahol filozófiát és történelmet is oktattak. Ahogy Harry Alpert (1937, 314) érvel, "az új szociológiai kurzustól azt várhatta volna az ember, hogy

a jogi karhoz rendelték, mivel ott tanították a politikatudományt, a közgazdaságtant és a jogtudományt [...]. Így értelmezve a jogi kar volt a társadalomtudományok (és az államtudományok) megfelelő szülőhelye. A szociológia és a többi társadalomtudományi diszciplína közötti rokonság azonban eleinte nem volt magától értetődő: Valójában "[a]z ökonómusok és a jogászok [...] egyaránt megvetéssel tekintettek erre a bizarr társadalomtudományra, és úgy tűnt, mindenki egyetértett abban, hogy alapvetően filozófiai diszciplínának tekinti" (ibid.). A történelemhez hasonlóan, amelyről "feltételezték, hogy ha nem is filozófiai, de legalábbis humanista tudományág", a szociológia új tudományágát is a bölcsészkarhoz sorolták (ibid.).

Tekintettel a "karok versenyére" (Kant) egy új irányvonalért, érdekes látni, hogy maga Durkheim hogyan közelítette meg a többi társadalomtudományi diszciplínát, nevezetesen a jogtudományt és a közgazdaságtant. Ennek érdekében vessünk egy pillantást "Az erkölcs pozitív tudománya Németországban" (Durkheim 1887) című művére, amely egy németországi tanulmányút eredménye, amikor Durkheim még filozófiatanár volt. Ez a korai mű a "közgazdászokról és szociológusokról", a "jogászokról" és a "moralistákról" szóló részeket tartalmazza.

A jogtudományi rész Rudolf von Jhering (1818-1892) munkásságát tárgyalja, akinek megközelítése a történeti jogtudományban és annak fogalomtudományi jogtudományi (*Begriffsjurisprudenz*) aláramában gyökerezik, majd az *érdekalapú* jogtudomány (*Interessenjurisprudenz*) felé fordult, amely a társadalmi/jogi konfliktusokban az érdekek kiegyensúlyozását hangsúlyozza. Durkheim von Jhering munkásságát kommentálva részletezi a jog társadalmi funkcióját: "[M]egállapíthatjuk, hogy minden emberi magatartás, mind az egyéni, mind a társadalmi, célja az egyén vagy a társadalom alkalmazkodása a környezetéhez. [...] Mi tehát a jog keletkezésének gyakorlati oka? Ez [...] a társadalom létfeltételeinek biztosításának szükségessége [...]". (ibid., 19; vö. 348-349/1986, [angol fordítás]) E funkcionalista szemlélet szerint, amely Durkheim saját munkásságára is jellemzővé vált, a jog nem értékelhető az őt körülvevő társadalomra való hivatkozás nélkül. "[A] jog nem igaz vagy hamis, hanem alkalmas vagy nem alkalmas a célja elérésére" (ibid., 20; vö. 1986, 349 [angol fordítás]). Ami azt illeti, hogy von Jhering jogtudománya miként kapcsolódik az erkölcselmülethez, Durkheim a különböző kritikák ellenére elismeri, hogy "Jhering érdeme, hogy megérezte és világosan jelezte, hogyan válhat az erkölcs pozitív tudománnyá" (ibid., 24; vö. 1986, 354 [angol fordítás]). Cotterrell (1999, 57) szerint az erkölcs pozitív tudománya nevezetesen a "filozófia ellen irányul, amennyiben az utóbbi nem képes

az empirikus társadalmi vizsgálatok lefolytatása és értelmezése, amelyek nélkül nem érthető meg az erkölcsi előírások értelme". Éppen ez a hiányosság az, ami Durkheimt a szociológia felé tereli.

A "közgazdászokról" szóló fejezetben Durkheim többek között Gustav von Schmollerrel (1838-1917) foglalkozik, aki a német történeti közgazdasági iskola fiatalabb generációjának vezetőjeként ismert. Amint fentebb érveltük, Durkheim elkötelezettsége a történeti közgazdaságtannal stratégiai lépésként értelmezhető. "Mivel a szociológia akkoriban kétes szellemi státuszú és hivatalos intézményi elismerés nélküli tudományág volt, Durkheim számára szükséges és hasznos volt, hogy hivatkozzon a német közgazdászokra". (Steiner 2003, 254.) Amellett azonban, hogy a szociológia *à la* Durkheim kialakulóban lévő diszciplínája a történeti közgazdaságtantól kölcsönzött legitimitást, az előbbivel megosztja "a liberális közgazdászokkal való szembenállását" (ibid.) is. Ez az ellentét módszertani szempontból is lefordítható, így a történettudomány módszertani holizmusát szembeállítja a klasszikus, és különösen a neoklasszikus közgazdaságtan módszertani individualizmusával. Így von Schmoller és mások munkásságával kapcsolatban Durkheim (1887) rámutat: "Számukra [...] a társadalom valóságos lény, amely kétségtelenül nem más, mint az azt alkotó egyének, de mégis saját természete és személyisége van". (ibid.; fordításom) És folytatja, már ismerős szavakkal: "A közös nyelv, a társadalmi lelkiismeret, a kollektív szellem, a nemzeti kollektíva kifejezései nem pusztán verbális értékkel bírnak, hanem kimondottan konkrét tényeket fejeznek ki". (ibid.; fordításom) A "népszellem", amelyet von Savigny a szokásjogban talált kifejeződni, tehát a nemzetgazdaságban tükröződik - egy olyan kollektív egységben, amely nemcsak gazdasági, hanem szociológiai elemzésre is alkalmas.

Durkheim saját megközelítésének - és a jogszociológiáról alkotott korai elképzelésének - alátámasztására támaszkodhatunk új "társadalomtudományi kurzusának" (1888) "nyitóelőadására". Itt Durkheim amellett érvel, hogy a jogtudósoknak nem szabad "csak az exegézisre", azaz a jogi szövegek és a jogalkotó szándékának értelmezésére szorítkozniuk. Szerinte "[ez] azt jelentené, hogy a betűt a szellemmel, a látszatot a valósággal helyettesítjük" (ibid., 23; [2008,angol 203fordítás]). Ennek megfelelően a jog "valódi" szellemét tehát máshol kell keresni - nevezetesen a társadalomban. Az ezt követő magyarázata egyértelműen a történeti jogtudomány jegyeit viseli magán: "A törvényt éppen a társadalom szövetében dolgozzák ki, és a jogalkotó csak olyan művet szentesíthet, amely nélküle valósul meg". (ibid.) Az ezt követő érvelés aztán

szintén a funkcionalista nézőpontot mutatja be, amely kulcsfontosságúvá válik Durkheim munkásságában: "Ezért a hallgatónak meg kell tanulnia, hogyan alakul ki a jog a társadalmi szükségletek nyomása alatt, hogyan szilárdul meg fokozatosan, a kikristályosodás milyen fokain megy át egymás után, és hogyan alakul át." (ibid.)

Nos, ha a jog a társadalomból ered, és így a társadalom erkölcsi elveit testesíti meg, akkor a jog szisztematikus tanulmányozása a társadalom erkölcsi integrációjának állapotát is segítene felmérni. Valójában Durkheim már ebben az előadásban meghatározza a szociológiáról mint az erkölcs tudományáról alkotott elképzelését - pozitív értelemben, de normatív értelemben is. Megismerjük tehát azt az erkölcsi projektet is, amelyet Durkheim a szociológia új diszciplínájában követ. Az első előadás végén kijelenti: "A kollektivitás szelleme meggyengült közöttünk [...]. Mindegyikünknek annyira eltűnt az én-érzése, hogy már nem érzékeli a határokat, amelyek minden oldalról korlátozzák őt". (ibid., 24; 2008, 203 [angol fordítás]) A következő állítása aztán normatív felhívás formájában jelenik meg: "Reagálnunk kell, mégpedig minden erőnkkel, ezzel a centrifugális tendenciával szemben. Társadalmunknak vissza kell nyernie szerves egységének tudatát" (ibid.). Itt lép be a szociológia a maga nevelési funkciójával: "Úgy vélem, hogy a szociológia minden más tudománynál jobban alkalmas arra, hogy ezeket az eszméket helyreállítsa. A szociológia az, amely képessé teszi az egyént arra, hogy megértse, mi a társadalom, hogyan egészíti ki őt, és milyen kis dolog ő maga, ha a saját erejére redukálódik. Meg fogja tanítani neki, hogy ő nem egy másik birodalomba zárt birodalom, hanem egy organizmus szerve, és meg fogja mutatni neki, hogy mi az értékes szerves szerepének lelkiismeretes betöltésében." (ibid.; 2008, 204 [angol fordítás])

Ez a napirend tükröződik Durkheim "A társadalmi munkamegosztás" című disszertációjában (1893) is, amelyben a kollektív lelkiismeret - a társadalom erkölcsi konszenzusának - átalakulását dokumentálja a szolidaritás egyik típusától vagy elvétől egy másikig. Míg a hagyományos társadalmakat a hasonlóságon alapuló szolidaritás "mechanikus" formái jellemezték, addig a modern társadalmakat a sokféleségen alapuló szolidaritás "szerves" formái. A "társadalmi szolidaritás azonban "teljes mértékben erkölcsi jelenség, amely önmagában nem enged pontos megfigyelésnek, és főleg nem mérhető" (1893, 54; fordításom). Ezért van szükség a szolidaritás mutatójára: "[A] belső tény, amely elkerüli a figyelmünket, egy külső ténnyel kell helyettesítenünk, amely jelképként áll a számunkra, és az elsőt a második segítségével kell tanulmányoznunk. Ez a látható szimbólum a törvény". (ibid.; fordításom) Durkheim szerint,

a szolidaritás átalakulása különösen abban figyelhető meg, hogy a jog "elnyomóbb" formáitól a "helyreállító" formák felé mozdul el.

Akárcsak Marx, Durkheim is a kortárs történettudományi irányzatokra reagálva fejt ki érvelését. De más következtetésekre jut, nevezetesen a társadalom erkölcsi integrációját illetően. Durkheim azt reméli, hogy a modernizáció, a differenciálódás és az individualizáció - vagy amit ő társadalmi munkamegosztásnak nevez - folyamatban lévő folyamatai végül a társadalmi kohézió új formáit is magukkal hozzák, feltéve, hogy az egyén "egy organizmus szervének" ismeri fel magát, vagyis egy funkcionálisan differenciált és egymástól függő egész részeként és részeként.

3. A második generáció: Realista ösztöndíj

A társadalmi-jogi gondolkodás második generációjában a történeti-holista megközelítések átadják helyüket a hangsúlyozottan gyakorlati orientációjú realista megközelítéseknek. A "gyakorlatiasság" alatt a cselekvésre és a cselekvés eredményeire való irányultságot értem. A "cselekvő jog" középpontba állítása tehát nemcsak a jog elveinek, hanem gyakorlatának elemzését is magában foglalja, valamint a jog gyakorlati hatásainak, azaz az egyénekre, csoportokra és a társadalom egészére gyakorolt tényleges hatásának értékelését. A társadalmi-jogi gondolkodás e korszakának vagy generációjának általános megjelöléseként a "realizmus" kifejezést használom. Ahogy a historizáló tudományosság a történeti jogtudományból indult ki, de nem redukálható rá, úgy a huszadik századi realizmus is jóval túlmutat a társadalmi-jogi ágán. A jogi realizmus különböző formáinak bemutatása előtt ezért először azt vizsgálom meg, hogyan kapcsolódik a jogi realizmus a tudományos realizmus tágabb paradigmájához. Ezen túlmenően a realista mozgalmat megkülönböztetem a társadalmi (vagy szociológiai) elméletalkotás kevésbé realista irányzatától is, amely a jogszociológia meglehetősen elvont fogalmakkal történő újraalkotásához vezet. A kulcsgondolkodó ebben a tekintetben Talcott Parsons, aki intellektuálisan - de kevés gyakorlati következménnyel - átvette (vagy újra integrálta) a tudományág "intellektuális mostohagyermekét" (1977). A társadalmi kontextusnak a mainstream jogi gondolkodásban való mindenkori háttérbe szorulásának ellensúlyozására a jogi realizmus ezzel szemben egy empirikusabb és kritikusabb utat választott, amit a "rég" jogi realizmussal és két újabb realista mozgalommal fogunk illusztrálni.

3.1 Általános háttér

A jogi realizmus előfeltételeinek megértéséhez először is összefoglalom, amit korábban a társadalomtudományi terület huszadik századi (korai) helyzetéről és fejlődéséről mondtam. Eszerint a különböző tudományos diszciplínák között kialakult munkamegosztás elősegítette azok fokozódó specializálódását. Ennek következtében a közgazdaságtan, a szociológia és a jogtudomány elméleteik, módszereik és megfelelő tárgyaik tekintetében egyre önállóbbá váltak. Mint "egytemájú" diszciplínák, mindegyikük csak egy-egy társadalmi szférára, cselekvéstípusra vagy "racionalitásra" összpontosított: a jogtudomány a jogra, illetve jogi szempontokra, a közgazdaságtan a gazdaságra, illetve gazdasági szempontokra, a szociológia pedig - a maga redukált (vagy csonka) formájában - a civil társadalomra, illetve társadalmi szempontokra, kizárva ezzel az államot és a piacot a területéről.

A tudományágaknak ez a differenciálódása és elkülönülése éles ellentétben áll a tudományterület viszonylagos egységével a társadalmi-jogi gondolkodás első generációjában, amit jól szemléltethet Durkheim szociológiai azonosságkeresése a filozófia és a történelem, a közgazdaságtan és a jogtudomány között. Sőt, amit ő "az erkölcs pozitív tudományaként" (1887) értelmezett, az akkoriban közgazdászok és szociológusok, jogászok és moralisták által végzett tanulmányok konglomerátuma volt. Új "társadalomtudományi kurzusa" (1888) pedig, amely végül a bölcsészkaron a filozófia és a történelem között helyezkedett el, a jogi karon is megtalálhatta volna a helyét a politikatudomány, a közgazdaságtan és a jogtudomány (vagy az "államtudományok"; Peukert 2001) között.

Kissé paradox módon még a jogszociológia is - amely eredetileg a jogi és szociológiai gondolkodás érintkezési és konvergenciapontja volt - mára diszciplínák szerint megosztottá vált. Az interdiszciplináris munkamegosztás így odáig fajult, hogy a jogtudomány és a szociológia egy-egy jogszociológiai aldiszciplínát fogad be, amelyek korántsem azonosak. A jogszociológia jogtudományi és szociológiai ágra való felosztása nemcsak a különböző karokon való elhelyezkedésben látható, hanem a szakmai önszerveződés párhuzamos struktúráiban is tükröződik. Németországban például van egy jogszociológiai egyesület, amelyet főként jogászok látogatnak, és egy jogszociológiai szekció a szociológiai egyesületen belül, amely elsősorban szociológusokat vonz.

A szociáljogi gondolkodás második generációja tehát - az első generációtól eltérően - a szociológia és a jogtudomány mint önálló és egyre inkább "önreferenciális" diszciplínák megalapozásán alapul. A két diszciplína azonban nemcsak egymás mellett létezik,

mindannyian a saját programjukat követik, de egymással versengő tudásigényeket is támasztanak - különösen a jog és a társadalom viszonyát vagy a jog autonómiájának mértékét illetően. Ebben a tekintetben beszélhetünk jog *kontra* szociológia kérdésről is. Roger Cotterrell úgy látja, hogy ez a "diszciplínák konfrontációja" (1995, 42) végső soron "a hatalomért folytatott verseny", amely túlmutat a "tisza" ismeretek vagy módszertanok konfrontációján" (ibid., 48). Így az egyik oldalon a "jog mint diszciplína" áll, amely "a benne kifejlesztett pozitivista érvelési módoknak és a jogi doktrína felépítésének alapvetően rendezett folyamatainak köszönhetően figyelemre méltóan önálló" (ibid., 56). Másfelől pedig ott áll a "szociológia mint tudományág" (ibid., 70), amely hasonlóan "önálló", és amelynek "az a hatása, hogy más diskurzusok (például a jogi diskurzus) és tárgyaik (például a "jog", ahogyan azt a jogi diskurzusban konstruálják és ábrázolják) nagyrészt irrelevánsnak, sőt "irreálisnak" tűnnek benne" (ibid., 59).

Ha a jogtudományt a pozitivista jogi diskurzus foglalkoztatja, amelyet a szociológia szándékosan figyelmen kívül hagy, a munkamegosztás teljesnek tűnik, így az "integratív" jogszociológia elvesztette a talaját. Csak az illető diszciplínák - kettéosztottként - peremén bukkanhat fel újra. Cotterrell ezt a "skizmát" a következőképpen írja le: "A jog szociológiai tanulmányozása a szociológia mint tudományág képében marginalizálódott, ugyanakkor, ahogy az empirikus társadalomelmélet is marginalizálódott a jogtudomány uralkodó formáiban, amelyeket a jog mint tudományág követelményei korlátoznak". (ibid., 70.) Amit ő "a jog szociológiai tanulmányozásának", illetve "empirikus társadalomelméletnek [itt: a jognak]" nevez, akkor már nem azonos. Az előbbi parsonsi szociológiává, az utóbbi jogi realizmussá válik. Mielőtt belemerülnénk a tulajdonképpeni jogi realizmusba, röviden foglalkozunk tehát a jogszociológia Parsons általi megújításával, mint a "holisztikus" társadalomelmélet részével.

3.1.1 A jogszociológia mint elméleti diszciplína

Bár Talcott Parsons (1902-1979) munkásságát sokféle szempontból és hosszasan lehetne tárgyalni, jelen összefüggésben elegendő rámutatni a jog szerepére vagy funkciójára "nagy elméletében", elhelyezni őt a szociológiai hagyományban (a szociológiai klasszikusok és a kortárs gondolkodók között), valamint megjelölni a diszciplínák közötti munkamegosztásban elfoglalt helyét (a jogi pozitívizmus és a jogi realizmus tekintetében). Általános megközelítése úgy foglalható össze, mint a különböző (társadalmi) rendszerek elmélete, amelyek különböző (társadalmi) funkciókat töltenek be, nevezetesen az alkalmazkodást (A), a cél elérését (G), az integrációt (I) és a látens mintázatfenntartást (L). Ennek megfelelően a

gazdasági rendszer biztosítja az alkalmazkodást, a

a politikai rendszer a célok elérésére, a társadalmi közösség rendszere az integrációra, és a kulturális rendszer a látens minták fenntartására. A (modern) társadalomnak ebből a beszámolójából elsőre úgy tűnik, hogy hiányzik a jogrendszer. Parsons elméletében azonban két alapelv segít megtalálni a jogot az ő megközelítésében: az integráció és az "egymásba hatolás".

Egyrészt az integráció nem csak a négy funkció egyike Parsons (nem)híres AGIL-sémájának, hanem egyben a fő érdeklődési területe is. Amikor a parsoni szociológiát a "konszenzusparadigmával" tették egyenlővé, amit fentebb Durkheim megközelítésével illusztráltunk, az éppen azért történt, mert "funkcionalista módon a konszenzusra, az integrációra és a társadalmi rendre irányult", és így elhanyagolta a konfliktusokat, a hasadásokat és a válságokat (Jäger és Meyer 36)2003,. Parsons mindent átfogó elméletével szemben tehát az egyik vád az, hogy elfogult a társadalom normatív integrációja felé. A parsoni szociológia valójában azt feltételezi, hogy a társadalom a szerepek és szankciók rendszerében intézményesített normák és értékek révén integrálódik, amelyeket az egyének a szocializáció folyamatán keresztül internalizálnak. A társadalom normális, egyensúlyi állapotában tehát a társadalom minden tagja ugyanazokat a normákat és értékeket vallja. Könnyen belátható, hogy a "jog általi integráció" hogyan épül a normatív integrációra, illetve hogyan folytatódik a normatív integráció jogi eszközökkel. Ezért nem meglepő, hogy a modern társadalom integratív alrendszere - amit Parsons a "társadalmi közösségnek" nevezett - jogi értelemben is felfogható: a polgárok közösségeként vagy társulásaként. Richard Münch (1998) a következő értelmezést adja Parsons megközelítésének e kulcsfogalmáról: "A modern társadalmat nem a társadalmi közösség teljes felbomlása jellemzi a funkciórendszerek differenciálódása során, hanem a szabad polgári társadalom (*állampolgárság*) mint a rendkívül differenciált és pluralista társadalom központi szolidaritásának [*solidarischer Kern*] párhuzamos kialakulása". (ibid., 60; eredeti kiemelés; fordításom) Másrészt a jogrendszert a fent felsorolt társadalmi funkciók "egymásba hatolásának" termékeként is ábrázolhatjuk. A modern jog ugyanis - legalábbis analitikus szempontból - úgy tűnik, hogy egyformán válaszol a gazdasági alkalmazkodás, a politikai specifikáció, a társadalmi integráció és a kulturális általánosítás követelményeire. Vagy ismét Münch értelmezésében (1984, 446; az én fordításom): "A modern jog történeti fejlődésében nem magyarázható meg a kulturális, társadalmi, gazdasági és politikai erők kölcsönhatása nélkül. Legalábbis elvileg a modern jogot e tényezők viszonylag erős egymásra hatása jellemzi, bármennyire is változó volt valójában a fejlődése".

Míg ezek a megfontolások általában véve érdekesek lehetnek a "szociológiai elméletalkotás vállalkozása" iránt elkötelezett szociológusok számára (Deflem 2008, 109), addig a jogászok számára - az elméleti és a gyakorlati gondolkodásúak számára egyaránt - kevésbé relevánsak. Roger Cotterrell "Legal Theory in Sociological Perspective" (1995) című művében az elméletibb ág képviselője, de őt is érdeklik - vagy érdekelték - "a jog megfigyelésének és értelmezésének új, "objektívebb" és "reálisabb" módjai", tehát az empirikusabb ág (ibid., 15). Kritikája egyenes vonalú: "Parsons monumentális szociológiai írásai [...] nem foglalkoznak komolyan a jogászok jogfelfogásával vagy a jogi doktrína természetének jelentős kérdéseivel". (ibid., 70.) Más szóval, a jog iránti érdeklődése ellenére Parsons nem foglalkozik magával a jogi diskurzussal, nem is beszélve a jogi doktrína "átalakulásáról", ami Cotterrell szerint nemcsak jogi kommentárt, hanem "szociológiai elemzést" is igényelne (ibid.). Mindezek fényében biztosnak tűnik, hogy sem a jogi pozitivistákra, sem a jogi realistákra nem gyakorolt, illetve nem gyakorolna nagy hatást Parsons megközelítése, mivel az nem kritizálja vagy kontextualizálja a jogi diskurzust, hanem nagyrészt figyelmen kívül hagyja azt.

3.1.2 A jogszociológia mint empirikus diszciplína

Ezen előzmények után itt az ideje, hogy rátérjünk a jogi realizmusra mint olyanra, ahogyan az a jog mint diszciplína peremén kialakult. Sémánk szerint kevésbé a szociológiai elmélet, mint inkább a szociológiai módszertan felé orientálódik. Más szóval, a jogi realisták nem osztják az általános szociológia - vagy éppenséggel a társadalomelmélet - foglalatosságait, amelyek számára a jogszociológia nem más, mint egy speciális terület, vagy alkalmazási terület. Ehelyett a jog birodalma önmagáért érdekli őket, és nevezetesen a "cselekvő joggal", vagyis a jog gyakorlati oldalával foglalkozó szociológiai terepmunka. A keresett módszereket azonban nem kell kizárólag *szociológiai* módszerekként meghatározni, hanem kiterjednek minden olyan *empirikus* módszerre, amely a "tudományos realizmus" paradigmájából ered, amelyet "tudományos pozitivismusnak" is neveznek. A fejezet további részében megpróbálom tisztázni ezeket az összefüggéseket.

Kezdjük a *tudományos realizmussal/pozitivismussal*. Raimo Siltala (2011, 113) szerint a tudományos pozitivismus egy "filozófiai álláspont", illetve tudományfilozófiai álláspont, amely szerint "a tudományos ismeretek csak empirikus megfigyeléseken alapulhatnak, ahogyan aztán a természettudományokban oksági törvények, magyarázatok és előrejelzések formájára formálódnak". Eszerint minden olyan állítás, amely nem támasztható alá empirikus bizonyítékokkal, nevezetesen "metafizikai spekuláció", "intuitív, magától értetődően

érvényes vagy a priori állítások", és

"személyes értékek vagy szubjektív ideológiai preferenciák", kizártak (ibid.). Hasonlóképpen Brian Tamanaha (1995, 511) is megjegyzi: "A tudományos pozitivisták úgy vélik, hogy a társadalmi jelenségeket a természettudományok objektivista módszertanának alkalmazásával lehet és kell vizsgálni, amely a megfigyelésre, mérésre, adatgyűjtésre és számszerűsítésre helyezi a hangsúlyt". Továbbá a tudományos pozitívizmust a behaviorizmussal - az empirikus megfigyeléssel, az (emberi) viselkedés oksági magyarázatával és előrejelzésével - kapcsolja össze. "[B]ehaviourizmus ragaszkodik ahhoz, hogy a társadalomtudósoknak arra kell összpontosítaniuk, amit az emberek tesznek - arra, hogy az emberek ténylegesen hogyan viselkednek, nem pedig arra, amit mondanak". (ibid.) Még kapcsolatot is teremt a behaviorizmus és a "strukturizmus vagy funkcionalizmus" között, amely "a viselkedésre mint a társadalomban lévő struktúrák azonosításának eszközére vagy annak meghatározására összpontosítana, hogy az alrendszer funkciói hogyan teljesülnek" (ibid.). Ez utóbbi állítást azonban némi fenntartással kell kezelni, mivel a makroszociológiai elméletek jellemzően túlmutatnak a pozitivista módszertanon (különösen, amikor az értékekkel foglalkoznak).

A jogi realizmussal kapcsolatban Brian Leiter (2002, 2) azt állítja, hogy "[az] mélyen "pozitivista" volt, abban az értelemben, hogy a természettudományt tekintette minden valódi tudás paradigmájának, és úgy gondolta, hogy minden más tudományának (a társadalomtudományoktól a jogi tanulmányokig) a természettudomány módszereit kellene utánoznia". A jogi realizmus továbbá nevezetesen "az empirikus tesztelés módszerét alkalmazza: a hipotéziseket a világ megfigyelései alapján kellett tesztelni" (ibid.). A jogi realizmus és a tudományos realizmus/pozitívizmus közötti kapcsolat tehát nyilvánvalónak tűnik. Terminológiai zavart okozhat azonban az a tény, hogy a jog mint tudományág uralkodó hagyományát jogi pozitívizmusnak nevezik, amely minden másnak tekinthető, csak nem realista vagy empirikus módszereknek. Ezért azt is tisztáznunk kell, hogy a jogi pozitívizmus hogyan kapcsolódik a tudományos pozitívizmushoz, ha egyáltalán kapcsolódik, és mi különbözteti meg e tekintetben a jogi realizmustól.

A fentiekben a *jogi pozitívizmust* olyan jogi gondolkodási iskolaként jellemezték, amely a jogot alapvetően politikai eszköznek tekinti, amely a jogalkotó akaratát képviseli, és amely a jogi szövegre összpontosít, annak erkölcsi szubtextusa és társadalmi kontextusa rovására. A jognak ez a felfogása ma már a "jog mint tudomány" - bár nem olyan tudományként, mint más (természet- vagy társadalom)tudományok - felfogásával azonosítható. Ezzel szemben, ha a jogot a mainstream jogi gondolkodásban tudománynak tekintik, az nem azért van, mert átveszi a (más) társadalomtudományok módszereit - mint a jogi realizmus -, hanem azért, mert módszere a jogrendszer sajátja. Douglas Vick (2004, 178-179) szerint a jogi doktrína és

a doktrinális kutatás éppen erről szól: "A jogot lezárt rendszerként kezelik, amelyet a "jogtudomány" sajátos módszereivel lehet tanulmányozni, és a jogi fejleményeket értelmezni, kritizálni és érvényesíteni lehet a hivatkozással

ennek a lezárt rendszernek a belső logikájához." Tárnya nem más, mint a jogi szöveg és annak (többé-kevésbé explicit) szisztematikája. Ismét Vick kifejezésével élve: "A legisztább formájában a "fekete betűs" kutatás célja a jog megértése nem másból, mint az esetekből, törvényekből és más elsődleges forrásokból álló, tekintélyes szövegek véges és viszonylag rögzített univerzumának alapos vizsgálatából, amelyek relatív jelentősége attól a jogi hagyománytól és rendszertől függ, amelyben a jogkutató tevékenykedik." A "fekete betűs" kutatás célja a jog megértése. (ibid., 178.) A jogi diszciplína egyértelműen így zárja be önmagát, és így utasít el minden folytonosságot más tudományágak tudományos módszereivel - a pozitívizmusra való hivatkozást leszámítva.

Ez a rejtély a következőképpen oldható meg: A pozitívizmus, a "logikai pozitívizmus" legszigorúbb formájában (ahogyan azt a huszadik század elején az úgynevezett Bécsi Kör képviselte), arra irányult, hogy megszabadítsa a tudományt minden metafizikai spekulációtól, vagyis a valóságra vonatkozó, nem ellenőrizhető állításoktól. Ennek érdekében "az értelem empirista kritériumát és a matematika széles értelemben vett logicista felfogását" alkalmazta (Uebel 2011). Az igazságot tehát úgy értelmezték, mint valami olyasmit, amit a logikai formák és a mérhető tények kombinációja révén lehet elérni, és nem úgy, mint metafizikai vagy erkölcsi kérdést. Ha a "mérhető tények" közé nemcsak a viselkedési megfigyeléseken alapuló empirikus adatokat, hanem a jogi írásokon alapuló szöveges adatokat is bele vesszük, akkor a doktrinális kutatás valóban pozitivistának minősíthető. Ennek megfelelően Vick (2004, 180) a doktrinális kutatást "pozitivistá irányultságúnak jellemzi, amennyiben a jogról úgy tekintettük, hogy olyan adatokból - elsősorban jogszabályokból vagy esetekből levezetett jogi szabályokból - áll, amelyeket fel lehet ismerni és meg lehet figyelni anélkül, hogy spekulálnánk arról, hogy mi rejlik e szabályok mögött". Hasonlóképpen Siltala (2011, 123) rámutat, hogy "[a] jogi pozitivisták és a tudományos pozitivisták közös vonása a tények és az értékek tudományos kutatásban való keveredésének tagadása". Ha a jogot - tetszés szerint - a jogalkotó adja, akkor a jogtudomány így tartózkodhat attól, hogy jogon kívüli megfontolásokkal terhelje azt a morális felszínét illetően. A jogtudománynak sem kell vizsgálnia társadalmi kontextusát, sem a "jog cselekvés közbeni valóságát". Dióhéjban, a jogi pozitívizmus a jogot logikai és nem empirikus vállalkozásnak tekinti. Így inkább a jogi formákról (ezért: jogi formalizmus), mint a jogi gyakorlatról - a jogi szakemberek és laikusok tényleges viselkedéséről - szól.

Összességében tehát a jogi realizmus a tudományos realizmushoz/positívizmushoz igazodik, de szemben áll a jogi pozitívizmussal/formalizmussal. A szöveges adatokat viselkedési adatokkal, a doktrinális kutatást empirikus kutatással, és így a "könyvekben szereplő jogot" a

"cselekvő joggal" (Pound 1910) helyettesíti. Ugyanakkor az, ami a jogi diszciplína peremén kialakul, meglehetősen különbözik attól, ami kialakul

"a jog újrafelfedezése a társadalomelméletben" (Gephart 1993, 6) körül. A huszadik század nagy részében a jogszociológiai vállalkozás így egy empirikus ágra oszlik, amelynek élén gyakorlatias jogi realisták állnak, akik a jogot "szociológiai" módszerekkel tanulmányozzák, és egy elméleti ágra, amelynek élén magasröptű szociológiai gondolkodók állnak, akik a jog társadalmi funkciójáról elméletet alkotnak.

3.2 Jogi realizmus

Most, hogy mindezeket a megkülönböztetéseket megtettük, mi a realista tudományosság lényege? Ebben a fejezetben elsősorban a "rég" realista mozgalomra fogok összpontosítani, amely a huszadik század első felére nyúlik vissza. A következő két szakaszban aztán sorban foglalkozom a "jog és társadalom" mozgalommal és a "jog és közgazdaságtan" mozgalommal, amelyek a század második felében alakultak ki, és mindkettő a realista örökségből merít. A jelenlegi vitában felbukkanó "új" jogi realizmusról szóló elképzeléseket (Nourse és Shaffer 2009) csak a harmadik generációs gondolkodás kontextusában tárgyaljuk. Az adott fejezetben nevezetesen azzal a gondolattal, illetve felismeréssel szembesülnek majd, hogy időközben egy "poszt-realista" korszakba léptünk, amelyben a jogi realizmus alaptételei már nem érvényesülnek.

Mint korábban, most is az érdekel, hogy a társadalmi-jogi gondolkodás különböző generációi hogyan birkóznak meg a jog, a gazdaság és a társadalom olyan kérdéseivel, amelyek átlépik a tudományágak közötti határvonalakat. Mivel a jogi realizmus a jogi diszciplína peremén alakult ki, a kérdés különösen az, hogy miként integrálja a szociológiai és gazdasági perspektívákat. A kihívás azonban már a jogi szemlélettel kezdődik, hiszen a jogi realizmus elutasítja a jogról alkotott felfogásokat, amelyeket a fent bemutatott három nagy jogi iskola - a pozitivisták iskola a "jogi exegézisre" helyezett hangsúlyával, a természetjogi iskola a "jogi idealizmusával", valamint a történeti iskola az ebből következő "jogi formalizmus túlzásaival" (Siltala 2011, 149) - elfogadott. Ezzel szemben "a jogi realizmus egy *realista* ontológia és episztemológia mellett kötelezte el magát", ami azt jelenti, hogy "a jogot a *tények világában (Sein)* lakozó jelenségek összességéeként (azaz a bíróságok és más jogalkalmazó tisztviselők által hozott egyedi jogi döntéseként, nem pedig a *kell (Sollen)* világában lakozó jelenségek összességéeként (például a normák)" határozza meg. (ibid., 163; eredeti kiemelés) Más szóval, a jog inkább leíró, mint előíró értelemben értendő, mint amelynek empirikus valósága van, és nem csak normatív. A híres szlogen, miszerint "a jog az, amit a bírák tesznek" - és nem az, amit mondanak -, a jogi szavakról a jogi tettekre, illetve az általános normákról a konkrét döntésekre helyezi át a hangsúlyt. Ebben a tekintetben "a

gyakran azt állította, hogy a "törvény" meglévő artikulációit valójában nem "igazolta" a bíróságok tényleges tevékenységének tényleges megfigyelése" (Leiter 2002, 2). Az így értelmezett empirikus kutatás dokumentálja a jogi elmélet és a jogi gyakorlat közötti szakadékot.

A jogi realisták egyik fő állítása a jog meghatározhatatlansága. "Ez alatt két dolgot értettek: először is azt, hogy a jog *racionalisan* meghatározhatatlan, abban az értelemben, hogy a jogi indokok rendelkezésre álló osztálya nem *igazolja* az egyedi döntést [...]; másodszer azonban azt, hogy a jog *kauzálisan* vagy *magyarázóan* is meghatározhatatlan, abban az értelemben, hogy a jogi indokok nem elegendők annak megmagyarázására, hogy a bírák miért döntöttek úgy, ahogyan döntöttek.". (ibid., 3; eredeti kiemelés) A jogi realista érvelésnek ez a rekonstrukciója maga is a résztvevői perspektíva és a megfigyelői perspektíva ötvözete (a normák világában lévő "indoklások" és a tények világában lévő "magyarázatok" kombinációja), és így mutatja be a jogi bennfentesek és a kívülállók perspektívájának *egyszerre* való elfogadásának kétértelműségét. Gyakorlatilag a jogi határozatlanság lehetővé teszi a különböző érvek és/vagy eredmények közötti választást. Itt jön a képbe a szociológia: "Maga a választásnak [...] a különböző jogi-fogalmi struktúrák közötti választási aktus [...] az a pillanat, amikor a bírákat [vagy más jogalkalmazó tisztviselőket] a legnagyobb mértékben befolyásolja az az értékkörnyezet, amelyben élnek, dolgoznak és nevelkedtek". (Zamboni 2006, 306). Más szóval, a meghozott választás nem feltétlenül önkényes vagy stratégiai, hanem mindig kontextushoz kötött és ezért elfogult.

3.2.1 Holmes és *Lochner*

Ez az utalás "a társadalmi és politikai környezetre, amelyben a bírák [és más jogi tisztviselők] működnek" (ibid.) elvezet bennünket az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának a *Lochner kontra New York* híres ügyben megfogalmazott kritikájához. Az 1905-ben eldöntött ügy példaértékű egy olyan korszakra, amelyben "a laissez-faire volt a kor általános jelszava". Ez alapvetően azt jelentette, hogy "a szabályozás terhét a mesterséges entitásokról, mint például a kormányok, a "természetes" entitásokra, mint például a piac és annak vaskos törvényei, helyezték át" (White 1972, 1000- 1001). Ugyanakkor az eljárás során Oliver Wendell Holmes (1841-1935) bíró, a jogi realizmus egyik előfutára különvéleményt fogalmazott meg.

Míg a *Lochner*-ügy részletei itt nem számítanak, az ítélet megerősítette a bíróság általános tendenciáját, hogy a magántulajdonjogokat - amelyeket "gyakran találtak [...] valahol a

tényekben lappangónak" - megvédje a kormányzati beavatkozástól (ibid., 1002). Ez az

axiomatikus érvelési stílus, amelyet Holmes bíró kritizál. Ahogy Edward White kifejti, "elutasította azt a bírói tendenciát, hogy általános társadalmi tételeket igazságként hirdessenek ki, és ezekből kiindulva érveljenek lefelé a konkrét ügyek eldöntése során", mivel így a bírák egyszerűen ráerőltethetik "saját politikai, gazdasági, társadalmi nézeteiket" (ibid., 1003). Néhány évvel később Roscoe Pound a Lochner-ügyben Holmes bíró különvéleményét tekinti a "jogtudomány szociológiai mozgalmának" példájának, amelyet úgy minősít, mint "a pragmatizmus mint jogfilozófia mozgalmát, az elvek és doktrínák azon emberi körülményekhez való igazításának mozgalmát, amelyeket szabályozni hivatottak, nem pedig a feltételezett első elvekhez, az emberi tényező központi helyre helyezését és a logika eszközként való visszaszorítását" (1909, 464). Mielőtt azonban Poundhoz fordulnánk, meg kell jegyeznünk Holmes bíró jogfelfogásának egy másik aspektusát is. Bár ellenezte a gazdasági érvelés axiomatikus stílusát a jogban, nem volt ellene a jog és a közgazdaságtan utilitarista közös vállalkozásának. Erre utal legalábbis az a felhívása, hogy "egy jogszabályt" ne a történelmi háttére, hanem a jelenlegi és jövőbeli haszna alapján ítéljük meg. Holmes még 1897-ben is így állítja: "A jog racionális tanulmányozásához a fekete betűs ember lehet a jelen embere, de a jövő embere a statisztika embere és a közgazdaságtan mestere". (ibid., 469.) Sőt, panaszkodik "[a] politikai gazdaságtan és a jog iskolái közötti jelenlegi válásról", és ma sem kevésbé aktuális módon érvel: "A politikai gazdaságtan jelenlegi állapotában [...] arra vagyunk hivatottak, hogy mérlegeljük és mérlegeljük a jogalkotás céljait, az elérésükhöz szükséges eszközöket és a költségeket". (ibid., 474).

A jogi realizmus napirendjének jobb megértéséhez - ahogyan azt Pound "szociológiai jogtudománya" és Llewellyn "realista jogtudománya" egymás után fejlesztette ki - Brian Tamanaha és Marc Hertogh osztályozásaihoz folyamodhatunk. Különösen ezek segítenek megkülönböztetni a realista jogfelfogást a historista perspektívától. Tamanaha (1995) szerint kétféleképpen lehet értelmezni a "szakadék-problémát" aközött, hogy mi a jog normatív és empirikus értelemben. "Az egyik változat az állami jogi szabályok (vagy a nem állami "jogi" intézmények által kötelezőnek hivatkozott szabályok) és aközött a szakadék között, amit a *közösségben az emberek ténylegesen tesznek*, a szabályok között, amelyeket a társadalmi élet során ténylegesen követnek". (ibid., 512; eredeti kiemelés) Ezt az értelmezést részesítik előnyben a historizáló hagyományhoz tartozó tudósok, akik a jogot szokásjogként, társadalmi kötelezettségek komplexumaként értelmezik, amely egy adott kultúrába való szocializáció során alakul ki (ibid., 523). Hertogh (2004, 475) e tekintetben a jogtudat "'európai' felfogásáról" beszél, amelyet Eugen Ehrlich élő jogra való összpontosítása példáz. A fő kérdés itt az, hogy az emberek mit élnek meg jogukként (ibid.). A szerint

Tamanaha szerint a részprobléma másik olvasata "az állami jogi szabályok (vagy a nem állami "jogi" intézmények által kötelezőnek hivatkozott szabályok) és aközött a különbség között, amit a *jogi intézmények valójában tesznek*, mely normákat érvényesítik valójában, és hogyan teszik ezt, függetlenül attól, hogy mit állítanak" (1995, 512; eredeti kiemelés). Ez a jogi realisták alapvető érdeklődési köre, akiket tehát az foglalkoztat, hogy a hivatalos jog hogyan lép életbe és hogyan tapasztalják meg az emberek. Hertogh megfogalmazásában ez a jogtudat "'amerikai' felfogását" jelenti (2004, 475). A jogot itt inkább az állam eszközeként, illetve artefaktumaként fogják fel, amely kívülről "kormányozza" a társadalmat. Mindent egybevetve a historizáló jogszemlélet inkább visszatekintő és alulról felfelé irányuló (közösségben megélt organikus normák), míg a realista szemlélet inkább előretekintő és felülről lefelé irányuló (az állam által kikényszerített célzott normák). Így értelmezve, a "cselekvő jog" realista szlogenje csak az utóbbira vonatkozik.

Tamanaha (2009) egyébként politikai szempontból is minősíti a történeti jogtudománytól a jogi realizmus felé való fordulást. Eszerint "[a] realisták kevésbé voltak elégedettek a történeti jogászoknál azzal a lehetőséggel, hogy a bírák nézetei inkább az elit osztály, mint a társadalom egészének érdekeit tükrözik", és végső soron jogi és társadalmi reformokat támogattak (uo., 759). "A Történelmi jogászok ezzel szemben nem voltak társadalmi reformerek, ami konzervatív doktrinális elemzésükben is tükröződik". (ibid.) Akárcsak a bírák többsége a fent idézett Lochner-ügyben, "nagyra értékelték a szabadságot, és világos különbséget láttak a köz- és a magánszféra között, és bírálták azt, amit az állami rendőri hatalom riasztó kiterjesztésének és a számos beavatkozó törvénykezésnek tartottak" (ibid., 760). A jogi realisták viszont politikailag progresszívebbek voltak, vagyis "lelkesebben használták a jogot - különösen a jogalkotást - a társadalmi célok előmozdítására", és sokan közülük a New Deal támogatóivá váltak (ibid.).

3.2.2 Pound és Llewellyn

Ezt általános tájékozódásként véve, most rátérhetünk a "szociológiai jogtudományra" és a "realista jogtudományra", amelyek a "régii" amerikai jogi realizmus egymást követő szakaszait jelölték. Roscoe Pound (1870-1964) leginkább a "Law in Books and Law in Action" (1910) című esszéjéről ismert, amely bemutatja, hogy a törvény betűjét gyakran csak elvben tartják be, míg a gyakorlatban nagyvonalúan átértelmezik. Ennek egyik oka az írott jog stabilitása, vagy tehetetlensége, miközben "a közgondolkodás és a közérzet változott, és bármi legyen is a könyvekben szereplő törvény, a cselekvő törvény is változott velük együtt" (ibid., 21). Az amerikai jog az ő

Pound tehát megállapítja, hogy "törvényhozásunk, akárcsak a bírói jogalkotás, túlságosan merev, túlságosan részletező, és nem hagy elég mozgásteret a bírói cselekvésnek az egyedi esetekben", és "hogya a jogi gondolkodásunk bevett szokásai nem kis mértékben nincsenek összhangban a jelenlegi társadalmi, gazdasági és filozófiai gondolkodással" (ibid., 24). Ami a bírósági érvelés deduktív stílusát illeti, amelyet a Lochner-ügy példázott, Pound a modern tudomány korszerűségére mutat rá: "Ma, miközben a természettudományok nyomán minden más tudomány felhagyott az előre meghatározott fogalmakból való dedukcióval, a jogtudományban még mindig ez az elfogadott módszer". (ibid., 25)

Pound amellet, hogy induktívabb, empirikusabb irányultságot követel a jogtudományban, kritizálja a "doktrínáink és szabályaink túlzott individualizmusát, az igazságosság túlzottan individualista felfogását" (ibid., 26). A jogi doktrínának ez az individualista elfogultsága az, amit úgy érzékel, hogy ellentétben áll "a kor szellemével". A jogi gondolkodás új paradigmáját, amely rányomja bélyegét a (korai) huszadik századra, "a szociális" (Kennedy 2006), vagy ahogy Pound nevezi, "a kollektivistá gondolkodás és a szociális jogalkotás korszaka" (ibid., 30). Ebben a tekintetben a "jogi igazságosság" túlzottan individualista felfogását szembeesíti a "társadalmi igazságosság gondolatával, amely az a cél, amelyre az emberek ma törekszenek" (ibid.). Nézete alátámasztására idézi John Roger Commons - a "The Legal Foundations of Capitalism" (1924) szerzőjét és a régi intézményes közgazdaságtan képviselőjét - mondását: "[A]z igazságosság nem pusztán az egyének közötti fair play, ahogyan azt a mi jogfilozófiánk szeretné - hanem a társadalmi osztályok közötti fair play". (Commons 1908, 764.) Ez a kapcsolat nem véletlen, hanem azt mutatja, hogy Pound szociológiai jogtudománya a laissez faire orientált közgazdaságtan és jogtudomány kritikájában az intézményes közgazdaságtannal volt egy vonalban.

1923-ban Pound bemutatja "A bírói döntés elmélete napjainkra" című írását, amelyben továbbfejleszti azt az állítását, hogy a bírának nemcsak a könyvekben szereplő törvényt, hanem a korszellemet is tiszteletben kell tartaniuk. Ezzel összefüggésben először is elismeri, hogy annak ellenére, hogy a jogi igazságszolgáltatás eszménye kizárólag szabályon és logikán alapul, "a bíró képzett intuíciója igenis fontos szerepet játszik a bírói eljárásban" (ibid., 951). Másodsor, elismeri, hogy a bírói döntéshozatalt mindig "a jog céljának, valamint a jog- és társadalmi rendnek az eszményei irányítják és korlátozzák" (ibid., 953). Itt arra céloz, hogy "legyünk [jobban] tudatában annak, hogy ezekre az eszmékre hivatkoznak, annak a célnak, amiért hivatkoznak rájuk, és annak a kiemelkedő jelentőségüknek, hogy fenntartják az általános biztonságot a meggondolatlan kísérletezéssel és a személyes hajlamoknak való szándékos szabadjára engedéssel szemben" (ibid., 954). Pound ideálja egy

olyan jogi és társadalmi rendről szolt, amely a kollektív célokat szolgálja és

az önkényes döntések megakadályozása a "társadalmi tervezés" (ibid.). E nézet szerint a jog egy "politikailag szervezett társadalom" eszköze lenne, és így része lenne egy "szervezett emberi törekvésnek, hogy az emberi szükségletek maximális kielégítését más szükségletek minimális feláldozása mellett valósítsa meg" (ibid.). Az egyoldalú, axiomatikus állítások, mint a *Lochner-ügyben*, aláássák a társadalmi tervezésnek és az érdekek kiegyensúlyozásának ezt az átfogó elképzelését. A szociológiai jogtudomány célja tehát "a társadalmi és jogi rend ideális képeinek révületének tudatosítása", ami segít a bírácoknak különbséget tenni "személyes képek" és az "általános képek" között, amelyeket a döntéshozatalban korrekcióként kell használniuk a közös ügy előmozdítása érdekében.

Huszonöt évvel a *Lochner*-ítélet és Holmes bíró különvéleménye után a jogi realizmus elérte az érettséget. 1930-ban Karl Llewellyn (1893-1962) "A Realistic Jurisprudence - The Next Step" címmel cikket publikált, amelyet Edward White (1972, 1017) "a [jogi] realizmus első öntudatos nyilatkozatának" tekint. A Llewellyn-féle realista jogtudomány épít a Pound-féle szociológiai jogtudományra, de különbözik is tőle. Az előbbivel kapcsolatban White "a szociológiai jogtudományból és a viselkedéstudományokból származó szálak szelektív összegyűjtéséről" beszél (ibid.). A jogi realizmus tehát a maga teljesen kibontakozott formájában nagy hatással volt a behaviorizmus - a társadalomtudományok tudományos realizmusának/pozitivizmusának központi eleme - előretörésére. Llewellyn szerint a realista jogtudomány így "a jog empirikus tudományára" törekszik, amely a többi viselkedéstudománnyal azonos rangú (1930, 444; eredeti kiemelés). Sőt, amikor azt állítja, hogy "[a]z [s]ociológiai jogtudomány" a legtöbb szociológiailag jelentős dologtól mentes marad" (ibid., 435, 3. jegyzet), nyilvánvalóan "a gyakorlatokra, a cselekvési szokásokra és technikákra, a viselkedésre" gondol (ibid., 434; eredeti kiemelés), és kevésbé Pound eszményképeire, amelyek az erkölcsi tudatot irányítanak. A szavak és a tettek szembeállításával Llewellyn arra ösztönöz, hogy a jogok és szabályok verbális fogalmaitól forduljunk oda, ahogyan ezek "a bírói (vagy hivatali) magatartás és a laikusok viselkedése közötti érintkezési területen" (ibid., 442-443; eredeti kiemelés) materializálódnak. Érvelése tehát az, hogy a jog - bárhogyan is fogalmazódik meg a normák világában - csak a tények világában válik valósággá. És ez a fordítási folyamat rendkívül esetleges. "[A]z a feltételezés, hogy a bírác gyakorlata megfelel a könyvekben szereplő, elfogadott tényeknek; hogy a tények szóbeli megfogalmazásai pontosan leírják a gyakorlat is-éit; hogy valóban ilyen ítéletet hoznak az ilyen tényekről" (ibid., 443; kiemelés az eredetiben). Továbbá, "[a]z ought papíralapú szabály" csak "feltételezhetően irányítja az érdekelt laikusok gyakorlatát, szabályozza a

emberek magatartását" (ibid., 444; eredeti kiemelés). Hogy mindez mennyiben igaz valóban így van, azt csak a viselkedés megfigyelése alapján lehet megítélni.

Llewellyn hangsúlyozza, hogy "[mindez] nem újdonság a társadalomtudományban". Szerinte a realista jogtudomány "egyetlen újdonsága" a viselkedéseméleti megközelítés szigorú alkalmazása "a leginkább konvencionizált és fikciókkal terhelt tudományágra, a jogra" (ibid., 454). Míg Pound szociológiai jogtudománya még osztozott bizonyos vonásokban az Emile Durkheim és a holisztikus-történeti gondolkodás más képviselői által keresett pozitív erkölcstannal kapcsolatos tudományban, Llewellyn realista jogtudománya így egy további lépést tett a tulajdonképpeni tudomány, vagyis a morális kérdéseket - legalábbis a vizsgálat során - félretevő pozitivistá módszertan felé. Ezért a realista tudósok egyik közös kiindulópontja "[a]z Is és a Kell a vizsgálat céljaira történő *ideiglenes* elválasztása" (Llewellyn 1931, 1236; eredeti kiemelés). Konkrétabban ez azt jelenti, hogy annak elemzését, hogy "mit tesznek a bíróságok", függetlenül attól a kérdéstől, hogy "mit kellene tenniük" (ibid.). Mivel sok realista a jogi és társadalmi reformot akarja előmozdítani (a jogról a gyakorlatban megállapított tények alapján), a Van és a Kell elválasztása valóban csak átmeneti. Ebben a tekintetben sok realista osztozik "[a]n ragaszkodik a jog bármely részének a hatásai szempontjából történő értékeléséhez, és ragaszkodik ahhoz, hogy érdemes megpróbálni megtalálni ezeket a hatásokat" (ibid., 1237). Míg a jog hatásai empirikusan mérhetők vagy megfigyelhetők, értékelésükhöz normatív kritériumra van szükség - ha másként nem is, de társadalomszervezői szempontból. Ezt az eszköz-eszköz orientációt hangsúlyozza, amikor Llewellyn azt állítja: "'Törvény' hatás nélkül a nullához közelít jelentésében. Ha nem ismerjük a hatását, akkor nem ismerjük a jelentését". (ibid., 1249). Ugyanezen célból a következőképpen gazdagítja híres diktumát arról, hogy mi is *a* jog végső soron: "Nemcsak az, hogy a bíróságok mit tesznek ahelyett, hogy a bíróságok mit mondanak, hanem az is, hogy mi a különbség bárki számára, hogy mit tesznek". (ibid.)

Míg e szakasz középpontjában az amerikai jogi realizmus állt, röviden szeretnék kitérni a skandináv jogi realizmusra is, amely a huszadik század folyamán fejlődött ki, és azt mutatja, hogy a realista tudományosság nem kötődik a common law rendszerekhez. Bár e két hagyomány "különbözik mind elméleti premisszáikban (az Egyesült Államokban a pragmatizmus, Skandináviában a svéd Axel Hägerström erkölcsfilozófiája), mind vizsgálódásaik fókuszában (Amerikában a bíróságok munkája, Skandináviában a törvényszövegek)" (Zamboni 2006, 297), mégis olyan elemek is megjelennek bennük, amelyek a jogi realizmusra mint olyanra jellemzőek. Ezek egyrészt a "jogi formalizmus lesújtó kritikája", amely a jogi formalizmus ellen irányul

formalista/konceptualista jogtudomány az Atlanti-óceán mindkét partján (Pihlajamäki 2004, 471), valamint a "joghoz mint gyakorlati vállalkozáshoz való közös hozzáállás", vagyis mint olyan dologhoz, amelynek nem csak elméletben, hanem a gyakorlatban is működnie kell (ibid., 487).

A skandináv megfelelőjének közelebbi vizsgálata helyett azonban a következőkben az amerikai jogi realizmus sorsára és sorsára összpontosítunk a huszadik század második felében - nevezetesen arra, hogy miként folytatódott és reformálódott a programja egyrészt a "jog és gazdaság", másrészt a "jog és társadalom" mozgalomban. Mindkét mozgalom az "amerikai jogi realizmus gyermekeinek" tekinthető, ami hasonlóságokat és különbségeket, valamint rivalizálásokat is magában foglal (Galanter és Edwards 1997, 377). Ami mindkét mozgalomban közös, az "egy "tudományos szemlélet", amely egy megismerhető világot tételez fel odakint, a [jogi] szövegen túl" (ibid.). Mindkettő ezt a világot vagy társadalmi kontextust akarja feltárni és feltérképezni, a talált jelenségeket megmagyarázni és megjósolni, valamint ezt a tudást a fejlesztések elérésére is felhasználni. Sőt, bár mindkét mozgalom a Van és a Kell (azaz leíró és előíró törekvéseik) (átmeneti) szétválasztását vallja, "kapcsolatot teremtenek a tudás és a politika között", a tudomány és annak politikai alkalmazása között, vagyis irányultságuk végső soron gyakorlati - vagy "következményelvű" -, a társadalmi tervezés szempontjából (ibid.).

3.3 Jog és közgazdaságtan

Az előző fejezet logikáját tükrözve - amely a történeti jogtudománytól a történeti közgazdaságtanig és szociológiáig vezetett - először a régi jogi realizmustól, ahogyan az a jogász szakmában kialakult, a jog és közgazdaságtanig, a közgazdászok (és a jogászokból lett közgazdászok) által uralt területig jutunk el, majd a jog és társadalom területéig, ahol a szociológia vált vezető tudománnyá. Míg fentebb általánosságban azt állították, hogy a jog és közgazdaságtan mozgalom a jogi realizmus "gyermeke", ezt az értékelést időnként minősítik a mozgalom tudományos és politikai irányultságának sajátosságaira tekintettel (Mackaay 73-742000.): a mainstream közgazdaságtan felé, annak standard módszertanára, valamint az általa megtestesített értékelési kritériumokra is. Az alkalmazott empirikus és normatív modellek - mint például a "racionális választás" és a "költség-haszon" elemzés - finomítása azonban nem tagadja az ilyen típusú gondolkodásmódnak a jogi realizmusban való megelőlegezését. Ez a megállapítás ugyanígy igazolható Oliver Wendell Holmes, Roscoe Pound és Karl Llewellyn, vagyis a "régii" jogi realizmus fentebb bemutatott valamennyi képviselőjére - még akkor is, ha legalábbis Pound és

Llewellyn közelebb álltak a régi intézményi közgazdaságtanhoz, mint ahhoz, ami később (neoklasszikus) közgazdaságtanná vált (Hovenkamp 2009).

Ezek a különböző irányzatok teszik ki a különbséget a huszadik század első felében a régi jogi realizmus/régi intézményi közgazdaságtan és a huszadik század második felében a jog és közgazdaságtan mozgalom között: Nevezetesen, a régi intézményi közgazdaságtan és annak európai inspirátora, a történeti közgazdasági iskola már a "jog és közgazdaságtan első hullámát" (Mackaay 2000, 69) hozta létre, amely bizonyos értelemben a "közgazdaságtan jogi elemzésén" (Desautels-Stein 36-372010,) alapult. Más szóval a jogot a gazdasági rendszer alátámasztásaként tanulmányozták, nevezetesen John Roger Commons és Robert L. Hale munkáiban. Általánosabban fogalmazva: "[a] mozgalom központi tézise [az volt], hogy [a tulajdonjog és más] jogok a gazdasági és társadalmi feltételektől függenek" (Mackaay 2000, 69). Ez még mindig egy olyan történeti-összehasonlító elemzési keretet jelez, amelyben a jogot változó eredményként ismerik el, de még nem úgy fogják fel, mint magát a szisztematikusan variálható tényezőt. Másrészt a régi intézményes jog és közgazdaságtan is tisztában van azzal, hogy "a jogi változás hogyan segíti elő a gazdasági tevékenység bizonyos irányú fejlődését" (Medema et al. 2000, 429). Sőt, a jogi különbségek magyarázatai már a vonatkozó "költségekre és előnyökre támaszkodnak az egyének számára, akik racionálisan választanak egy szűkös erőforrásokkal jellemezhető környezetben" (Mackaay 2000, 70). A jog és közgazdaságtan "második hullámában" (ibid., 71), amelyet általában a jog és közgazdaságtan mozgalommal azonosítanak, a "jog gazdasági elemzése" kerül előtérbe. Ugyanakkor ez a címe Richard A. Posner (2007) tankönyvének, amely már három évtizede különböző kiadásokban van forgalomban. A jog gazdasági elemzése a neoklasszikus standard közgazdaságtan elméletét és módszereit alkalmazza a jogi intézmények kialakulásának és hatásainak vizsgálatára. Ennek során "[a] jogi intézményeket kifejezetten nem a gazdasági rendszeren kívüli adottságoknak, hanem a gazdasági rendszeren belüli változóknak tekinti, és megvizsgálja, hogy egy vagy több ilyen intézmény megváltoztatása milyen hatással van a rendszer más elemeire" (Mackaay 2000, 65). Ebben a perspektívában a jogi intézmények a gazdasági döntésekből következnek, és egyben befolyásolják is azokat. E választások (gazdaságtudományon és gazdaságpolitikán alapuló) "racionalizálása" tehát a jog "ökonimizálását" is maga után vonja.

A jog gazdasági elemzése "az Egyesült Államokban az 1950-es évek végén alakult ki, és az 1970-es évektől kezdve talált elfogadásra a jogászok körében, különösen Richard A. Posner írásai nyomán" (Mackaay 2000, 66). A huszadik század vége felé azonban a neoklasszikus paradigmát megkérdőjelezték - vagy gazdagították - más

olyan közgazdasági megközelítések, amelyek a történelmi és intézményi tényezőket visszahozzák, és a korlátoltan racionális viselkedésre való erősebb összpontosítást javasolnak. Richard 1995, Posner rámutat a jog és a közgazdaságtan tudományos és politikai sikerére, amely "az amerikai jogtörténet legnagyobb, legelterjedtebb interdiszciplináris jogi tudományterülete lett", és amely "mostanra átkelt az Atlanti-óceánon, és gyors térnyerésnek indult Európában" (ibid., 275). Külön kiemeli a jogi oktatásra (számos jogi és közgazdasági kurzus és tankönyv, közgazdászok szolgálnak professzorként a jogi egyetemeken), valamint a jogalkotásra és az ítélkezésre gyakorolt hatását. Posner szerint a jog gazdasági elemzése így "érezhetően befolyásolta a joggyakorlatot és a bírói döntéseket" (ibid.) - annál is inkább, mivel a mozgalom hívei magas rangú bírúk lettek (köztük maga Posner is) -, és "befolyásolta a jogalkotást is (a jog gazdasági elemzői fontos szerepet játszottak a deregulációs mozgalomban)". (ibid.). A jog és közgazdaságtan mozgalom és a "deregulációs mozgalom" közötti állítólagos kapcsolat sokatmondó. A neoklasszikus közgazdászok általában a piacnak megfelelő szabályozás mellett érvelnek, ami az állami beavatkozás visszaszorítását jelenti. A jog ennek a programnak a részét képezi, és ilyenkor inkább gazdasági jogként (a szűkös erőforrások hatékony elosztásának elősegítése), mint szociális jogként (a méltányos elosztás vagy újraelosztás elősegítése) értelmezik. Éppen ezért a jog és a közgazdaságtan mozgalmat "a tőkefelhalmozás és a társadalmi szabályozás átrendeződésének konstitutív elemeként" is azonosították (Fink 2005, 944).

A jog és a közgazdaságtan tehát nemcsak tudományos, hanem politikai mozgalom is, illetve olyan tudományos mozgalom, amelynek viszonylag világos politikai vonatkozásai vannak. A jog közgazdasági elemzése ugyanis "magyarázatra" és "előírásra" egyaránt használható (Brion 2000, 1042): Célja, hogy gazdasági modellek segítségével *magyarázza* "az olyan jogi intézmények, mint a jogalkotó szervek és a bírósági eljárás, valamint az olyan gyakorlatok, mint az egyének jogilag megengedett interakciói, folyamatban lévő döntéseit és cselekvéseit" (ibid.). És célja, hogy *előírja* a gazdasági elvek alkalmazását "a jogi intézmények döntéshozatalában, mind anyagi, mind eljárási szempontból, és [...] a jogi személyek közötti interakciók megengedett terjedelmének alakításában" (ibid.). Az első dimenzióban a jogot úgy vesszük, ahogy van; az adott jogi gyakorlatot a racionális választás szempontjából magyarázzuk. A második dimenzióban "[a] joganyag - alkotmányos rendelkezések, törvényhozási rendelkezések és bírói doktrína - érdemi tartalmát" gazdasági elvek alapján értékelik (ibid., 1044). A jogot tehát olyan változóként értelmezik, amely a jobb gazdasági eredmény elérése érdekében manipulálható. Ebben a szakaszban a gazdasági diskurzus "mögöttes értékei" kerülnek előtérbe (ibid.). A neoklasszikus

A standard közgazdaságtan vagy az egyéni jólét vagy az aggregált jólét maximalizálása, többnyire mennyiségi mérésekkel. A szabad piacokat (és kvázipiacokat) általában felsőbbrendűnek tartják az erőforrások hatékony elosztásának előmozdításában, és az államnak jellemzően olyan szerepet tulajdonítanak, amely inkább megkönnyíti, mint korlátozza ezeket a piaci folyamatokat (ibid., 1044-1046).

3.4 Jog és társadalom

Richard Posner (1995, 275) a jog és közgazdaságtan mozgalom eredményeinek felsorolását egy egyszerű, de hatásos megjegyzéssel zárta: "A jogszociológiának nem volt hasonló növekedése, presztízse, láthatósága vagy befolyása". Ha ezt az értékelést névértéken lehet elfogadni, akkor az a kérdés, hogy miért van ez így. Mielőtt azonban ezzel a kérdéssel foglalkoznánk, vizsgáljuk meg először ennek a "másik" mozgalomnak az alapvető jellemzőit. Kezdjük azzal, hogy a jog és társadalom mozgalom - a jog és közgazdaságtanhoz képest kevésbé félreérthetően - a régi jogi realizmus progresszív szellemiségének örököse. Austin Sarat (2004, 3) anélkül, hogy a jog és közgazdaságtant egyáltalán megemlítené, így állítja, hogy "[a] realizmus örökségét a huszadik század utolsó négy évtizedében a modern jog és társadalom mozgalom valósította meg". "Két elhibázott lehetőség" - a szociológiai klasszikusok műveinek elmaradt fordításai és a régi jogi realizmus "energikus, de rövid életű erőfeszítései" - után a mozgalom végül megalapozta a szociáljogi kutatást az amerikai tudományosságban (ibid.). A jog és közgazdaságtanhoz hasonlóan a jog és társadalom mozgalom is csak a huszadik század második felében kapott lendületet. Az 1950-es években "társadalomtudományi keretek között kapott finanszírozást", és nem sokkal később, az 1960-as és 1970-es években "[a] kutatások volumene drámaian megnőtt" (Hagan 1988, 648). És ahogyan az előkelőbb testvére, úgy a jog és társadalom is bekerült a jogi egyetemekre (ibid.).

A két mozgalom közötti nagy különbség a társadalomtudományos profiljukban rejlik. Míg a jog- és közgazdaságtani kutatásokat egyértelműen a neoklasszikus standard közgazdaságtan uralja, addig a modern amerikai szociológia csak "irányító szerepet" játszott a jog és társadalom területén (Hagan 1988, 648), amely "a jog, a szociológia, a politikatudomány, az antropológia és a történelem amalgámjává vált, a közgazdaságtan és a pszichológia kisebb darabkáival" (Galanter és Edwards 1997, 379). Ha tehát a jog- és társadalomkutatás általános irányultságát "szociológiai" megjelöléssel jelölik meg, akkor ez más "empirikus" tudományágakat is magában foglalhat. Ebben a tekintetben "a jog és társadalom kutatói nagymértékben támaszkodnak a szociológiai fogalomalkotásra és mérésre, különösen a primer adatok kvalitatív és kvantitatív forrásainak kidolgozásához szükséges készségek miatt

és a megalapozott elmélet." (Hagan 1988, 648.) A közgazdaságtanra mint a jog és társadalom területén belül kisebb tudományágra való fenti utalás némi kommentárra készlet. Nyilvánvaló, hogy a jog és közgazdaságtan és a jog és társadalom mozgalom között közvetlen verseny van, és kevés közgazdász kerül az utóbbiba - talán leginkább olyan "heterodox" közgazdászok, akik nem osztják az uralkodó neoklasszikus paradigmát. Lawrence M. Friedman (2005, 8), a jog és társadalom mozgalom egyik vezetője szerint "lehetetlennek tartja a modern társadalmak megértését anélkül, hogy némi figyelmet fordítanánk a pénzre, a piacokra és a gazdasági viselkedésre". Ezért több közgazdászt szeretett volna megnyerni. Másrészt úgy tűnik, hogy a jog és a közgazdaságtant nem tekinti másnak, mint a jog és társadalom vállalkozás egészének egy szűken vett "alcsoportjának" (ibid., 5).

Ami a gyakorlati dimenziót illeti, a jog és társadalom mozgalom mélyen realista volt "a társadalomtudományok bevonásával a jog megértésébe és a jogpolitika tájékoztatásába" (Sarat 2004, 2). Ez ismét magában foglalja mind a leíró, mind az előíró dimenziót. Ami az előbbit illeti, a jog és társadalom tudománya nem a jog "'belső' tudományára", hanem a jog "'külső' tudományára" törekszik, és így a (normatív) jogi diskurzus résztvevőjének perspektívájával *szemben* a megfigyelő nézőpontját részesíti előnyben (Friedman 1986, 765). A jog és társadalom mozgalom azonban nem törekszik ugyanúgy általános(abb) magyarázatokra, mint a jog és közgazdaságtan mozgalom: "Az igazi kérdés nem az, hogy a jog és társadalom mozgalom milyen tudományos "törvényeket" fedezett fel (egyet sem), hanem az, hogy megvilágítja-e a jog fontos területeit, vagy rávilágít-e jelentős társadalmi folyamatokra vagy problémákra". (ibid., 770.) Nem is törekszik olyan átfogó elméletre, amely értelmet ad a jognak a társadalomban betöltött szerepének a különböző időkben és helyeken; ehelyett inkább konkrét példákra összpontosít az itt és mostban. Ezzel különbözik a klasszikus és a kortárs szociológia holisztikus megközelítéseitől. Ahogy Friedman megjegyzi: "Amit tehát kizárok, az egyfajta makroszociológiai jogtudomány, egy olyan nagy elméleti kísérlet, amely megpróbál minden kis joganyagot a hálójába söpörni". (ibid., 769.) Összességében a jog és társadalom mozgalom nagyjából egybeesik a korai realisták által meghatározott napirenddel, mind a jog gyakorlatát, mind a jog hatásait illetően. A jog és társadalom tudósai tehát egyrészt a jogalkalmazók viselkedését tanulmányozzák: "Hogyan működnek valójában a jogi intézmények? Mit csinál valójában a rendőrség? Hogyan döntenek valójában a bíróságok az ügyekben?" (Friedman 2005, 13.) Másrészt azzal is foglalkoznak, hogy milyen hatással van a jog a laikusok viselkedésére: "Milyen tényezők figyelik, ellenőrzik és alakítják valamilyen jogi beavatkozás tényleges hatását"? (ibid.)

A jog és társadalom kutatás nagy része mögött meghúzódó politikai dimenzió kifejtéséhez visszatérhetünk a jogi és társadalmi igazságosság kérdéséhez, amelyet már Pound (és Commons) is felvetett. Fél évszázaddal azután azonban, hogy Pound bírálta a jogi igazságosság túlságosan konzervatív felfogását, úgy tűnik, ez utóbbi magába olvasztotta a társadalmi igazságosság progresszívebb felfogását. Austin Sarat (2004, 3) így "a jogi igazságosság és a társadalmi igazságosság meglehetősen problémamentes kapcsolatáról" beszél, amely a jog és társadalom mozgalom 1960-as évekbeli fellendülésének háttérében állt. Ebben az időben a jogvédelmet és a társadalmi újraelosztást már nem ellentétes célként fogták fel, hanem ténylegesen kéz a kézben működtek. Más szóval, a társadalmi igazságosságot a jog eszközeivel kívánták (volna) elérni - "a politikai erők pedig, ha szerényen is, de a jogok kiterjesztésén, valamint a vagyon és a hatalom újraelosztásán dolgoztak" (ibid.). A politikai irányultság tekintetében tehát egyértelmű különbség van egyrészt az "újraelosztó" jog- és társadalomtudomány, másrészt a "hatékonyságorientált" jog- és közgazdaságtudomány között. Végül az utóbbiak deregulációs menetrendjének támogatása, vagy amit "neoliberális hegemon projektnek" (Fink 2004, 944) neveztek, aláássa azt a "know-how-t", amelyet az előbbieken fejlesztettek ki arról, hogyan kell "egy aktivista államot felépíteni" (Garth és Sterling 1998, 465). A jog és gazdaság, illetve a jog és társadalom mozgalom elmúlt évtizedekben elért eltérő sikerének végső magyarázata tehát a változó politikai-gazdasági kontextusban rejlik. A jog és társadalom az 1960-as és 1970-es években élte fénykorát, míg a jog és közgazdaságtan az 1980-as és 1990-es években folytatta virágzását. Ez tükrözi a közgazdászok és szociológusok mint "tanácsadók" változó népszerűségét a közpolitikai kérdésekben: "Úgy tűnt, hogy a közgazdaságtan az 1980-as években ugyanúgy meghatározta a problémákat és a megoldásokat, mint a szociológia az 1960-as években". (ibid.)

4. A harmadik generáció: Konstruktivista tudományosság

A társadalmi-jogi gondolkodás harmadik generációját a konstruktivista megközelítések jellemzik. A korábbi generációktól az különbözteti meg, hogy a társadalmi intézmények (beleértve a jogi és gazdasági intézményeket is) "kulturális-kognitív" dimenziójára helyezi a hangsúlyt - tehát társadalmi konstruáltságukra (Scott 2008). Ezzel szemben a historizáló és a realista tudományosság az intézmények "normatív", illetve "szabályozási" oldalára összpontosított (ibid.), vagyis az értékorientációkra (történeti tudományosság) és a tényleges viselkedésre (realista tudományosság) gyakorolt hatásukra. A jelenlegi paradigma, illetve irányultság általános megjelöléseként a "konstruktivizmus" kifejezést használom. Míg a

(a XIX. században a történeti jogtudomány, a XX. században pedig a jogi realizmus), a konstruktivizmus elsősorban a társadalomelméleti fejleményekre utal, amelyek a jogelméletben és a társadalmi-jogi tanulmányokban is megjelennek. Feltehetjük tehát a kérdést, hogy a kortárs társadalomelméletekben hogyan fogalmazódik meg a jog (Kotkas és Lindroos-Hovinheimo 2010), és ez milyen következményekkel jár a jogelméletre és a jogszociológiára nézve. Ráadásul egy konstruktivista perspektívában minden jogelmélet tartalmaz egy "rejtett társadalomelméletet" (Tuori 2010, 20), ahogyan minden társadalomelmélet tartalmaz egy "rejtett" jogelméletet. Ezért nem meglepő, hogy a jog közelmúltbeli "újráfelfedezése" vagy "reneszánsza" a társadalomelméletben a jogtudomány új érdeklődését is kiváltja a társadalom iránt - nevezetesen a társadalom iránt, amelynek konstruálásához a jog hozzájárul. A konstruktivista tudományosság premisszáinak összegzése után dokumentálom a vonatkozó fejleményeket mind a jog gazdaságsszociológiájában (mint a jogot, a gazdaságot és a társadalmat magában foglaló kutatási terület), mind a jog társadalomelméletében.

4.1 Általános háttér

Annak érdekében, hogy jobban megérthessük, mi a különleges a társadalmi-jogi gondolkodás legújabb generációjában, előbb az eddig elmondott történetet (vagy történelmet) még tömörebb formában elmeséljük. Érvelésünk elején feltártuk a három generáció fejlődési mintázatát a jog gazdaságsszociológiájába táplálkozó különböző tudományterületek: a gazdaságsszociológia, a jogszociológia és a társadalomelmélet tekintetében. A gazdaságsszociológiában a harmadik generációs gondolkodást az "új" gazdaságsszociológiával tettük egyenlővé, amely a szereplőkre és hálózatokra való összpontosítást a szervezeti és intézményi területek (például a vállalatok és a piacok) iránti érdeklődéssel ötvözi. Ez utóbbit különösen az "új" szociológiai institucionalizmus artikulálja, amely a kulturális-kognitív dimenzióra helyezi a hangsúlyt. A jogszociológiában a harmadik generációs gondolkodás magában foglalja azt, ami a jogi realizmusból megmaradt, miután az módszertani és politikai okokból egyaránt megszűnt. De bizonyos értelemben a harc még mindig tart: Míg egyes tudósok elismerték, hogy a jogi realizmus aranyévei véget értek, és most már be kell érünk a "posztrealizmussal", mások már egy "új" realizmust látnak munkálkodni. A társadalomelméletben a legutóbbi szakaszt a jog "újráfelfedezése" jellemezte, miután a posztklasszikus időkben átmenetileg "elveszett". Ez különösen a mikroszociológiai és az ún. középutas megközelítésekben volt jellemző, amelyek bizonyos szereplőkre, azok életvilágára vagy cselekvési szféráira összpontosítanak, de elhanyagolják a társadalom egészét - és annak jogát. Ezen túlmenően a harmadik generációs gondolkodást a társadalomtudományi terület

állapotát illetően is minősítettük. Figyelembe véve a

politikai projektek, legyen szó az erkölcsi tudat erősítéséről vagy a jog eszközeivel történő társadalmi tervezésről.

Nos, miben különbözne a harmadik generációs gondolkodás a korábbi generációs tudósokétól ebben a tekintetben? Mivel a fenti összefoglalásban dichotómiákkal dolgoztunk (pl. integrált vs. differenciált, holisztikus vs. specifikus, szokásos vs. törvényes), nehéznek tűnik egy harmadik, a kettőn túlmutató álláspontot posztulálni. Mivel azonban a konstruktivizmus nem ugyanazon az ontológiai szinten versenyez a historizmussal és a realizmussal, éppen ez a kihívás. Más szóval, az a kérdés, hogy mi is a jog valójában, vagy hogy a jog és a társadalom viszonya valójában hogyan határozódik meg, vesztít relevanciájából. Ehelyett annak ismeretelméleti dimenziója kerül előtérbe, hogy miként érzékeljük és végezzük a jogot (tudósként, jogi szakemberként vagy laikusként). Ezzel a lépéssel a jogszociológia a tudásszociológiából vagy általánosabban a humán- és társadalomtudományok "kognitív fordulatából" (Fuller et al. 1989) merít tanulságokat. Ebben a perspektívában elméleteink, beleértve a jogi és társadalmi elméleteket is, nem - vagy nem csak - a "kinti valóságok" tükörképei vagy reprezentációi. Ehelyett azáltal, hogy a világról alkotott elképzeléseket vagy képeket idéznek fel, amelyek keretbe foglalják és irányítják cselekedeteinket, ezeket a valóságokat is életre keltik. Sőt, "racionalizálják" a világot, amelyben élünk - nemcsak az elméletben (magyarázatokat generálva), hanem a gyakorlatban is (beavatkozásokat kezdeményezve). Dióhéjban a konstruktivista elméletalkotás tehát tudatosítja, hogy maga a tudományosság hogyan járul hozzá a "valóság társadalmi konstrukciójához" (Berger és Luckmann 1967). Ennek következtében nehéz lesz a konstruktivista tudósokat saját tudományos konstrukcióik alapján azonosítani, vagy akár kritizálni őket egyoldalú világképük miatt. Ha a fogalmak változékonyak, a valóság sem rögzíthető, és éppen ez az esetlegesség tükröződik a konstruktivista elméletalkotásban is.

Így könnyebbnek tűnik ábrázolni, hogy mi nem konstruktivizmus, mint meghatározni, hogy mi az. Valójában a társadalmi-jogi gondolkodás harmadik generációjának címkézése kockázatos vállalkozás. Mivel a kortárs tudományossággal foglalkozunk, talán egyszerűen túl korai lenne még biztosan tudni, hogy valójában mi lesz az öröksége. A szociáljogi gondolkodás története minden bizonnyal ott a legmeggyőzőbb, ahol utólagosan írják meg. Ami a folyamatban lévő fejleményeket illeti, nyilvánvalóan még hiányzik ez a bölcsesség. Emellett mindig merész dolog rámutatni egy olyan tudóscsoport közös vonásaira, amely nem érzi magát egyazon "iskolához" tartozónak, hanem gyakran elhatárolódik egymástól. Csak egy kívülálló találhat itt "a kisebb különbségek narcizmusát", az egyébként nagyon hasonló megközelítések különböző árnyalatainak vagy részleteinek túlhangsúlyozását. Ha a kognitív

fordulat nem tűnik elég tanulságosnak ahhoz, hogy

a társadalmi-jogi gondolkodás új generációjának pozitív értelemben történő azonosítása mellett annak negatív értelemben történő minősítését is figyelembe vehetjük: mint a tudományos közgondolkodást eddig meghatározó paradigmától eltérő paradigmát. Ennek legegyszerűbb módja, ha egyszerűen ragaszkodunk a korábbi paradigmára megállapított kifejezésekhez, és hozzáfűzünk egy "post-"-t, hogy jelezzük, hogy az idők mostanra megváltoztak. Úgy tűnik, valójában ez az indoklás áll számos mai "poszt-izmus" mögött, mint például a posztmodernizmus, a posztstrukturalizmus és a posztrealizmus is. Ha mindent, ami a realizmus után következik, "poszt-realizmusként" címkéznénk, ezzel elkerülnénk egy új, általános kifejezést (mint például a konstruktivizmus), amelyet nem biztos, hogy mindenki osztana, akit fel akarnak venni.

Míg a modernizmus és a strukturalizmus fogalmait a jelen tanulmányban csak érintőlegesen érintettük, addig a realizmusról - nevezetesen a jogi realizmusról - hosszasan beszéltünk az előző szakaszban. Jelen összefüggésben tehát csak a posztrealizmus fogalmát fogjuk részletezni, ahogyan azt a jogszociológiai tudományokban használják. Azt is mondhatnánk, hogy a társadalom- és kultúratudományokban általában a posztmodernizmus és a posztstrukturalizmus fogalmaival tárgyalt eszmék és kérdések a jogtudományok társadalmi-jogi területére kerülve átalakulnak - vagy posztrealista érvként ismerik fel -, amikor azok a jogtudományok területére kerülnek. Ez a jogi realizmus erős örökségének köszönhető, amely még mindig közös referenciakeretet biztosít a terület számára. A posztmodern/posztstrukturalista tudományosság másik mutatója a jog és a szociológia határterületén a jogi pluralizmus újrafelfedezése és újraértékelése, amelyet az alábbiakban szintén röviden megvizsgálunk. A fentiekben a jogi realizmust egy differenciált tudományterület termékeként jellemeztük, amely az objektív tudásba vetett erős hitet (amely az empirikus módszerek használatára épül), valamint a társadalomszervezés progresszív-politikai irányultságát nyilvánítja meg. Mindezeket a vonásokat veszi át Austin Sarat "a mai posztrealista jog- és társadalomkutatás" (2004, 7) jellemzése. Ez utóbbit különösen "[a]z új interdiszciplináris kapcsolatok kialakulása" jellemzi mind "a társadalomtudományokon belül", mind "a társadalomtudományok és a bölcsészettudományok között"; "[a]zzal kapcsolatos viták arról, hogy mi számít társadalmi tudásnak" és "új elméletek, amelyek elvették a társadalmi tudás politikai hasznosságával kapcsolatos optimizmus egy részét"; és végül "[a] tudományosság reformista politikai orientációjának egyre nagyobb mértékű elhagyása azoknak a folyamatoknak a leírása és elemzése javára, amelyek révén a jog a különböző társadalmi területeken működik" (ibid.). Negatív értelemben ezek a minősítések a realista tudományosságtól távolabb vezetnek. Pozitív értelemben a jog, a társadalom és a tudomány konstruktivistább felfogása felé vezetnek.

Nos, hogyan kapcsolódik a poszt-realizmus ahhoz, ami a realizmus előtt volt, nevezetesen a történeti-holista tudományossághoz? Bizonyos értelemben az új, interdiszciplináris irányzat a társadalom- és humán tudományokban...

úgy tűnik, ismét lehetővé teszi az integráltabb megközelítést. A poszt-realista/konstruktivista tudományosság azonban nem eleveníti fel az erkölcs pozitív tudományának ideálját, amelyet a történeti jogtudomány, a közgazdaságtan és a szociológia klasszicistái még mindig szem előtt tartottak. Ezt ma nemcsak túlságosan normatív, hanem túlságosan nacionalista törekvésnek is tartanánk. Végül is a posztrealista tudományosság létrejöttének negyedik tényezője a "[g]lobalizáció és nemzetközivé válás mind a jogi jelenségek, mind a jog és társadalom mint tudományos terület tekintetében" (ibid.). A nemzet erkölcsi tudatára és annak a jogban, a gazdaságban és a kultúrában való tükröződésére irányuló historizáló fókusz így elavulttá válik - vagy ha újraéled, akkor mélyen konzervatívnak tűnik. Nem meglepő tehát, hogy a konstruktivista tudományosságot gyakran összekapcsolják a "posztnacionális konstelláció" (Habermas 2001) elismerésének felhívásával, ami a globalizáció korának egy újabb poszt-izmusa.

Elvileg tehát két alternatív címke marad a társadalmi-jogi gondolkodás harmadik generációjára. Az első lehetőség az lenne, ha ragaszkodnánk a posztrealizmus fogalmához. A jogi realizmus és nevezetesen a jog és társadalom mozgalom szempontjából valóban ez lehet a legjobb választás. Jól kifejezi a jog és a tudomány kapcsolatával kapcsolatos új bizonytalanságot, valamint az új paradigma keresését. A realista hagyományon kívül azonban a kifejezés kevésbé tűnik meggyőzőnek. A paradigma, amely a "kognitív fordulat" előtt jellemezte a társadalomtudományokat, inkább (tudományos) pozitívizmus, mint (tudományos) realizmus néven ismert. Ebben a tekintetben inkább "posztpozitívizmusról", mint "posztrealizmusról" beszélünk. De mindkét kifejezés kissé mesterkéltnek tűnik a mai diskurzusban. Az egyetlen olyan kombináció, amely ismertebb terminológiára támaszkodik, és a társadalomtudósok számára közvetlenül értelmesnek tűnik, a "realizmus" a régi paradigmára és a "konstruktívizmus" az új paradigmára. Ezért a második lehetőség felé sodródunk, és a harmadik generációs gondolkodást "konstruktivistának" nevezzük. Bár ez a fogalom azzal a veszéllyel jár, hogy "végleges" bélyeget nyom a folyamatban lévő munkára, amely így még nem eléggé sűrített a tankönyvekben vagy kanonizált a tantervekben, még egy előzetes címke is segít megérteni, hogy korunk számos elméletében valóban van közös vonás. E célból a kortárs tudományosságot itt úgy jellemezzük, hogy kevésbé arra összpontosít, hogy mi a jog a valóságban, hanem a jogra *mint* társadalmi és tudományos konstrukcióra. Ez magában foglalja a jog értelmezésének mindennapi gyakorlatát, valamint a jog újraértelmezésének és újrafelfedezésének jogi és társadalomtudományi gyakorlatát.

4.2 A jog gazdaságszociológiája

Számomra a jelenleg kialakulóban lévő gazdaszociológiai jogtudomány (Frerichs 2009) jó példa a kortárs jogtudományi szociológia poszt-realista és bizonyos mértékig konstruktivista jellegére. Különösen az "új interdiszciplináris kapcsolatokra" épít, amelyek átívelnek a különböző bevett diszciplínákon (közgazdaságtan, szociológia és jogtudomány) és a különböző "konjunktív" kutatási területeken: gazdaság és társadalom (E&S), jog és társadalom (L&S), valamint jog és gazdaság (L&E). A gazdaszociológia, a jogszociológia és a jog és közgazdaságtan megfelelő aldiszciplínái elvileg egyenként két anyadiszciplínához kapcsolódnak. Az interdiszciplináris differenciálódás idején azonban már csak egy-egy tudományág dominál bennük: A gazdaszociológia a szociológia, a jog és közgazdaságtan a közgazdaságtan szakterülete lett, a jogszociológia pedig gyakorlatilag kettévált - egy jogrealista és egy társadalomelméleti ágra. E korlátok leküzdése mellett a joggal, gazdasággal és társadalommal foglalkozó kortárs tudomány sokkal kevésbé hajlandó a tudomány realista/pozitivistá modelljét a társadalmi haladás politikai víziójával ötvözni, mint az előző generáció tudománya.

E fejezet elején felidéztem, hogy a mai gazdaszociológiát, jogszociológiát és társadalomelméletet - amelyek mind a jog gazdaszociológiájába táplálkoznak - milyen különböző módon jellemzi a harmadik generációs gondolkodás. Mivel a jog társadalomelméletének legújabb fejleményeit a következő fejezetben részletesebben tárgyaljuk, itt csak a gazdaság- és jogszociológiára, valamint arra szorítkozunk, hogy ezek hogyan kapcsolódnak össze a konstruktivista paradigmában. A kép azonban nem lenne teljes a jog és a közgazdaságtan kognitív fordulatának figyelembevétele nélkül (ha képesek lennének felismerni). A kérdés tehát az, hogy létezik-e a jog és a közgazdaságtan harmadik generációja is - a közgazdaságtan jogi elemzésének "első hulláma" (amely a historizmuson és a régi institucionalizmuson alapul) és a jog gazdasági elemzésének "második hulláma" (amelyet a neoklasszikus közgazdaságtan ural) után -, amely összeegyeztethető, sőt konvergens lenne az "új" gazdaság- és jogszociológia konstruktivista irányultságával. Más szóval, találhatók-e olyan közös minták a mai E&S-ben, L&S-ben és L&E-ben, amelyek támogatják a jog gazdaszociológiájának kutatási programját, amely "rég", mivel a klasszicisták "holisztikus" törekvéseit kívánja megőrizni, de "új", mivel a harmadik generációs gondolkodás "reflektív" tudatosságával enyhíti azokat?

Hogy tisztázzam a mondandómat, visszatérek a beágyazottság ("jog a" megközelítés), a rokonság ("jog és" megközelítés) és a konstruáltság ("jog mint" megközelítés) közötti különbségtételre, és összekapcsolom azt az elemzés különböző szintjeivel. A beágyazottság fogalma a közgazdasági

szociológia, ahol a "régi" gazdaságszociológia egyik központi képviselőjének, Karl Polanyinak a nevéhez, illetve (átértelmezett változatban) az "új" gazdaságszociológia egyik kezdeményezőjének, Mark Granovetternek a nevéhez fűződik (Frerichs 2011a). Amit azonban Polanyi a gazdaság és a társadalom "belső" kapcsolataként fogott fel, azt Granovetter megközelítésében "külső" kapcsolatnak tekintette (Krippner és Alvarez 2007). A jelen terminológiával élve, a "régi" gazdaságszociológia "beágyazottsági" paradigmáját az "új" gazdaságszociológiában a "rokonság" prekoncepciója váltotta fel. Ez megfelel az analitikus *makroszintről* - amely azzal foglalkozik, hogy a jog és a gazdaság hogyan képezi a társadalmi egész részét - a *mikroszint* felé való fordulásnak, amely a társadalmi cselekvés módzatait emeli ki e különböző szférákon belül. A makro és mikro, struktúra és cselekvés, beágyazottság és rokonság közötti kettősség azonban nem alternatíva nélküli, hanem kiegészíthető és meghaladható a harmadik generációs gondolkodással, amely így egy harmadik lehetőséget nyit meg. A hangsúly ezután a *metaszintre* és ezáltal a különböző társadalmi szférák közötti kapcsolatok és az ezek leírására használt kategóriák "konstruáltságára" helyeződik. Ezt a lépést az említett három kutatási terület - E&S, L&S és L&E - mindegyikére vonatkozóan sorra bemutatjuk.

Az E&S kapcsán már rámutattunk, hogy az "új" gazdaságszociológia kevésbé holisztikus, mint ahogyan azt a szociológiai klasszicisták egykor elképzelték, és mint ahogyan azt sokféle örökösök - Karl Polanyitól Talcott Parsonsig - még mindig szem előtt tartották. Így értelmezve a "régi" gazdaságszociológia nem csupán egy része, hanem *pars pro toto* volt a társadalomtudományos vállalkozásnak. Miután a huszadik század elején elkülönült a történeti (és társadalmi) közgazdaságtan integrált területétől, a gazdaságszociológia többé-kevésbé békésen élt együtt a gazdaságelmélettel, illetve azzal, ami a neoklasszikus ortodoxiává vált. Amikor a huszadik század végén megjelent az "új" gazdaságszociológia, analitikusan a gazdaság és a társadalom "külsőségének" vagy "rokonságának" vonalán haladt tovább. A gazdasági cselekvés szociológiai szempontú vizsgálata során a gazdaságszociológusok így gyakran *különbséget tesznek a gazdasági és a társadalmi tényezők megfelelő hatása között*. Másrészt az új gazdaságszociológia a kognitív fordulatot is megtestesíti, és nevezetesen új érdeklődést vált ki a "gazdasági tudás szociológiája" (Steiner 2001) és különösen a "gazdaságszociológia" (Zafirovski 2001) iránt. Ez utóbbi esetben a beágyazottságot úgy értelmezik újra, mint a gazdaság beágyazottságát a közgazdaságtanba (Callon 1998), vagyis annak tekintetében, hogy a modern piacgazdaság végső soron a közgazdasági diszciplína tudományos konstrukciója - vagy fikciója -, amelynek óriási társadalmi és politikai hatásai vannak. Általánosabban, a kognitív fordulatot az "új institucionalizmus" felfokozott szerepe illusztrálja.

a szervezeti és gazdaszociológiában. Ez arra helyezi a hangsúlyt, hogy a szereplők hogyan tájékozódnak a nagyfokú komplexitás és bizonytalanság körülményei között (amelyek kizárják a racionális döntéshozatalt) a saját szakterületükön. Ilyen körülmények között a tájékozódást az irányításról alkotott közös elképzelések biztosítják, amelyek a társadalmi interakció és az utánzás folyamataiból alakulnak ki.

Az új szociológiai institucionalizmus - amelyet meg kell különböztetni a közgazdaságtani megfelelőjétől, mivel ez utóbbi a racionális választás paradigmájára épül, nem pedig a konstruktivista gondolkodásmódra - szintén utat talált az L&S-be, és így kapcsolatot teremt a kettő között. Ezen túlmenően a neoinstitutionalizmus azáltal, hogy összekapcsolja az E&S és az L&S területeit, illetve a gazdasági és a jogszociológia részdiszciplínáit, új perspektívát kínál a jog és a gazdaság közötti kapcsolatra - tehát a (tágabb értelemben vett) L&E és a (szűkebb értelemben vett) jog és közgazdaságtan részdiszciplínájának tárgyára is.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, először két furcsasággal szeretnénk foglalkozni a jog- és igazságtudomány területén, nevezetesen a posztrealizmus és az "új" jogi realizmus különböző formáinak némileg paradox együttélésével, valamint a "rég" jogi pluralizmus újrafelfedezésével az új "posztacionális konstelláció" fényében. Ami az előbbit illeti, támaszkodhatunk Nourse és Shaffer beszámolójára az "új jogi realizmus fajtáiról" (2009), amelyek különösen az amerikai diskurzusban vannak jelen. A szerzők által ennek az új realizmusnak a képviselőinek tartott megközelítéseket lazán csoportosítják "behavioristák", "kontextualisták" és "institucionalisták" szerint. Dióhéjban a behavioristák az egyéni döntéshozatal kognitív vagy társadalmi torzításaira összpontosítanak, amelyek empirikusan megfigyelhetők és mérhetők. A kontextualisták viszont a "társadalmi kontextusban lévő viselkedésre" összpontosítanak (ibid., 80). Annak megismerése érdekében, hogy a szereplők hogyan jutnak el egy adott probléma vagy helyzet meghatározásához, értelmező módszerekre támaszkodnak. Az institucionalisták pedig általában abból a feltételezésből indulnak ki, hogy "az intézmények számítanak", de egyébként egészen másképp határozhatják meg az intézményeket és azok hatásait. Nourse és Shaffer ebbe a kategóriába sorolja a szervezetszociológiában már említett új institucionalizmust (de a közgazdasági és politikai változatokat is), valamint az "új kormányzás" megközelítéseit (ibid., 88). Ami az új realizmusnak ezeket a "változatait" egyesíti, az végső soron a neoklasszikus jog- és közgazdaságtanban fellelhető úgynevezett "új formalizmussal" való szembeállításuk és annak kritikája (ibid., 95). Más szóval, a jog axiomatikus, deduktív gondolkodásmódokon (többek között pl. a racionális választás, a tökéletes piac, a gazdasági hatékonyság, a vagyonszocializálás elvein) alapuló közgazdasági elemzését kiutasítják a jogi realizmus

széles táborából. Ezzel szemben a viselkedélméleti és

a jog és a közgazdaságtan intézményi változatai, amelyek az empirikusabb vagy induktívabb irányultságot képviselik.

Ennél is fontosabb azonban, hogy a szerzők inkább ragaszkodnak a *realizmus* új formáihoz, mint a posztrealizmushoz. Erre a realizmusra "a piaci laissez-faire újratriumfálása [...], a nem reagáló állammal szembeni cinizmus, valamint a hagyományos jogfelfogások kiüresedése az alulról jövő új kormányzási kihívások és az új globális és transznacionális intézmények felülről jövő kihívásainak fényében" (ibid., 128-129) teszi szükségessé ezt a realizmust. Így együtt jár "az előttünk álló új világrend" (ibid., 129) napirendjével, amelyhez a posztrealizmus túl szerény megközelítésnek tűnik. Másrészt Nourse és Shaffer óva int minden redukcionista (vagy álrealista) megközelítéstől, amely "[reifikálja] az általánosított megállapításokat mint magát a valóságot" (ibid., 116). Ebben a tekintetben tehát az új realisták is reflexív tudatosságra és (de)konstruktivista óvatosságra hívják fel a figyelmet, ami összhangban van a kognitív fordulattal.

Nourse és Shaffer "az előttünk álló új világrendre" való hivatkozása az "új" jogi pluralizmushoz vezet, amely a "poszt-nacionális konstellációban" került előtérbe. Bár nem emelték ki az új jogi realizmus egyik változataként, könnyen beilleszthető a kontextualista csoportba. Amit manapság "globális jogi pluralizmusnak" neveznek, valójában a "jogi pluralizmus globalizációjaként" (Michaels 2009, 245) értelmezhető. Mint ilyen, a "múltból a jelenbe" és "a lokálisból a globálisba" való kettős elmozdulásra épül (Tamanaha 2008). Más szóval, a jogi pluralizmusról szóló régi diskurzus, amely a hivatalos és nem hivatalos jogformák hazai környezetben való együttélésére utal, a különböző nemzeti, nemzetközi, nemzetek feletti és transznacionális jogrendek közötti redukálhatatlan pluralizmusról szóló aktuális diskurzussá válik. Elég, ha ezen a ponton azt mondjuk, hogy a jogi pluralizmusról való beszéd természeténél fogva a jog perspektivista vagy konstruktivista bemutatását segíti elő.

És mi a helyzet az L&E-vel? Amint Mackaay (2000) megjegyzi, a jog és közgazdaságtan neoklasszikus paradigmája nem vitathatatlan, hanem ehelyett különböző alternatív perspektívák támadják meg. Ennek megfelelően "a Posner tankönyvének első kiadásai által generált szép konszenzus a módszerről és a napirendről" kénytelen volt engedni "az intézményi [...] vagy neo-intézményi [...] megközelítés különböző árnyalatait", valamint "az osztrák megközelítés" (ibid., 67) által megfogalmazott kritikáknak. A közelmúltban a viselkedési jog és közgazdaságtan is bekerült a kritikai beszámolók e sorába. Azonban e megközelítések egyike sem posztrealista vagy valóban konstruktivista jellegű. Kisebb

mértékben ebbe az ítéletbe beletartozik a régi

institucionalista érvelés - itt "szociális jog és közgazdaságtan" (Medema 1993). Létezik azonban egy másik "heterodox" jog- és közgazdaságtani mozgalom is, amely posztrealista ízű: a kritikai jogi tanulmányok (CLS). A legfontosabb, hogy magában foglalja a "jogi és közgazdasági retorika kritikáját", amely egy konstruktivista nézőpontból indul ki (Eastman 2000, 764). Ez a kritika különösen "az olyan érvek és értelmezések ellen irányult, amelyek ideológiai jellegűek, de olyan módon hangzanak el, amely azt sugallja, hogy tudományosan megalapozottak az alaplogikában vagy a kemény adatokban" (ibid.) A CLS szemszögéből ez a retorika "a technokrata imperializmus eszközeként jelent meg, a döntéshozatal részvételi módozatainak rovására" (Kennedy 1998) - tehát tudománynak álcázott politikaként.

Mint fentebb már jeleztem, végül visszatérek az új szociológiai institucionalizmusra és annak lehetőségeire, hogy nemcsak az E&S-t kapcsolja össze az L&S-szel, hanem az L&E-t is újra integrálja egy konstruktivista vagy kulturális-kognitív nézőpontból. Erre példát ad Lauren Edelman, aki az Amerikai Jog és Társadalom Egyesülethez intézett elnöki 2004 beszédében a jog és társadalom, valamint a jog- és közgazdaságtudomány kapcsolatát tárgyalja. A CLS-hez hasonlóan ő is bírálja a jog gazdasági elemzésének erőteljes retorikáját. Meglátása szerint a jog és közgazdaságtan mozgalom "rendkívül befolyásossá vált a politika területén, olyannyira, hogy a jog és az igazságosság fogalmait egyre inkább gazdasági fogalmakkal *határozzák meg* és a piaci hatékonyság szemüvegén keresztül értelmezik" (ibid., 182; eredeti kiemelés). Ezzel szemben a jog és társadalom tudománya, amely a szervezetszociológia új intézményrendszerén (vagy hasonló konstruktivista megközelítéseken) alapul, "a racionális gazdasági viselkedés társadalmi, politikai és jogi konstrukciójára hívná fel a figyelmet" (ibid.: 184; kiemelés kihagyva). Edelman érvelését tehát úgy is értelmezhetjük, mint a két realista irányzat közötti szakadék áthidalására tett kísérletet a konstruktivizmus új premisszái alapján. Ebben a tekintetben megközelítése összhangban van a jog gazdaságszociológiájának átfogó projektjével, amely magában foglalja a (jog- és) közgazdaságtan szociológiáját is.

4.3 A jog társadalomelmélete

Eddig a nézőpontunk alulról felfelé irányult, és az E&S, L&S és - bizonyos mértékig - L&E területek konvergáló érdekeire összpontosított, amelyeket az empirikus kutatásra való orientáció és a középutas megközelítések túlsúlya jellemez. Ami ezekből az "új interdiszciplináris kapcsolatokból" kialakul, az a jog gazdaságszociológiája, amely a jogot és a közgazdaságtant újra beágyazza társadalmi kontextusába, és dekonstruálja/újrakonstruálja fogalmi koncepcióját.

készülék. A következőkben most egy analitikusabb és absztraktabb perspektívát veszünk fel, amely a szociológiai elméletalkotás magaslatáról tekint le a jogra. A kiindulópont a "jog újrafelfedezése a társadalomelméletben" (Gephart 1993, 6), amely Talcott Parsons már említett munkásságára nyúlik vissza. Miközben azonban Parsons nagy hangsúlyt fektetett a kultúrára - a (modern) társadalom alapjául szolgáló értékrendre -, őt is bírálták, mert normatív integrációt feltételezett, ahelyett, hogy azt a társadalmi folyamatok esetleges eredményeként magyarázta volna. Ráadásul, ahogy Roger Cotterrell érvelt, Parsonsból hiányzott minden komolyabb foglalkozás "a jogászok jogról alkotott elképzeléseivel" (1995, 70), vagy azzal, amit "a valóság jogi konstrukciójának" nevezhetnénk.

A jogról szóló konstruktivista elméletek skáláját, ahogyan az a kortárs társadalomelméletben megtalálható, három poszt-parsoni gondolkodó, nevezetesen Niklas Luhmann, Jürgen Habermas és Pierre Bourdieu példázza majd. Mindannyian komolyan veszik a jogi diskurzust, de szociológiai perspektívába is helyezik azt. És mindhárman meglehetősen átfogó társadalomelméleteket kínálnak. Míg azonban a klasszikusok holisztikus szemlélete messzemenő erkölcsi állításokkal volt összekapcsolva, a mai teoretikusok e tekintetben szerényebbnek tűnnek - vagyis "pozitivistábbak" abban, hogy megfigyeljék, hogyan működik valójában a jogrendszer, és "konstruktivistábbak" abban, hogy nyelvét és logikáját szociológiai szempontból értelmezzék. Luhmann, Habermas és Bourdieu munkássága megmutatja, hogy a jog paradoxonokon, idealizációkon és illúziókon nyugszik, amelyek azonban meglepően produktívak. Ide sorolhatnánk Bruno Latour (2009) is, aki etnográfiai szemszögből vizsgálja a "jog kialakulását", vagy a "hangya [a cselekvő-hálózatelmélet] szemszögéből" (Cotterrell 2011). Mindenesetre a jog újrafelfedezése a szimbolikus erejének újraértékelését is tükrözi. Bár nem kell olyan messzire menni, mint Cotterrell (1995, 28), aki szerint "[a] jogszociológusnak jogásszá kell válnia ahhoz, hogy megkérdőjelezze a jogászok jogról alkotott elképzeléseit, illetve túllépjen azokon", a jogi diskurzust a társadalomelmélet szempontjából is komolyan kell venni. Ez némileg paradox módon azt jelenti, hogy a konstruktivista elméletalkotás természetes kiindulópontja a "jog mint doktrína" (ibid., 38-40). Ennek ellenére a kortárs társadalomelméleti szakemberek kevésbé e diskurzus normatív tartalmával, mint inkább azzal foglalkoznak, hogy kulturális-kognitív szempontból hogyan működik.

4.3.1 Radikális konstruktivizmus: Luhmann

Niklas Luhmann (1927-1998) radikalizálta a szociológiai rendszerelméletet - nevezetesen a fent említett, Talcott Parsons nevéhez fűződő "prototípust". Luhmann radikalizálta

rendszerelméletet azzal, hogy azt állítja, hogy a társadalmi rendszerek nem alapulnak más, mint a saját maguk által létrehozott kommunikáció láncolatán. A rendszerek e kommunikatív öntermelésének (és önfenntartásának) leírására az "autopoiesis" fogalmát használja, amely a rendszerek operatív zártságát és önreferencialitását hangsúlyozza. Ez így éles ellentétben áll Parsons rendszerközi csere és "inter-penetráció" fogalmával. Parsons megközelítéséhez hasonlóan azonban Luhmann rendszerelméletének radikalizált változata is meglehetősen absztrakt, így empirikus alkalmazása ezért gyakran megkérdőjeleződik. Az autopoiesis fogalmát bevezető "Social Systems" (1995) című úttörő művében Luhmann tulajdonképpen úgy írja le vállalkozását, mint egy "repülést, [amelynek] a felhők fölött kell zajlania, és [hogy] számolnunk kell egy meglehetősen vastag felhőtakaróval", amely csak időnként engedi, hogy "bepillantást nyerjünk" az alatta lévő, némileg ismerős tájba (ibid., 1). Az absztrakt terminológiát a józan szemantikánkkal való szakítás indokolja, és ezáltal a társadalmi rendszerek paradox alapjainak és funkcionális merevségének új meglátásait segíti elő. Ami a valóságról alkotott fogalmát illeti, Luhmann fő állítása egyszerűen az, hogy "vannak rendszerek" (ibid., 12), vagyis a valóságban valóban léteznek rendszerek. Ez az állítás azonban nem teszi őt "realistává", illetve a rendszerelméletet a fenti értelemben vett "realista" projektté. Ehelyett az implikációja radikálisan konstruktivista, nevezetesen, hogy a valóságot csakis megkülönböztetések (például én és más, rendszer és környezet közötti) megvonásával lehet és lehet megtapasztalni. Ezt tekintjük a rendszerek alapvető működésének - beleértve az elsőrendű megfigyeléseket, a másodrendű megfigyeléseket, sőt a harmadrendű megfigyeléseket is (amivel Luhmann metaelmélete foglalkozik). Más szóval, Luhmann a valóságot olyan konstrukciónak fogja fel, amely a rendszerspecifikus kommunikációból jön létre, és így minden egyes rendszer esetében más és más.

Ebben az elméleti kontextusban a jogrendszert egy sajátos működési rendszerként fogják fel, amely egy megkülönböztető, bináris kódot követ (legális/legális), amelyet viszont bizonyos, megváltoztatható programok (jogi doktrína) szerint alkalmaznak. Ez azt jelenti, hogy a jog számára semmi más nem létezik, csak a jog, és minden mást a jog szemüvegén keresztül látunk. Luhmann kifejezésével élve, minden "kognitív nyitottságot" az "operatív zártság" kondicionál, vagyis a jog csak a törvényesség kódja szerinti állandó önreferenciája alapján tud viszonyulni környezetéhez, beleértve más funkciórendszereket is. Ez azt jelenti, hogy az egyes rendszerek "autopoiesise" valójában elsőbbséget élvez a rendszerek közötti "strukturális csatolásokkal" szemben, ami a rendszerek közötti kommunikációt, illetve a rendszerek kívülről történő kormányzására tett kísérleteket mindig bizonytalanná teszi. Az autopoietikus rendszerek elméletének keretein belül tehát aligha lehet elképzelni olyan értelmes társadalmi integrációt (a rendszerek sajátos együttélésén és koevolúcióján kívül),

amely

közös alapot vagy normatív konszenzust biztosítana minden rendszer számára. Valójában az erkölcsi diskurzus - vagy amit Luhmann tiltakozó kommunikációnak nevez - alig több, mint "irritáló" hatásúnak tekinthető a fennálló rendszerekre. Összességében tehát a jogot a sok funkciórendszer egyikeként fogják fel, amelyek közül egyik sem képezi a modern, "poliocentrikus" társadalom magját. Ennek megfelelően a társadalom többé nem támaszkodhat a "jogon keresztüli integrációra", amely Parsons megközelítésében még központi szerepet játszott.

Visszatekintve úgy tűnik, hogy Luhmann rendszerelméletének radikalizált változata sokat köszönhet a jogi diskurzusnak. Luhmann ugyanis tapasztalt jogászként (aki csak a negyvenes évei elején tért át a szociológiára) a jogi diskurzust - és különösen a jogi pozitívizmust - a szó szoros értelmében vette, és nevezetesen a "pozitivitás" elvének feltárásával kezdte. Egy 1985-ből származó szövegében a következőképpen foglalja össze reflexióit: "A pozitív jog azért *érvényes*, mert *döntés útján megváltoztatható*. A *felülvizsgálhatósága miatt* érvényes, és ennek ellenére idővel relatív következetességet érhet el, ha éppen abban a pillanatban senkinek sem jut eszébe, vagy senkinek sincs lehetősége vagy hatalma felülvizsgálati eljárást kezdeményezni". (Luhmann 2000, 35; kiemelés az eredetiben) Már ebben a korai beszámolóban a jog tehát a lehetséges változások fényében történő állandó újraalkotására redukálódik. Ennek megfelelően csak egyik pillanatról a másikra létezik a jogrendszerben feldolgozott közlések és döntések végtelen láncolatában. Ebben a tekintetben a "pozitivitás" fogalma összhangban látszik lenni az "autopoiesis" fogalmával, amelyet Luhmann csak későbbi műveiben fejlesztett ki. Az "autopoietikus fordulat" után megjelent "A társadalom joga" (1993) című művében Luhmann megjegyzi, hogy ezzel "újrafogalmazta a pozitivitás [korábban] nem megfelelően címkézett problémáját" (ibid., 40). Összességében tehát a jogrendszer funkcionális logikájáról szóló szociológiai beszámolója a (pozitivist) jogelméleti szakemberek számára némileg ismerősnek tűnhet, de sok tekintetben - nevezetesen normatív nihilizmusa miatt - idegennek is.

4.3.2 Racionális rekonstrukcionizmus: Habermas

Jürgen Habermas (szül. 1929) ezzel szemben megőrzi az értelmes társadalmi integráció gondolatát, amely már Parsonsnál is megtalálható, de "racionalizálja" annak eszközeit - beleértve a jogi eszközöket is. Eszerint a normatív konszenzus nem feltételezés, hanem a demokratikus politikai kultúra vívmánya, amely legitimitást biztosít a jogállamiságnak és annak gyakorlati érvényesítésének. Habermas konstruktivista abban az értelemben, hogy a tények (a valóság empirikus oldala) és a normák közötti feszültségben "rekonstruálja" a jog

(a valóság normatív oldala). "Tények és normák között" a címe annak is, amit "A jog és a demokrácia diskurzuselméletének" nevez (1996). Habermas kiindulópontja a társadalomtudományok "hermeneutikai tudományokként" való felfogása, amelyeknek állandóan értelmezésekkel, vagy másképpen fogalmazva a tényekkel mint társadalmi konstrukciókkal kell foglalkozniuk. Ennek fényében egy "hermeneutikai rekonstrukcionizmus" mellett érvel, amely "kész eldobni az értéksemlegesség hagyományos posztulátumát", és amely egyszerre ígéri empirikusan objektív és interszjektíven érvényes tudás létrehozását (1983, 37; fordításom). Habermas már az 1960-as években részt vett a német szociológiát polarizáló úgynevezett pozitivizmusharcban (*Positivismusstreit*), amely a XIX. század végi módszerharc és a XX. század eleji értékítéltharc folytatásaként értelmezhető (más főszereplőkkel, de hasonló érvekkel). A "kritikai elmélet" fiatalabb generációjának, az úgynevezett frankfurti iskolának a képviselőjeként Habermas bírálja a tudományos pozitivizmust, amiért az csak az objektív/empirikus tudásra összpontosít, miközben elhanyagolja a valóság kulturális mátrixára vonatkozó normatív/elméleti tudást, amely számunkra mindig szimbolikusan előre strukturáltnak tűnik. A rekonstruktivista álláspont szerint a tények a normákban, a normák pedig a tényekben tükröződnek. Ráadásul a rekonstrukció nemcsak konzervatív, visszamenőleges értelemben (*rekonstrukció*), hanem progresszív, előremutató értelemben (*rekonstrukció*) is felfogható. Az újrakonstrukció tehát azt ígéri, hogy túlléphetünk az adott valóságon, és megvalósíthatjuk a társadalomban rejlő normatív potenciált.

Nos, hogyan képzei el Habermas a jog szerepét ebben a tekintetben? Szerinte a jog közvetítő két különböző szféra között: a funkciórendszerek szférája és az életvilág szférája között. Az előbbit - a rendszerek szféráját - az állam és a piac uralja, amelyek a hatalom stratégiai formáira, nevezetesen a közigazgatási hatalomra és a gazdasági hatalomra épülnek. Az utóbbi - az életvilág - a társadalmi élet kulturális, társadalmi és személyes szubsztátumát, azaz az értékeket, normákat és identitásokat biztosítja. Modern, "racionalizált" formájában az életvilág nevezetesen a diszkurzív hatalomra épül, amely a racionális megegyezést és a kölcsönös kötelezettségvállalásokat elősegítő kommunikatív cselekvésből ered. Habermas szerint a hatalomnak ez a diszkurzív (és nem stratégiai) formája legitimálja a modern jogot és annak végrehajtását a politikában és a gazdaságban. A probléma azonban az, hogy a jog látszólag megoszlik a rendszerek világa és az életvilág között, miközben Habermas a két szféra közötti létfontosságú összekötő kapocsként képzei el.

A jog mint "médiüm" formálisan "a törvényességre való pozitívista hivatkozással legitimálódik" (Habermas 3651987,). Ez a legalitásra való hivatkozás biztosítja a jog érvényesítési hatalmát az állam és a gazdaság szférájában. Ezzel szemben "intézményként" a jog a legitimitásnak egy olyan tartalmi formájára épül, amely erkölcsi, etikai vagy pragmatikus érvekből ered. Ebben a tekintetben az életvilág diszkurzív rendjének részét képezi. Közegként a jog a rendszerek funkcionális logikája szerinti "jogosítást" (*Verrechtlichung*), intézményként pedig a racionális diskurzus elvei szerinti "igazolást" (*Rechtfertigung*) segíti elő. Ezt a konfliktust elismerve Habermas azt állítja, hogy "[I]aw mint médiüm [...] továbbra is a joghoz mint intézményhez kötődik" (ibid.). Ez olyan *normatív* felhívásként értelmezhető, amely az életvilágnak a rendszerek funkciólogikája általi növekvő "gyarmatosítása" miatti *empirikus* aggodalomra - tehát a hatalom kommunikációs formáival szembeni stratégiai túlsúlyra - reagál. Míg Habermasnak ez volt a "The Theory of Communicative Action" (1985; 1987) című művében (A kommunikatív cselekvés elmélete) megfogalmazott kezdeti felfogása, későbbi munkáiban némileg átdolgozta azt. A "Tények és normák között" (1996) - vagy német eredetiben "*Faktizität und Geltung*" - című munkájában így a jogot "a tények és normák közötti közvetítés kategóriájaként" (1996, 1) fogja fel. De a fakticitás (*Faktizität*) ismét a juridifikáció jelenségeivel, vagyis a jogi szabályozás tényszerű túlterheltségével hozható összefüggésbe a rendszerek világában, míg az érvényesség (*Geltung*) a jogi leviatán folyamatos igazolását követeli meg az életvilágban a konszenzusépítés diszkurzív eljárásai révén. Másként fogalmazva, a legalitásnak mindig legitimitással kell alátámasztania, és a jog pozitivitását racionális egyetértésben kell rögzíteni.

4.3.3 Strukturális konstruktivizmus: Bourdieu

Pierre Bourdieu (1930-2002), harmadik és egyben utolsó példánk a jog társadalomelméleti újrafelfedezésére, talán a legkevésbé teoretikus. Ha az elméleti orientáció az empirikus kutatások bizonyos mértékű elhanyagolását vonja maga után, azzal Bourdieu-t nem lehet vádolni. Ehelyett elméletét alaposan alakítják az empirikus vizsgálatok, amelyeket leginkább "terepmunkaként" lehet ábrázolni, hiszen számos társadalmi területet valóban belülről vizsgál. A szubjektív vagy résztvevői perspektíva tehát Bourdieu megközelítésének egyik sarokköve. Munkássága azonban nem csupán mikroszociológiai, hanem makroszociológiai dimenziót is tartalmaz. A szereplők valóságkonstrukcióinak hangsúlyozása így kiegészül az e "illúziók" mögött rejtőz, csak kívülről megfigyelhető struktúrákra, illetve objektív erőkre való összpontosítással. Végül a két perspektíva szorosan összefonódik abban, amit ezért "strukturálista-konstruktivizmus vagy konstruktivista strukturálistizmus" (Bourdieu és Wacquant 1992, 11) néven ábrázolnak.

Bourdieu társadalmi mezőkre vonatkozó elmélete a rétegződés és a funkcionális differenciálódás elveit ötvözi. A társadalmi mezők a különböző szereplők közötti kölcsönhatásokból és kölcsönös függőségekből, hatalmi viszonyokból és hatalmi harcokból állnak minden olyan társadalmi kontextusban, amelyben valami "tét" van. Elemzői szempontból egyaránt magukban foglalják a szembenálló felek közötti konfliktust és a játékban való részvételt, azáltal, hogy elismerik annak szabályait és az abban betöltött szerepüket. Bourdieu (1993, 37-38) minden társadalmi mezőt az általános társadalmi térben helyez el, amelyet az "osztályviszonyok mezejeként" ábrázol, és tekintettel a "hatalom mezejére", amely ennek az általános térnek a domináns oldalán helyezkedik el. Habermashoz hasonlóan egyrészt a gazdasági hatalomra, vagyis a piac logikájára, másrészt az adminisztratív hatalomra, vagyis az állam hatalmára helyezi a hangsúlyt. Még az olyan viszonylag autonóm területek is, mint az irodalom vagy a jog, jellemezhetők tehát az államhoz és a piachoz való viszonyukkal - távolságukkal vagy közelségükkel -.

Ami a jogi vagy jogi területet illeti, Bourdieu különösen az államhoz való viszonyát dolgozza ki. E kapcsolat megértéséhez kulcsfontosságú fogalom a *nomosz* - a görög jog kifejezés -, amelyet a következőképpen magyaráz: "[A] differenciált társadalmakban az államnak megvan az a képessége, hogy egy adott területi kiterjedésen belül univerzálisan érvényesítse és beoltja a *nomosz* (a *nemo* szóból: megosztani, felosztani, különálló részeket alkotni), a látás és a felosztás közös elvét, az azonos vagy hasonló kognitív és értékelési struktúrákat." A *nomosz* a *nomosznak* a *nomoszhoz* hasonló, a *nomoszhoz* azonos vagy hasonló kognitív és értékelési struktúrákat jelent. (Bourdieu 1994,; eredeti kiemelés) A "közös látás- és felosztási elvként" értelmezett *nomosz* a hatalom kulturális-kognitív dimenzióját képviseli, vagyis azt, hogy hogyan befolyásolja a valóságról alkotott konstrukcióinkat. A látás és megosztás bizonyos elveinek szankcionálásával - jóváhagyásával vagy elutasításával - az igazságszolgáltatás az államhoz tartozó "megnevezési hatalmat" képviseli (Bourdieu 1987, 837). A per "szimbolikus küzdelmével" kapcsolatban Bourdieu így érvel: "Ami ebben a küzdelemben a tét [a] hatalom monopóliuma, hogy a társadalmi világról való tudás egy általánosan elismert elvét - a legitimált *elosztás* elvét - érvényesítse". (ibid.; eredeti kiemelés) A "látás és a felosztás elvének" vagy a "legitimált elosztás elvének" kikényszerítése tehát két alternatív módja annak, hogy leírjuk, miről is szól a *nomosz*, vagyis a "megnevezés hatalma". Ezzel kapcsolatban Bourdieu megjegyzi, hogy az állam nemcsak a fizikai erőszak legitim monopóliumát birtokolja, hanem a "legitimált szimbolikus erőszak monopóliumát" is (ibid., 838).

A megnevezés hatalma nemcsak korlátozó, hanem a legtágabb értelemben produktív is; a

dolgokat és személyeket életre kelti, vagy társadalmi jelentést ad nekik. A jog területén ez úgy valósul meg, hogy "[b]annyit mondunk ki, hogy egy lény (dolog vagy személy) igazság szerint (ítélet)

társadalmilag legitim meghatározása szerint, vagyis az, amire felhatalmazást kap, amihez joga (és kötelessége) van, az a társadalmi lény, akire igényt tarthat" (Bourdieu 1994, 12). Ami a jogi mező autonómiáját illeti, Bourdieu hangsúlyozza, hogy azt "a függőségben és a függőségen keresztül elért függetlenség jellemzi" (1987, 829). Gyakorlatilag tehát a jogi mező továbbra is kapcsolatban marad más társadalmi mezőkkel. Bourdieu még azt is állítja, hogy "[a] társadalmi reprodukcióban betöltött meghatározó szerepe miatt a jogi mező kisebb fokú autonómiával rendelkezik, mint más mezők, például a művészeti vagy az irodalmi vagy akár a tudományos mezők, amelyek szintén hozzájárulnak a szimbolikus rend fenntartásához, és ezáltal magának a társadalmi rendnek a fenntartásához" (ibid., 850). A jognak az államhoz való belső viszonyától eltekintve ez azt jelenti, hogy ami a jogi mezőn belül történik, az gyakran külső erőknek, vagy az úgynevezett "strukturális homológiáknak" tulajdonítható: a hatalommal rendelkezők (illetve a hatalom nélküliek) közötti affinitásoknak és cinkosságoknak a különböző társadalmi mezőkön belül és azokon keresztül. Ebben a tekintetben "a jog "előállításáért" vagy alkalmazásáért felelősek gyakorlata sokat köszönhet azoknak a hasonlóságoknak, amelyek a szimbolikus hatalom e kvintesszenciális formájának birtokosait általában a világi hatalom birtokosaihoz kötik, legyen az politikai vagy gazdasági" (ibid., 842).

Következtetés: Vissza a klasszikusokhoz, vagy inkább túl?

Összességében a három utóbb említett megközelítés - Luhmann radikális konstruktivizmusa, Habermas racionális rekonstrukcionizmusa és Bourdieu strukturális konstruktivizmusa - képet ad arról, hogy a jog társadalomelmélete hogyan változott a szociológiai klasszicisták óta, és különösen, hogy hogyan vett "kognitív fordulatot". Történetünk szerint tehát a jog újrafelfedezése a társadalomelméletben magának a társadalomtudományi projektnek az újraorientációjával párosult. A konstruktivista tudósok maguk mögött hagyták a gyakorlatiasan gondolkodó realista tudományosság korszakát (a társadalmi tervezésbe vetett szilárd hitével); és nem térhetnek vissza a holisztikusan gondolkodó historista tudományosság aranykorához (a morális tudatba vetett szilárd hitével). Bár a társadalom "patchwork"-jéről - sok különböző területről és perspektíváról, amelyeket néhány varrásom és öltésem tart össze - alkotott emelkedett nézőpontjukat annak köszönhetik, hogy még mindig a "régí óriások" vállán állnak, episztemológiailag kielezett távcsövük miatt ők is másképp látják a dolgokat. A jog, a gazdaság és a társadalom metszéspontjait illetően ez azt jelenti, hogy amit a historizmusban strukturális/kulturális "beágyazottságként", a realizmusban pedig viselkedési/gyakorlati "rokonságként" fogalmaztak meg, azt ma már kevésbé lényegi és

inkább önmagukban

72

reflexív kifejezések - mint "konstruáltság". Más szóval, a hangsúly arra irányul, hogy hogyan húzódnak meg (ki és miért?) azok a vonalak és kapcsolatok, amelyek megkülönböztetik és összekötik a különböző gyakorlati területeket, és ezáltal alkotják a modern patchwork társadalmat.

Mivel a jogszociológiai tudományosság három generációjának feltárását - amely egyúttal a "jog gazdaságszociológiájának" rekonstrukciójához is keretet ad - a szociológiai klasszicistákkal kezdtük, velük is zárjuk (bár azokkal a fenntartásokkal, amelyeket az ide-oda utazásunk eredményezett). Ha meg kellene határoznunk a jog gazdaságszociológiájának "klasszikus kánonját", akkor tehát minden bizonnyal Karl Marx, Emile Durkheim és Max Weber művei tartoznának bele. De figyelembe kellene vennünk a tizenkilencedik századi tudományosság más képviselőinek hozzájárulását is, különösen a jogtudomány történeti iskolájában és a közgazdaságtudomány történeti iskolájában, beleértve a jog és közgazdaságtan "első hullámát" is. Összességében ezek a tudósok már azelőtt megalapozták a jog gazdaságszociológiáját, hogy egy ilyen címke egyáltalán szükségesnek tűnt volna. Különleges eset Karl Polanyi, aki korai újjáéledéssel késői klasszicistának tekinthető. A kihívás itt az, hogy a gazdaság társadalmi beágyazottságáról - és ennek elvesztéséről az ipari korszak "nagy átalakulása" során - szóló munkáját kiterjesszük a jogra, és így feltárjuk a "piaci társadalom" jogi dimenzióját (Polanyi 1957 [1944]). Mivel Polanyi munkássága már a huszadik századba vezet, ez lehetővé tenné a "rég" intézményi közgazdaságtan és a "rég" jogi realizmus kapcsolatának európai szintű bemutatását is, mielőtt a jog és közgazdaságtan "második hulláma" végül a század második felében elindult volna. Ez utóbbi - nevezetesen a jognak a neoklasszikus standard közgazdaságtan foratókönyve szerinti gazdasági elemzése - csak negatív módon táplálkozik a jog gazdaságszociológiájába: annak "redukcionista" másikként. A kihívás tehát a jog és közgazdaságtan mozgalom újrakontextualizálása, amelynek eredményei *ma* jobban láthatóak a közpolitikai döntéshozatalban, mint szociológiaiabb megfelelőjének, a jog és társadalom mozgalomnak a működése (mivel az utóbbi társadalmi igazságosságra vonatkozó igényét az elmúlt évtizedekben felcserélték az előbbi gazdasági hatékonyságra vonatkozó ígéretével). Ugyanakkor az összehasonlító és kritikai politikai gazdaságtan interdiszciplináris tudománya soha nem szűnt meg a jogi és gazdasági intézményeket tágabb, társadalmi kontextusukba helyezni. A huszadik század végéhez és a huszonegyedik század elejéhez közeledve Niklas Luhmann és Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu és Michel Foucault lépnek színre. Elméleti és empirikus terjedelmüket tekintve e négyen munkái és örökségei a szociológiai diszciplína alapító atyáinak hozzájárulásával egyenrangúak, de - nem meglepő módon - fogalmi apparátusukban korszerűbbek. Ebben a tekintetben túlmutatnak a "rég"

klasszicisták, és jó esélyük van arra, hogy az "újak" legyenek. Példáik végső soron útmutatást adnak arra vonatkozóan, hogy mit jelent a harmadik generációs gondolkodás a jog gazdaságszociológiája számára, amely jelenleg a gazdaságszociológia, a jogszociológia és a társadalomelmélet, illetve az E&S, L&S és L&E közötti "új interdiszciplináris kapcsolatokból" újjászületőben van.

Ezekben a záró megjegyzésekben három olyan név merült fel, amelyek viszonylag kevés figyelmet kaptak a jelen tanulmányban: Max Weber, Karl Polanyi és Michel Foucault. Ez a három azonban fontos szerepet játszik saját "gyakorlatomban" a jog, a gazdaság és a társadalom, és így a jog gazdaságszociológiájában. Átfogóbb beszámolót - tényleges vagy lehetséges - hozzájárulásukról ezért máshol (is) adok (fogok) (Weberről lásd Frerichs 2010a; Polanyiról lásd Frerichs 2011a; Foucault-ról lásd Frerichs 2010c).

Hivatkozások

- Alpert, Harry, 1937: Bartpert: Franciaország első szociológiai egyetemi kurzusa. In: *Szociológiai Szemle*, kötet2., 311-317. o3.,, magyarul: *American Sociological Review*.
- Berger, Peter L.; Luckmann, Thomas, 1967: *A valóság társadalmi konstrukciója: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Doubleday.
- Berman, Harold J., 2005: Harold Berman, Harold Berman: A jog történeti alapjai. In: *Emory Law Journal*, 54. kötet, különkiadás, 13-24. o., pp.
- Biebricher, Thomas, 2006: Macht und Recht: Foucault. In: Foucault: Buckel, Sonja; Christensen, Ralph; Fischer-Lescano, Andreas (szerk.): *Neue Theorien des Rechts*. Stuttgart: Lucius & Lucius, pp. 139-161.
- Bourdieu, Pierre, 1987: A jog ereje: Toward a Sociology of the Juridical Field. In: *Hastings Law Journal*, Vol. 805-853. o38.,
- Bourdieu, Pierre, 1993: *A kulturális termelés tere*. Cambridge: Polity Press. Bourdieu, Pierre, 1994: Rethinking the State: Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field. In: *Szociológiai elmélet*, 12. kötet, 1-181., szám.
- Bourdieu, Pierre; Wacquant, Loïc, 1992: Wacquant: *Meghívás a reflexív szociológiára*. Cambridge: Polity Press.
- Brion, Denis J., 2000: Jion Brion, 1961: Normák és értékek a jogban és a közgazdaságtanban. In: Bouckaert, Boudewijn; De Geest, Gerrit (szerk.): *Encyclopedia of Law and Economics, Vol. I. The History and Methodology of Law and Economics*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 1041-1071.
- Callon, Michel, 1998: Bevezetés: Callon Callon: A gazdasági piacok beágyazottsága a közgazdaságtanba. In: Callon, Michel (szerk.): *A piacok törvényei*. Oxford: Blackwell, pp. 1-57.
- Commons, John R., 1908: John R. John Commons: Növekszik-e és elkerülhetetlen-e az osztálykonfliktus Amerikában? In: *American Journal of Sociology*, Vol. 13, No. 6, pp. 756-783.
- Commons, John R., 1924: *John Commons: A kapitalizmus jogi alapjai*. New York: Macmillan.
- Cotterrell, Roger, 1995: Cotterrell: *Law's Community: Jogi elmélet szociológiai perspektívában*. Oxford: Clarendon Press.
- Cotterrell, Roger, 1999: *Durkheim: Durheim: Jog az erkölcs területén*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Cotterrell, Roger, 2006: *Cotellter: Jog, kultúra és társadalom: Jogi eszmék a társadalomelmélet tükrében*. Aldershot: Ashgate.
- Cotterrell, Roger, 2011: Latour (2009): The Making of Law [recenzió a könyvről: The Making of Law]. In: *Journal of Classical Sociology*, Vol. 11, No. 4, pp. 506-510.
- Deflem, Mathieu, 2004: Tönnies (1855-1936): Ferdinand Tönnies (1855-1936). In: Craig, Edward (szerk.): *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London: London: Routledge [http://www.rep.routledge.com/article/R048].
- Deflem, Mathieu, 2008: Demdemle: *A jog szociológiája: A jog szociológiája: Visions of a Scholarly Tradition*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Desautels-Stein, Justin (2010). *A liberális legalizmus és a piac megteremtése: State Action Doctrine and Antitrust Law in Service of Economic Development*. Berkeley Electronic Press. [http://works.bepress.com/justin_desautels_stein/5].
- Durkheim, Emile, 1887: *La science positive de la morale en Allemagne*. [http://classiques.uqac.ca/classiques/Durkheim_emile/textes_1/textes_1_12/sc_pos_morale_allemande.pdf] [A "jogászokról" szóló fejezet angol fordítását lásd Durkheim 1986.].
- Durkheim, Emile, 1888: *Leçon d'ouverture*. [http://classiques.uqac.ca/classiques/Durkheim_emile/sc_soc_et_action/texte_1_01/cours_sc_sociales.rtf].

- Durkheim, Emile, 1893: Emheim, Emlékeztető: *De la division du travail social: Livre I.* [http://classiques.uqac.ca/classiques/Durkheim_emile/division_du_travail/division_travail_1.pdf].
- Durkheim, Emile, 1986: (1887): Az erkölcs pozitív tudománya Németországban. In: *Közgazdaság és társadalom*, 346-35415,. o. pp3,.
- Duxbury, Neil, 1990: Hale és a jogi erő gazdasága. In: Szerkesztősége: *Modern Law Review*, Vol. No53,. pp4,. 421-444.
- Eastman, Wayne, 2000: Wayne Wayne: Kritikai jogi tanulmányok. In: Bouckaert, Boudewijn; De Geest, Gerrit (szerk.): *Encyclopedia of Law and Economics, Vol. I. The History and Methodology of Law and Economics*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 754-789.
- Edelman, Lauren B., 2004: Eelman Edelman, Edelman: A jog folyói és a vitatott terep: A Law and Society Approach to Economic Rationality. In: *Jogi és Társadalmi Szemle*, 38. kötet, 2. szám, pp. 181- 197.
- Fine, Robert, 2002: Fine: Marxizmus és a jog társadalomelmélete. In: Banakar, Reza; Travers, Max (szerk.): Banakar, Reza; Travers, Max: *Bevezetés a jog- és társadalomelméletbe*. Oxford: Hart Publishing, pp. 101-117.
- Fink, Eric M., 2004: Fink Fink: Posztrealizmus, avagy a késő kapitalizmus jogász logikája: A jog és a közgazdaságtan felemelkedésének és elterjedésének társadalmi-jogi elemzése. In: *Hastings Law Journal*, Vol. No55,., pp. 931-964.
- Frerichs, Sabine, 2009: Friches Frichries: A piaci társadalom jogi alkotmánya: A jog gazdaszociológiájának vizsgálata. In: Vol. 10, No. pp3,., 20-25 [http://econsoc.mpifg.de/archive/econ_soc_10-3.pdf].
- Frerichs, Sabine, 2010a: Alkotmányos ideáltípusok a globális korban: A Sociological Review. In: Tuori, Kaarlo, Sankari, Suvi (szerk.): Tuori, Kaarlo, Sankari, Suvi (szerk.): *The Many Constitutions of Europe*. Aldershot: Aldershot: Ashgate, pp. 69-88.
- Frerichs, Sabine, 2010b: Oikeus yhteiskuntateoreettisessa ajattelussa: lyhyt historia. In: Kotkas, Toomas; Lindroos-Hovinheimo, Susanna (szerk.): *Yhteiskuntateorioiden oikeus*. Helsinki: Tutkijaliitto, pp. 9-44.
- Frerichs, Sabine, 2010c: Zwischen Gerechtigkeit und Wahrheit: Das Rechtssubjekt in der Marktgesellschaft. In: *Zeitschrift für Rechtssoziologie*, Vol. 31, No. 2, pp. 231-250.
- Frerichs, Sabine, 2011a: A neoliberais alkotmányosság újbóli beágyazása: A Polanyian Case for the Economic Sociology of Law. In: Joerges, Christian; Falke, Josef (szerk.): *Karl Polanyi, a globalizáció és a jog lehetőségei a transznacionális piacokon*. Oxford: Hart Publishing, pp. 65-84.
- Frerichs, Sabine, 2011b: Milyen szociológiai háttér van a konfliktusjogi megközelítésnek? A jelöltek galériája. In: Joerges, Christian; Ralli, Tommi (szerk.): *A globalizáció után - A konfliktusok új mintázatai és szociológiai és jogi rekonstrukcióik*. RECON Report No. Oslo15.: ARENA, pp. 199-278.
- Friedman, Lawrence M., 1986: A jog és társadalom mozgalom. In: 763-78038,. o3,. *Stanford Law Review*, Vol.
- Friedman, Lawrence, M., 2005: Felnőtté válás: Law and Society Enterters an Exclusive Club. In: pp1,., 1-16.
- Fuller, Steve; Mey, Marc; Shinn, Terry.; Woolgar, Steve (szerk.), 1989: *The Cognitive Turn: Sociological and Psychological Perspectives on Science*. Dordrecht: Kluwer.
- Galanter, Marc; Edwards, Mark Alan, 1997: Bevezetés: Edwards: A törvény útja. In: *Wisconsin Law Review*, Vol. 72, No. 3, pp. 375-387.
- Gephart, Werner, 1993: *Gephart, Gephart: Gesellschaftstheorie und Recht: Das Recht im soziologischen Diskurs der Moderne*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Gephart, Werner, 2003: *Webers: Einführung in die Rechtssoziologie Max Webers. Vorlesung im Sommersemester 2003*. [http://www.soziologie.uni-bonn.de/institut/lehrkoerper/prof.-dr.-werner-gephart/Gephart_Webers_Rechtssoziologie_SS03.doc].

- Granovetter, Mark, 1985: Granetter, 2005: A beágyazottság problémája. In: *Szociológiai folyóirat*, 481-51091., o3.,.: *American Journal of Sociology*, Vol.
- Habermas, Jürgen, 1983: Sozialwissenschaften: Rekonstruktive vs. verstehende Sozialwissenschaften. In: *Ibid: Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, pp. 29-52.
- Habermas, Jürgen, 1985: kötet: *A kommunikatív cselekvés elmélete: Az ész és a társadalom racionalizálása*. Boston, MA: Beacon Press.
- Habermas, Jürgen, 1987: *A kommunikatív cselekvés elmélete, 2. kötet: Életvilág és rendszer*. Boston, MA: Beacon Press.
- Habermas, Jürgen, 1996. *Tények és normák között: Hozzászólások a jog és a demokrácia diskurzuselméletéhez*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Habermas, Jürgen, *A 2001.pozstnacionális konstelláció: Politikai esszék*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Hagan, John, 1988: Hagan: Kritika: Hagan: A jog és társadalom mozgalom felnőtté válik. In: *Kortárs szociológia*, 648-65017., évf. 648-650. old.5,
- Hertogh, Marc, 2004: A jogtudat "európai" koncepciója: Eugen Ehrlich újrafelfedezése. In: 457-48131., o4.,.: *Journal of Law and Society*, Vol.
- Hodgson, Geoffrey M., 1998: Az intézményi közgazdaságtan megközelítése. In: *Közgazdasági Irodalom folyóirat*, 166-19236., o1.,. 1. kötet.
- Hodgson, Geoffrey M., 2009: A jog intézményi alapjairól: The Insufficiency of Custom and Private Ordering. In: *Journal of Economic Issues*, Vol., No43., pp1., 143-166.
- Holmes, Oliver Wendell, 1897: Wendell Wells, Wendell Wendell: A törvény útja. In: *Harvard Law Review*, Vol. 10, No. pp8., 457-478.
- Hovenkamp, Herbert J., 2009: Henkovamp Henkov: Tudás a jólétről: Jogi realizmus és a jog és a közgazdaságtan szétválasztása. In: *Minnesota Law Review*, Vol. No84., pp4., 805-862.
- Hunt, Alan, 1992: Foucault's Expulsion of Law: Towards a Retrieval. In: No17., pp1., 1-38.
- Hurri, Samuli, 2011: Hurri, Hurri: *Az európai egyén születése. A joggyakorlat elméletének vázlatja*.
Dissertáció, Helsinki Egyetem.
- Jäger, Wieland; Meyer, Hanns-Joachim, 2003: *Sozialer Wandel in soziologischen Theorien der Gegenwart*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Kelly, Duncan, 2003: Marx és a történelmi szociológia. In: Delanty, Gerard; Isin, Engin F. (szerk.): *Handbook of Historical Sociology*. London: Sage Publications, pp. 11-26.
- Kennedy, Duncan, 1998: Kennedy Duncan: Jog és közgazdaságtan a kritikai jogi tanulmányok szemszögéből. In: Newman, Peter (szerk.): Newman, Peter (szerk.): *The New Palgrave Dictionary of Economics and the Law, 2. kötet*: Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 465-474.
- Kennedy, Duncan, 2006: Kennedy Kennedy: A jog és a jogi gondolkodás három globalizációja: 1850-2000. In: Trubek, David M.; Santos, Alvaro (szerk.): *Az új jog és a gazdasági fejlődés*.
Cambridge: Cambridge University Press, pp. 19-73.
- Kingston, William, 2006: Schumpeter, üzleti ciklusok és koevolúció. In: *Ipar és Innováció*, 97-10613., o. pp1.,.
- Krippner, Greta R.; Alvarez, Anthony S., 2007: A beágyazottság és a gazdaszociológia szellemi projektjei. In: *Annual Review of Sociology*, Vol. pp33., 219-240.
- Latour, Bruno, 2009: Latour: *The Making of Law: A Conseil d'Etat etnográfija*. Cambridge: Polity Press.
- Leiter, Brian, 2002: Leiter: *Amerikai jogi realizmus*. Közjogi és jogelméleti kutatási tanulmány, 042. szám. [http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=339562].
- Llewellyn, Karl, 1930: A realista jogtudomány - A következő lépés. In: *Columbia Law Review*, Vol. No30., pp4., 431-465.
- Llewellyn, Karl, 1931: Lwellwellwell: Néhány realizmus a realizmusról: Dean Poundra válaszolva. In:

Harvard Law Review, 44. kötet, 8. szám, 1222-1264. oldal.

- Luhmann, Niklas, 1993: Luhmann, Luhmann: *Das Recht der Gesellschaft*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp. Luhmann, Niklas, [1995/1984]: *Társadalmi rendszerek*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Luhmann, Niklas, 2000: Kamels: Die Rückgabe des zwölften Kamels: Zum Sinn einer soziologischen Analyse des Rechts. In: Teubner, Gunther (szerk.): *Die Rückgabe des zwölften Kamels: Niklas Luhmann in der Diskussion über Gerechtigkeit*. Stuttgart: Lucius und Lucius, pp. 3- 60.
- Mackaay, Ejan, 2000: Jog- és gazdaságtörténet. In: Bouckaert, Boudewijn; De Geest, Gerrit (szerk.): *Encyclopedia of Law and Economics, Vol. I. The History and Methodology of Law and Economics*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 65-117.
- Maine, Henry James Sumner, 1983 [1861]: *Sumner Sumner, Sumner, Sumner, Sumner: Ancient Law: The Connection With the Early History of Society, and Its Relation to Modern Ideas*. Buffalo: Buffalo: Hein.
- Marshall, Alfred, 1920 [1890]: Marshall Marshall: *A közgazdaságtan alapelvei*. London: London: Macmillan [itt: B. függelék: A közgazdaságtudomány fejlődése], [<http://www.econlib.org/library/Marshall/marP57.html>].
- Marx, Karl (és Engels, Friedrich), 1845: *A német ideológia* [itt: Harmadik fejezet: Szent Max, B. Közösülésem, I. Társadalom]. [<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/german-ideology/ch03k.htm>].
- Marx, Karl, 1842a: Marx: Viták a falopásokról szóló törvényről. In: *Rheinische Zeitung, Supplement*. [<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1842/10/25.htm>].
- Marx, Karl, 1842b: A történelmi jogi iskola filozófiai kiáltványa. In: *Rheinische Zeitung, Supplement*. [<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1842/08/09.htm>].
- Marx, Karl, 1844: Marx: *Gazdasági és filozófiai kéziratok* [itt: Előszó]. [<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1844/epm/preface.htm>].
- Marx, Karl, 1859: *Hozzájárulás a politikai gazdaságtan kritikájához* [itt: Előszó]. [<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1859/critique-pol-economy/preface.htm>].
- Medema, Steven, G., 1993: Van-e élet a hatékonyságon túl? A szociális jog és közgazdaságtan elemei. In: *Review of Social Economy*, Vol. No51., pp2., 138-153.
- Medema, Steven G.; Mercurio, Nicholas; Samuels, Warren J., 2000: Intézményi jog és közgazdaságtan. In: Bouckaert, Boudewijn; De Geest, Gerrit (szerk.): *Encyclopedia of Law and Economics, Vol. I. The History and Methodology of Law and Economics*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 418-455.
- Michaels, Ralf, 2009: Ralf Falf: Globális jogi pluralizmus. In: *A jog és társadalomtudományok évenkénti áttekintése*, 5. kötet, 243-262. o.
- Mitchell, Wesley C., 1924: A kapitalizmus jogi alapjairól. In: *Az Amerikai Gazdasági Szemle* 240-253. sz14., pp2.,
- Münch, Richard, 1984: *Münch: Die Struktur der Moderne: Grundmuster und differentielle Gestaltung des institutionellen Aufbaus der modernen Gesellschaften*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Münch, Richard, 1998: *Münch: Globale Dynamik, lokale Lebenswelten: Der schwierige Weg in die Weltgesellschaft*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Nietzsche, Friedrich, [2005/1872]: *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*. Project Gutenberg. [<http://www.gutenberg.org/ebooks/7206>].
- Nourse, Victoria; Shaffer, Gregory, 2009: A jogi realizmus változatai: Can a New World Order Prompt a New Legal Theory? In: *Cornell Law Review*, Vol. 95, No. 1, pp. 61-137.
- Parsons, Talcott, 1977: Partson Parsons, Johnson: A jog mint szellemi mostohagyermek. In: *Sociological Inquiry*, Vol. 47, No. 3-4, pp. 11-58.
- Pearson, Heath, 1999: Heath Heath: Volt-e valóban német történelmi közgazdasági iskola? In: *History of Political Economy*, Vol. No31., pp3., 547-562.

- Peukert, Helge, 2001: A *Staatswissenschaften* fogalmának sokoldalú egyensúlya a történeti iskola hagyományában. In: *European Journal of Law and Economics*, Vol. 12, No. pp2., 113-122.
- Polanyi, Karl, 1957 [1944]. *A nagy átalakulás: Korunk politikai és gazdasági eredete*. Boston, MA: Beacon Press.
- Posner, Richard A., 1995: A jogszociológia szociológiája: A View from Economics. In: 2. kötet, 4. szám, pp. 265-284.
- Posner, Richard A., 2007: *A jog gazdasági elemzése (7. kiadás)*. New York: Wolters Kluwer Law & Business.
- Pound, Roscoe, 1909: Punde Roseway, Rosewound, Punde: A szerződés szabadsága. In: *Yale Law Journal*, Vol. 18, No. 7, pp. 454-487. Pound, Roscoe, 1910: Law in Books and Law in Action. In: *American Law Review*, Vol. 44, No. pp1., 12-36.
- Pound, Roscoe, 1923: Punde Pound: The The Theory of Judicial Decision, Part III. In: *Harvard Law Review*, Vol. No36., pp8., 940-959.
- Rodes, Robert E., 2004: Rodes: A jogtudomány történeti iskolájáról. In: *A jogtudomány történelmének története: American Journal of Jurisprudence*, Vol. pp49., 165-184.
- Sally, Razeen, 1996: Razzeen: Ordoliberalizmus és a szociális piac: Klasszikus politikai gazdaságtan Németországból. In: *Új politikai gazdaságtan, Vol. No1., pp2., 233-258*.
- Sarat, Austin, 2004: Életerő a széttöredezett közepette: A posztrealista jog- és társadalomtudomány kialakulásáról. In: Id. (szerk.): *The Blackwell Companion to Law and Society*. Malden, MA: Blackwell, pp. 1-11.
- Scott, W. Richard, 2008: *Intézmények és szervezetek: (3. kiadás): Ideas and Interests (3. kiadás)*. London: Sage Publications.
- Shionoya, Yuichi, 1997: *Schumpeter és a társadalomtudomány eszméje: A Metatheoretical Study*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Siltala, Raimo, 2011: *Simala: Law, Truth, and Reason: A Treatise on Legal Argumentation*. New York: New York: Springer.
- Steiner, Philippe, 2001: A gazdasági tudás szociológiája. In: Szerkesztősége: *European Journal of Social Theory*, Vol. No4., pp4., 443-458.
- Steiner, Philippe, 2003: Simiand pozitív politikai gazdaságtana és a német történeti iskola. In: Vol. No20., pp2., 249-278.
- Swedberg, Richard, 1987: Gazdasági szociológia: Szociálszociológia: Múlt és jelen. In: *Szociológia*, 35. kötet, 1-144. o. pp1.,
- Swedberg, Richard, 2006: Weber hozzájárulása a jog gazdaságszociológiájához. In: *Annual Review of Law and Social Science*, 2. kötet, 61-81. o.
- Tamanaha, Brian Z., 1995: A jog fogalmának társadalomtudományi megközelítéseinek elemző térképe. In: *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. No 15, pp4., 501-535.
- Tamanaha, Brian Z., 2008: Tahaaha, Tamaaha: A jogi pluralizmus megértése: A jogfolytonosság megértése: a múltból a jelenbe, a helyiből a globálisba. In: *Sydney Law Review*, Vol. 30, No. 3, pp. 375-411.
- Tamanaha, Brian Z., 2009: Tahaaha, Tamaaha: A jogi realizmus megértése. In: *Texas Law Review*, Vol. 87, No. pp4., 731-785.
- Tönnies, Ferdinand, [20011887]. *Közösség és civil társadalom* (szerkesztette Jose Harris). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tuori, Kaarlo, 2010: *Ratio és Voluntas: A feszültség az ész és az akarat között a jogban*. Aldershot: Aldershot: Ashgate.
- Uebel, Thomas, 2011: Bécsi Kör. In: Zalta, Edward N. (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (nyári kiadás2011.)* [<http://plato.stanford.edu/archives/sum2011/entries/vienna-circle/>].

- Veblen, Thorstein, 2011 [1899/1900]: I., II. és III. rész: A közgazdaságtudomány előfeltevései. In: Camic, Charles; Hodgson, Geoffrey M. (szerk.): *Essential Writings of Thorstein Veblen*. New York: Routledge, pp. 188-243.
- Vick, Douglas W., 2004: Vick Wick: Interdiszciplinaritás és a jogtudomány. In: *A jog és társadalom* folyóirat, 163-19331,. o. pp2,.
- Walsh, David F., 1998: Structure/Agency. In: Jenks, Chris (szerk.): *Core Sociological Dichotomies*. London: Sage Publications, pp. 8-33.
- Weber, Max, 1981 [1913]: Weber: Az értelmező szociológia néhány kategóriája. In: No22,. 151-180. o. pp2,. 151-180.
- Weber, Max, [1978/1922]: Weber: *Gazdaság és társadalom: Weber: Az értelmező szociológia vázolata* (szerkesztette Günther Roth és Claus Wittich). Berkeley: University of California Press. White, G. Edward, 1972: A szociológiai jogtudománytól a realizmusig: Jurisprudence and Social Change in Early Twentieth-Century America. In: *Virginia Law Review*, Vol. 58, Nr. pp6,. 999-1028.
- Zafirovski, Milan, 2001: Közgazdaságszociológia vagy gazdaságszociológia? Elméleti-módszertani érvek a szociológiai közgazdaságtan mellett. In: *Fórum a társadalomgazdaságtanért*, Vol. No31,. pp1,. 27-58.
- Zafirovski, Milánó, 2002: Zafrovski Zafrovski: A weberi-osztrák összeköttetés útjai. In: *Szemle az osztrák közgazdaságtanról*, Vol. No15,. pp1,. 35-59.
- Zamboni, Mauro, 2006: Mamboni, Mambó: Jogi realizmusok: A jogról és a politikáról. In: *Res Publica*, Vol. 12, No. pp3,. 295-317.